ד״ר יוסף קיסמאן

שטודיעס צו דער נעשיכטע פֿון רומענישע יידן אין 19טן און אנהייב 20סטן יאָרהונדערט

ניו-יאָרק, 1944
ביבליאָטעק פֿון יוּוא
יידישער ווייסנשאַפֿטלעכער אינסטיטוט, היסטאָרישע סעקציע

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2026

Copyright, 1944 by
YIDDISH SCIENTIFIC INSTITUTE—YIVO

10

Printed in U.S.A.

דעם אָנדענק פֿון שׂרה און מאַרקוס קאַסוואַן
בויערס פֿון דער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג אין רומעניע
צוישן דער ערשטער און צווייטער וועלט־מלחמה

דאָס איצטיקע בוך פֿון ד"ר יוסף קיסמאַן איז אַרויסגעוואָקסן פֿון עטלעכע פֿאַרשונגען וואָס דער מחבר האָט געמאַכט פֿאַרן יידישן וויסנ־שאַפֿטלעכן אינסטיטוט. פֿאַר דער איצטיקער באַזונדערער אויסגאַבע האָט דער מחבר די שטודיעס היפֿש איבערגעאַרבעט און צוגעגעבן א קאַפּיטל וואָס שליסט צונויף די באַזונדערע שטודיעס אין איין גאַנצ־קייט.

די אַרבעט וועגן דער יידישער עמיגראַציע פֿון רומעניע איז געשריבן געוואָרן אויף דער איניציאַטיוו פֿון דעם פֿאַרשטאַרבענעם וויסנשאַפֿט־לעכן סעקרעטאַר פֿון דער היסטאָרישער סעקציע פֿון ייוואָ, אליהו טשע־ריקאָווער ז"ל, און די הערות אונטערן טעקסט וואָס זײַנען געצייכנט מיט שטערנדלעך זײַנען געמאַכט געוואָרן פֿון אים. צו דער רעדאַקציע געהערן אויך די געשטערנטע הערות אין דער אַרבעט וועגן די אַנהייבן פֿון דער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג אין רומעניע, וואָס אין איר תּחילת־דיקן נוסח איז זי געווען געדרוקט אין דעם דריטן באַנד „היסטאָרישע שריפֿטן" פֿון ייוואָ אונטער דער רעדאַקציע פֿון א. טשעריקאָווער ז"ל, א. מענעס, פּ. קורסקי און א. ראָזין (בן־אַדיר) ז"ל.

מיר זײַנען זייער צופֿרידן, וואָס מיר קענען איצטער אַרויסגעבן די פֿאַרשונגען פֿון ד"ר י. קיסמאַן אין א פֿאַרבריטערטער און א מער גע־שלאָסענער פֿאָרעם. רומענישע טעמעס זײַנען אין דער יידישער וויסנ־שאַפֿטלעכער ליטעראַטור באַהאַנדלט געוואָרן צו ווינציק, און גראָד דאָס איצטיקע בוך קען באַווײַזן, אַז דער מאַטעריאַל וועגן רומענישע יידן איז ניט נאָר פֿאַר זיך וויכטיק און אינטערעסאַנט, נאָר ער קען אונדז אויך דינען ווי א באַזיס פֿאַר מער אַלגעמיינע אויספֿירן.

פֿאַר מיטהעלפֿן בײַם אַרויסגעבן דאָס דאָזיקע בוך דאַנקען מיר דעם בילדונגס־קאָמיטעט פֿון רומענישע אַרבעטער־רינג־ברענטשעס, וואָס שטעלט זיך צונויף פֿון דער רומענישער אַרבעטער־ליגע און פֿון די ברענטשעס 66, 366, 200 און 649.

יידישער וויסנשאַפֿטלעכער אינסטיטוט

מ. ווײַנרײַך, וויסנשאַפֿטלעכער דירעקטאָר

אינהאלט:

I. די אלטע רומעניע און אירע יידן 9

1. — צווישן פּעאדאליזם און קאפּיטאליזם: דאָרפֿישע קנעכטשאפֿט. שטאָטישע „פּרײַהייט". אַ פּאָרמעלער געזעצן־בנין פֿון מערב־אײראָפּע אויפֿן סאָציאַלן יסוד פֿון אָריענט. רעזשים פֿון געזעצלאָזיקייט. 2. — צאָל און מצב פֿון יידן: אָנטייל פֿון יידן אין דער רומענישער פּאָלקסווירטשאַפֿט. דער סטאָטוס פֿון לאָנד־פֿרעמדקייט און זײַנע רעכטלעכע ווירקונגען אויף יידן. די וויכטיקסטע באַגרענעצונגען קעגן יידן. 3. — אָנטיסעמיטיזם וויַ אַן אינסטרומענט פֿון פּאָליטיק: קליינע סתירות אין די עקאָנאָמישע אינטערעסן פֿון יידן און רומענער. שאָרפֿער סאָציאַלער קאָנפֿליקט צווישן פּויערים און באַיאָרן. די פּויערים־רעוואָלוציע פֿון 1907 און וואָס זי האָט געלערנט. פֿעאָדאַלער כאַראַקטער פֿונעם רומענישן אָנטיסעמיטיזם.

II. די יידישע עמיגראַציע פֿון רומעניע ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה .. 21

1. — די ערשטע וואָנדערשטראָמען פֿון רומענישע יידן: בילבול איסמאַיל. דער אָמעריקאָנער יידישער געזעראַל־קאָנסול בענדזשאַמין פֿראַנקלין פּיישאָטאָ. אַ גראָנ־דיעזער עמיגראַציע־פּראָיעקט מיט נישטיקע רעזולטאַטן. קאָנפֿערענץ פֿון יידישע געזעלשאַפֿטן אין בריסל וועגן דער רומענישער יידן־פֿראָגע. גזרה קעגן „אָמבו־לאָנטן־האָנדל" אין רומעניע. 2. — „יציאת רומענים": פּאָליטיישער טעראָר און עקאָנאָמישער קריזיס. „עקספּולזאָרעס" פֿון לאָנד און גירושים פֿון דערפֿער און שטעטלעך. דער פּאָגראָם אין יאַס און זײַן אָפּקלאָנג איבערן לאָנד. 3. — פּוס־גיישרס, דער אַוואַנגאַרד פֿון „יציאת רומענים": די בערלאָדער „וועגגייערס". „פּרעסטע", „טעאָטער", „פּאָזיץ" פֿון דער פֿוסגייער־באַוועגונג. אָפּקלאָנג איבערן לאָנד צווישן יידן און ניט־יידן. 4. — דאָס אייראָפּעיזשע געווישן וואָכט אויף: פּראָ־טעסטן אין דער וועלטפֿרעסע און אין אייראָפּעיזשע פּאַרלאַמענטן. הפּחשות פֿון דער רומענישער רעגירונג. מאַניפֿעסט פֿון די בוקאָרעשטער יידישע בעלי־מלאָכות. אַ „לאָיאַליטעט־דעקלאַראַציע" פֿונעם בוקאָרעשטער הויפּט־ראַבינער. דורכפֿאַל פֿון די רומענישע הלואה־פֿאַרהאַנדלונגען. נײַע רעגירונג אין רומעניע מילדערט דעם רעזשים לגבי יידן. 5. — אַרגאַניזירטע הילף פֿאַר דער יידישער עמיגראַציע: די עמיגראַנטן אין וועג. קאָנפֿערענץ פֿון יידישע געזעלשאַפֿטן אין פּאַריז וועגן דער עמיגראַציע פֿון רומעניע. געהאַלפֿענע און צוריקגעשיקטע עמיגראַנטן. העלפֿ־אַקציע פֿון אַליאַנס אויף די ערטער. ייקאַ־קאַמיטעטן פֿאַר עמיגראַציע אין רומעניע. אַליאַנס אין קאַמף פֿאַר יידישע רעכט. אַ דורכגעפֿאַלענער באַיקאָט־פֿאַרשלאָג קעגן רומעניע. 6. — די אינטערווענץ פֿון די פֿאַראייניקטע שטאַטן: באַריכט פֿונעם ספּעציעלן אמעריקאָנער דעלעגאַט אין רומעניע ראָבערט וואָטשאַרן. צירקולאַר־נאָטע פֿונעם סעקרעטערי אָו סטייט דזשאָן הייַ צו די סיגנאַטאַר־מלוכות פֿונעם בערלינער טראַקטאַט. אַ פּראָיעקטירטע אינטערנאַציאָנאַלע מאַניפֿעסטאַציע אין בער־לין. 7. — פֿאַרנעם פֿון דער יידישער עמיגראַציע פֿון רומעניע: שאַציקע ציפֿער וועגן דער יידישער עמיגראַציע פֿון רומעניע ביז 1894. פֿאַרשיידענע וועגן פֿון די רומענישע עמיגראַציע־שטראָמען: וואָנדערונגען קיין קאָנאָדע און אַרגענטינע; באַזעצונג פֿון קלענערע גרופּעס אין טראָנסוואָל, קאָנגאָ, אויסטראַליע, נײַ־זילאַנד. קאָלאָניזיר־עקספּעריմענטן אין אָנאָטאָליע און אויפֿן אינדזל קיפּראָס. 8. — די רומענישע־יידישע עמיגראַציע אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן: סטאַטיסטיק: די צאָל יידישע עמיגראַנטן פֿון רומעניע אין דער צייט פֿון 1881 ביז 1914, ווופֿק פֿון דער עמיגראַציע לויט צענדלינגער יאָרן, אָנטייל פֿון יידן אין דער אַלגעמיינער צאָל עמי־גראַנטן פֿון לאָנד און עמיגריר־מדרגה. פֿאַרגלײַך מיט דער יידישער עמיגראַציע פֿון אָנדערע לענדער.

III. די יידישע אַרבעטער־באַוועגונג אין רומעניע ביזן סוף פֿון 19טן י״ה .. 53
1. — די השפּעה פֿון רוסלאַנד: די רוסישע עמיגראַנטן דאַבראַדושאַנו געשעפֿט. פּ. אַקסעלראַד, ד״ר ראַסעל, „עקספּולזאַרע״־געזעץ. די ערשטע סאָציאַליסטישע גרופּעס. די ערשטע סאָציאַליסטישע צײַטונג. די ערשטע יידישע סאָציאַליסטישע אַרגאַניזאַציע אין בוקאַרעשט. 2. — די רומענישע סאָציאַל־דעמאָקראַטישע פּאַרטיי און די יידן־פֿראגן: יאָס און בוקאַרעשט. עדעלשטיין. די יידישע סאָציאַליסטישע אַרגאַניזאַציע „לומינאַ״ אין יאַס. 3. — דער זשורנאַל „לומינאַ״: ל. געלערטער, מ. וועקסלער, ל. געלער. שאַרפֿע אָפּאָזיציע צו דער פּאַרטיי־אַנפֿירונג. שטעלונג צו די פֿראַגעס פֿון אַסימילאַציע און ציוניזם. 4. — דער „וועקקער״: רוף צו אינטערנאַציאָנאַלער פֿאַראייניקונג מיט אַלע אַרבעטער און צום קאַמף פֿאַר יידישער עמאַנציפּאַציע. באַריכטן פֿון אַרגאַניזאַציעס. באַריכטן וועגן פּאָליטישע רדיפֿות. אַ טשיקאַווער בריוו פֿון ארץ־ישׂראל. 5. — אָפּעל צו דער אינטערנאַציאָנאַלער אַרבעטער־וועלט: באַריכט פֿון דער יידישער סאָציאַל־דעמאָקראַטישער גרופּע „לומינאַ״ צום אינטערנאַציאָנאַלן סאָציאַליסטישן קאָנגרעס אין לאָנדאָן (1896). אַנאַליז פֿון דער סאָציאַליסטישער סטרוקטור פֿון רומעניע בכלל און פֿון דער יידישער לאַגע בפּרט. 6. — דער אינבראָך פֿון דער רומענישער סאָציאַל־דעמאָקראַטישער פּאַרטיי און דער נײַער אָנהייב: פֿרוי פֿון אַ סאָציאַליסטישער פּויערים־אַרגאַניזאַציע. אַ פֿאַרראַט פֿון די „בריי־טהאַרציקע״ פּאַרטיי־פֿירער. אַ יאַרצענדליגע שפּעטער: יידישע עמאַנציפּאַציע — אַן אָפּיציעלע פּראָגראַם־פֿאַדערונג פֿון דער נײַ געגרינדעטער סאָציאַל־דעמאָקראַטישער פּאַרטיי. — ליטעראַטור.

מאַטעריאַלן 93
רעפֿעראַט אויף פּיישאַטאָס עמיגראַציע־פּלאַן. די בריסעלער קאָנפֿערענץ וועגן פּיישאַטאָס פּלאַן. אַ פּאָלעמיק וועגן עמיגראַציע. אַמעריקאַנער באַריכטן וועגן יציאת רומעניע. באַריכטן פֿון „אָליאַנס״־שליח מ. אַסטרוק. די עמיגראַנטן אין וועג. מאַקס נאָרדוי וועגן בירגערלעכע און פּאָליטישע רעכט פֿאַר רומענישע יידן. פּרוי פֿון קאָלאָניזאַציע אין אַנאַטאָליע און אויפֿן אינדזל קיפּראָס. די אַמעריקאַנער צירקולאַר־נאָטע פֿון 1902. דער רומענישער ענטפֿער. באַריכט פֿון דער סאָציאַל־דעמאָקראַטישער גרופּע „לומינאַ״, פֿאַרגעלייגט דעם אינטערנאַציאָנאַלן סאָציאַליסטישן אַרבעטער־ און געווערקשאַפֿט־קאָנגרעס אין לאָנדאָן, 1896.

בילדער און רעפּראָדוקציעס:

אַ גרופּע פֿוסגייערס אין דאַרף פֿרומושיקאַ ..... צווישן 20—21
אַ גרופּע פֿוסגייערס בײַם פּאַרקאַן פֿון אַ בית־עולם ..... „ 32—33
בילד פֿון דאַבראַדושאַנו־געזעץ ..... „ 52—53
בילדער פֿון: מ. וועקסלער, ל. געלערטער, מ. געלער ..... „ 64—65
רעפּראָדוקציע פֿון „לומינאַ״ 67
„ „ „וועקקער״ 75
„ „ „באַריכט פֿון ׳לומינאַ׳״ 83

זוכצעטל פֿון נעמען 113

ענגלישער קיצור 118

דאָס בילד צווישן זז׳ 20—21 איז צוגעשיקט געווארן פֿון ה. שטיינבערג, וויניפּעג, קאַנאַדע, וועמען דער יוזוף דריקט אויס אַ האַרציקן דאַנק פֿאַר זײַן פֿרײַנדלעכקייט. דאָס בילד צווישן זז׳ 32—33 איז רעפּראָדוצירט פֿון *Die Welt*, נומ׳ 28, ווין 1900. די אַנדערע בילדער און רעפּראָדוקציעס זײַנען פֿון ד״ר קיסמאַנס זאַמלונגען.

I. די אַלטע רומעניע און אירע יידן

1

צווישן פֿעאַדאַליזם און קאַפּיטאַליזם

רומעניע ווי זי איז געווען ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה, אַ קליין מלוכהלע מיט אַ פּויערשער באַפֿעלקערונג, האָט אַנגעהויבן איר זעלבשטענדיקע געשיכטע אין דער צווייטער העלפֿט פֿונעם 19טן יאָרהונדערט. ביז דעמאָלט האָבן איבערן לעבן און טויט פֿון רומענישן פֿאָלק געווען מעכטיקע טער־קישע סולטאַנען, גריכישע פֿירשטן (פֿאַנאַריאָטן) האָבן אין נאָמען פֿון דער „הויכער פּאָרטע" געזויגן זייַן בלוט און מאַרק, און אין דער זעלביקער צייט האָבן רומענישע פּריצים (באָיאָרן) געפּינקט די פּויערשע מאַסן און גריסן זיך אַרום אַ חלק פֿון דער מאַכט, אונטער דער אייבערהערשאַפֿט פֿון קאָנסטאַנ־טינאָפּאָל.

אַראָפּגעוואָרפֿן דעם טערקישן יאָך, פֿראָקלאָמירט זיך פּאָר אַ קיניגרייך, איז רומעניע ערשט נאָכן בערלינער קאָנגרעס (1878) אָנערקענט געוואָרן דורך די אייראָפּעישע גרויסע מלוכות ווי אַן אומאָפּהענגיקע מלוכה, און זי האָט געמוטמעט פֿורעמען זעלבשטענדיק איר געשיכטע אין דער גאַנץ ספּעציעלער פּאָזיציע, אין וועלכער זי געפֿינט זיך: אַ לאַטיניש נאָציע בײַ די ברעגן פֿון סלאַווישן ים (רוסלאַנד, בולגאַריע, סערביע), אַ בריק צווישן יאָרהונדערטער געשיכטע וואָס האָבן אָפּגעטיילט צענטראַל־אייראָפּע פֿון די אין מיטל־עלטערישן חושך אײַנגעזונקענע באַלקאַנען.

באַלד איז די יונגע רומעניע געוואָרן דער באָדן, אויף וועלכן עס האָבן זיך צוזאַמענגעשטויסן די וויידעראַנאַנדן פֿון יאָרהונדערטער: איבערן פֿאָרשקלאָפּטן דאָרף וואָס געלעבט אין די באַדינגונגען פֿון טערקישן פֿעאַדאַליזם, איבער דער פֿינצטערער אַנאַלפֿאַבעטישער מאַסע וואָס האָט פֿון דור־דורות געדינט דעם אייגנציקן גאָט אירן, דעם „באָיאָר", האָט זיך אָנגעהויבן טראָגן דער שטורעמ־ווינט פֿון רעוואָלוציאָנערער אויפֿלעבונג אין רוסלאַנד, פֿון דער אויפֿגעוואַכטער אַרבעטער־באַוועגונג אין צענטראַל־אייראָפּע; אין דער אייגענער צייט האָט געגו־מען בלאָזן אַ שוואַך ווינטל פֿון קולטורלע און פֿרייהייט־שטרעבונגען וואָס איז געקומען איבער וויטע לענדער פֿון דער גרויסער „לאַטיניש־שטערישן" פֿון פֿראַנקרייך.

אין ליימענע כאַטקעס, צוזאַמענגעשטופּטע הויפֿנווינז פּאָזע די וועגן, וואָס האָבן זיך אַרײַנגעשניטן אין דער פּעטער, שוואַרצער ערד פֿון באַיאָרישע לאַטי־פֿונדיעס, האָט געלעבט און זיך געפֿרוכפּערט דאָס פֿאַרשקלאַפּטע פּויערים־פֿאָלק — דאָס איז געווען טערקעי. אין מיטן דעם קילאָמעטער־ווייטן פּלאַץ פֿון ווייץ און קאָרן האָט זיך אויפֿגעהויבן דער שטאָלצער פּריצישער פּאַלאַץ, סאָציאַל — דער זיצאָרט פֿון מיטל־עלטערישן פֿעאַדאַל, דעם האָר, קולטורל —

אַן אייראָפּעיש אינדזל אין טערקישן ים. דאָרט, אויפֿן פּריצישן הויף, איז היימיש געווען די פֿראַנצייזישע שפּראַך, די פֿראַנצייזישע ליטעראַטור, פֿראַנצייזישע מנהגים, אָפּט מאָל אויך פֿראַנצייזישע פֿרײַהייט־אידעאַלן וואָס זײַנען געבראַכט געוואָרן פֿון פּאַריזער אוניווערסיטעט דורך דעם פּריצ זין. אין פּריצישן סאַלאָן איז ניט וויניק געריידט און געחלומט געוואָרן פֿון פֿרײַהייט און רעוואָלוציע, ביז — דער אַלטער האָר איז געשטאָרבן, און די ממשלה איבער דער מאָסע האָט איבערגענומען ביד חזקה דער יונגער האָר, וואָס בײַ זײַנע קינדער האָט זיך איבערגעחזרט די געשיכטע אויף ס׳נײַ.

אָט איז אין קורצן אַ בילדל פֿון די באַציונגען אין דאָרף: די זשאַנדאָרן זײַנען געשטאַנען אונטערן באַפֿעל פֿון באַיאָר. פּויערים וואָס זײַנען ניט געקומען צו דער אַרבעט פֿלעגן געבראַכט ווערן פֿון זשאַנדאָרן אויפֿן פּריצישן הויף און באַשטראָפֿט ווערן מיט שמיץ. אין פֿאַל ווען דער „ווי־דערשפּעניקער״ פּויער האָט זיך אויסבאַהאַלטן, פֿלעגט מען אַרעסטירן זײַן ווײַב און קינדער ווי „ערבֿניקעס״. דאָס אַלץ איז געשען אויפֿן סמך פֿון „פֿרײַע״ אַרבעטס־קאָנטראַקטן, וואָס פֿלעגן אָפּגעשלאָסן ווערן ווינטערצײַט, ווען דער פּויער האָט שוין געהאַט וויניק שפּײַז־אַרטיקלען אין הויז און האָט געמוזט אָננעמען די האַרטסטע תנאים. דער פּויער איז אויך געווען צוגעבונדן צו זײַן דאָרף ווי אַ פֿעאַדאַלער קנעכט. אויב אַ פּויער האָט געוואָלט אַרבעטן אין אַ צווייטן דאָרף, האָט ער געמוזט ברענגען אַ באַשטעטיקונג, אַז „זײַן״ באַיאָר נייטיקט זיך ניט אין אים און ער איז „פֿרײַ״ זיך צו פֿאַרדינגען בײַ אַ צווייטן.

די שטעט זײַנען געווען אַ וועלט פֿאַר זיך. אמת טאָקע, פֿאַר די טויערן פֿון די שטעט האָט זיך ניט אָפּגעשטעלט דער פֿעאַדאַלער רעזשים פֿון פּריצישן קלאָס. ווי אַ בליצענע משא האָט זיך געלייגט זײַן שווערע האַנט אויך אויפֿן שטאָטישן לעבן, אויף די פֿרײַע פּראָפֿעסיעס, אויף אינדוסטריע און מלאָכה, אויף האַנדל און וואַנדל. אָבער בשעת אין דאָרף זײַנען די עקאָנאָמישע באַציונגען געווען כּמעט פֿעאַדאַלע, האָט דאָס לעבן אין די שטעט פֿאַרט שוין אַנגעהויבן גיין אויף אייראָפּעיש וועגן. די באַאַרישע אַליגאַרכיע אַליין האָט געשטרעבט נער ציוויליזאַציע. האָט זי די שטאָטישע באַפֿעלקערונג געלאָזט גענישן, ביז אַ געוויסן גראַד, פֿון קאָנסטיטוציאָנעלע רעכט און בכלל פֿון מאָדערנע געזעצן וואָס זײַנען אַריינגעפֿירט געוואָרן פֿון מערב־אייראָפּע. זייער קאַרג האָט אָפּגעמאָסטן דער הערשנדיקער קלאָס די דאָזיקע רעכט פֿאַר די שטאָט־באַווינערס און אָפּגעהיט, אַז דאָס ביסל געזעצלעכקייט אין שטאָט זאָל ניט האָבן קיין השפּעה אויף זײַן אַבסאָלוטער ממשלה איבערן דאָרף. דאָס האָט זיך אים אינגעבעבן אין דער פֿולסטער מאָס. אין די שטעט האָבן געלעבט ווינציקער ווי 20 פּראָצענט פֿון דער אַלגעמיינער באַפֿעלקערונג. שטאָטישע פֿרײַהייטן זײַנען פֿאַרווײַאָט געוואָרן און קלאָאָדיק אויסגעגאַנגען אין שאָטן פֿון דאָרף, מיט זײַן פֿאַרגליווערטער אַנאַכּאָבטישער מאָסע, מיט דער אַבסאָלוטער הפֿקרות און געזעצלאָזיקייט וואָס האָבן דאָרטן געהערשט.

דער טעאָרעטיקער און גײַסטיקער פֿאָטער פֿונעם סאָציאַליזם אין רומעניע, ק. דאָברעדזשעאַנו גערעאַ, וואָס וועגן אים ווועט ווײַטער נאָך קומען צו רייד באַריכות, האָט געשאַפֿן אַ נײַ רומעניש וואָרט צו באַצייכענען דאָס עקאָנאָמישע און געזעלשאַפֿטלעכע לעבן אין רומעניע: נעאָ־יאַבאַדזשיאַ. דאָס וואָרט, וואָס שפּעטער איז עס זייער פֿאָפּולער געוואָרן אין דער פּאָליטישער טערמינאָלאָגיע פֿון רומעניע, מיינט: „נײַ־לײַבקנעכטשאַפֿט", אַ סיסטעם פּויערישע קנעכטשאַפֿט וואָס האָט זיך אַנטוויקלט אויף ס'נײַ נאָך דעם ווי לײַבקנעכטשאַפֿט איז אָפּגעשאַפֿט געוואָרן. פֿון דער אַלטער לײַבקנעכטשאַפֿט טייל זיך אָפּ די נײַע קנעכט־שאַפֿט דערמיט, וואָס עס זײַנען אין איר שוין פֿאַראַן קאַפּיטאַליסטישע עלעמענטן. די נײַע סיסטעם איז אַ מין פֿעאָדאַל־קאַפּיטאַליסטישער אַנדערגנוס.

אין זײַן הויפּטוערק — וואָס איז אַגב אַ העכסט וויכטיקער צושטײַער צו דער מאַרקסיסטישער ליטעראַטור אויפֿן פֿעלד פֿון דער אַגראַר־פֿראַגע — האָט גערעאַ געוויזן, אַז בײַ אַט דעם עקאָנאָמישן טאַפּל־רעזשים געניסט דער קלאַס עקספּלואַטאַטאָרס סײַ פֿון די קאַפּיטאַליסטישע סײַ פֿון די פֿעאָדאַלע פּריווילעגיעס, בשעת דער פּויערים־קלאַס טראָגט די טאָפּעלע משא סײַ פֿון קאַפּיטאַליס־טישער סײַ פֿון פֿעאָדאַלער עקספּלואַטאַציע, מיט אַנדערע ווערטער: פֿרײַהייט פֿון עקספּלואַטאַציע פֿאַר די פּריצים, אַזוי ווי אונטער דער קאַפּיטאַליסטישער סיסטעם, געצוונגענע אַרבעט פֿאַר די פּויערים, אַזוי ווי אונטערן פֿעאָדאַליזם. דאָס פּאַליטישע און געזעלשאַפֿטלעכע לעבן פֿון לאַנד אַבער ווערט באַהערשט פֿון דער סתירה צוישן דער עקאָנאָמישער סטרוקטור פֿון דער מלוכה און דעם געזעצן־בנין וועלכן מען האָט אַוועקגעשטעלט אינעם איר. אָט ווי געראַנ כאַ־ראַקטעריזירט די לאַגע אין רומעניע: אין דער צײַט ווען די מלוכה איז געגרינדעט געוואָרן זײַנען געווען

„די עקאָנאָמישע באַצוונגען — האַלב־פֿעאָדאַלע, די פֿירונגען און מינהגים — האַלב־אַריענטאַלישע, דער קולטור־צושטאַנד — אַ פּרימיטיווער. אויף אָט דעם סאָציאַלן יסוד האָט מען אַוועקגעשטעלט אַ פֿאַרמעלן געזעצן־בנין וואָס מען האָט געבראַכט פֿון מערב־אייראָפּע, וווּ ער איז געווען צוגע־פּאַסט צו אַ הויכער עקאָנאָמישער, מאַראַלישער, קולטורעלער מדרגה פֿון אַנטוויקלונג. אַרײַנפֿירנדיק פֿון אויסלאַנד די העכערע פּאָליטישע, סאָ־ציאַלע, געזעצלעכע פּלײַם, האָט מען אָבער אין רומעניע ניט געביטן די אַלטע אַרגאַניזאַציע, די אַלטע עקאָנאָמישע באַצוונגען . . . האָט זיך דערפֿון ענגומען אַ טיפֿע דיסהאַרמאָניע צווישן דעם פֿאַקטישן לעבן און דעם פֿאַרמעלן געזעצלעכן צושטאַנד. . . . דער רעזולטאַט איז געווען, אַז נ י ט ר א ַ צ ל י ז י ר ט איז געבליבן דער ג ע ז ע צ ל ע כ ע ר צ ו ש ט א ַ נ ד . . . און עס האָט זיך אַנטוויקלט דער רעזשים פֿון ג ע־ז ע צ ל א ַ ז י ק ע י ט . . ."[1]

נאָך אין דער צײַט פֿון דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט זיך די גרעסערע העלפֿט פֿון רומענישער אַקערערד געפֿונען אין די הענט פֿון אַ הינפֿלע „באַיאַרן",

[1] Dobrogeanu Gherea, *Neoiobagia. Studiu Economico Sociologic al Problemei noăstre Agrare.* Bucureşti 1910, p. 97 sq.

וואָס האָט באַטראָפֿן ניט מער ווי אַ האַלבן פּראָצענט פֿון אַלע ערדבאַזיצער אין רומעניע, בשעת די גאַנצע פּויערישע מאַסע, אַרום 85 פּראָצענט פֿון דער באַפֿעלקערונג, האָט פֿאַרמאָגט ניט מער ווי קאַרג 40 פּראָצענט פֿון דער אַקער־ערד.

רומעניע איז געווען אַ פֿעאַדאַלע מלוכה ביז נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה.

2

צאָל און מצב פֿון יידן

אין אָט דעם לאַנד האָט געלעבט אַ יידישער מאַסן־יישוב.

דאָס עקאָנאָמישע און קולטורעלע פּנים פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג אין רומעניע איז אין אַלגעמיין געווען דאָס אייגענע וואָס אין אַלע אַנדערע לענדער פֿון מיזרח־אייראָפּע. די אייגנאַרטיקע אַנטוויקלונגס־תנאָים פֿון לאַנד האָבן אָבער פֿאַר די רומענישע יידן באַשטימט אַ באַזונדערן גורל. צוויי גרויסע סאָציאַלע באָוועגונגען האָבן אַנטפּלעקט פֿאַר דער דרויסנדיקער וועלט אָט די באַזונדערקייט: די עמיגראַציע בײַם סוף 19טן און אָנהייב 20סטן יאָרהונדערט און די אַרבעטער־באָוועגונג אין לעצטן צענדלינג יאָר פֿון 19טן י״ה.

דער אָנטייל פֿון רומענישן יידנטום אין דער רומענישער עמיגראַציע פֿון מיזרח־אייראָפּע איז תמיד געווען אַ סך אַ גרעסערער ווי עס וואָלט אויסגעקומען לויט זײַן פּראָפּאָרציע לגבי די יידישע יישובֿים פֿון די אַנדערע מיזרח־אייראָפּעישע לענדער. אין די ערשטע יאָרן פֿון 20סטן יאָרהונדערט איז דאָס געווען די גרעסטע יידישע עמיגראַציע־באָוועגונג אויף גאָר דער וועלט.

וואָס ס׳איז שייך די אַרבעטער־באָוועגונג, איז די אַנדערשקייט פֿון דער אַנטוויקלונג אין רומעניע געווען נאָך אַ דראַסטישערע. להיפוך צו די גרונט־פּרינציפּן פֿון סאָציאַליזם און צו דער טאַקטיק פֿון דער אַרבעטער־באָוועגונג אין אַלע לענדער פֿון יידישער רעכטלאָזיקייט האָט די ערשטע סאָציאַליסטישע פּאַרטיי פֿון רומעניע פֿאַרנומען אַ פּאָסיווע שטעלונג צו דער פֿראָגע פֿון יידישער עמאַנציפּאַציע — ביז אָפּענער קעגענערשאַפֿט. צווישן דער יידישער און דער אַלגעמיינער אַרבעטער־באָוועגונג האָט זיך געשאַפֿן אַ טיפֿע סתירה דווקא אין דער פֿראָגע פֿון קאַמף פֿאַר די עלעמענטאַרע בירגערלעכע רעכט פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג, און עס האָט געדומען יאָרן פֿון בלאָנדזשעניש און פֿון אינעוויניקסטן ראַנגלעניש, ביז די סאָציאַליסטישע באָוועגונג האָט אַרײַנגעשריבן אין איר פּראָגראַם דעם קאַמף פֿאַר יידישער גלײַך־בערעכטיקונג.

מיר ווילן אָבער שוין לכתחילה פֿעסטשטעלן, אַז ניט די עקאָנאָמישע תנאָים פֿונעם יידישן לעבן האָבן גורם געווען די באַזונדערקייט פֿון דער אַנטוויקלונג אין רומעניע.

יידן אין רומעניע זײַנען געווען אַ העכסט וויכטיקער פֿאַקטאָר אין ווירטשאַפֿטלעכן לעבן. במשך פֿון דער גאַנצער צײַט וואָס די רומענישע ווירטשאַפֿט האָט געשטעלט אירע פֿאַמעלעכע טריט אויפֿן וועג צום מאָדערנעם קאַפּיטאַליזם, האָט דער יידישער האַנדל אויסגעפֿירט זייער אַ וויכטיקע שליחות אין עקאָנא־

מישן לעבן פֿון לאַנד און די יידישע מלאכה האָט באַפֿרידיקט ביז גאָר נייטיקע באַדערפֿענישן פֿון דער שטאָטישער און דאָרפֿישער באַפֿעלקערונג.

לויט דער פֿאָלקסציילונג פֿון 1899 (און דער צוגאָב־אויספֿאָרשונג פֿון 1901—1902 בנוגע אינדוסטריע און מיסחר) [2] האָט די יידישע באַפֿעלקערונג (269 אין רומעניע באַטראַפֿן 4.55 פּראָצענט פֿון דער אַלגעמיינער באַפֿעלקערונג (269 טויזנט יידן בכּלל אין אַלגעמיינער באַפֿעלקערונג פֿון 5 מיליאָן 912 טויזנט נפֿשות). אין די דרײַ וויכטיקסטע וווירטשאַפֿטצווייגן פֿון לאַנד — אַחוץ לאַנדווירטשאַפֿט — האָבן יידן געהאַט אָט וועלכן אַנטייל:

אין מיסחר: פֿון 107,332 רעגיסטרירטע סוחרים זײַנען געווען יידן — 22,590 (21.1%);

אין מלאָכה: פֿון 97,755 בעלי־מלאָכות, פֿאַרשריבענע אין די צעכן, זײַנען געווען יידן: 19,181 (19.62%);

אין אינדוסטריע: צווישן 625 בעלי־בתים פֿון אינדוסטריעלע אונטערנעמונגען זײַנען געווען יידן 122 (19.5%); פֿון דער אַלגעמיינער צאָל 39,121 אַרבעטערס און אַנגעשטעלטע — זײַנען געווען יידן: 2,092 (5.3%).

אין אַלע דרײַ צווייגן איז בכלל דער אַנטייל פֿון יידן געווען עטלעכע מאָל העכער ווי זייער פּראָצענט לגבי דער באַפֿעלקערונג. אַפֿילו אין דער קאַטעגאָריע „אַרבעטערס און אַנגעשטעלטע", ווו מען האָט יידן אַרײַנגעלאָזט נאָר מיט גרויסע שוועריקייטן, איז זייער אַנטייל פֿון דעסט ווענען אויך געווען העכער ווי דער אַנטייל אין דער באַפֿעלקערונג.

אויב מען זאָל נעמען נאָר די געגנט פֿון מאָלדעווע, ווו עס האָט געלעבט מער ווי 75 פּראָצענט פֿון דער גאַנצער יידישער באַפֿעלקערונג, וועט דער אַנטייל פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג אין דער פֿאָלקסווירטשאַפֿט זײַן אַ דאָמינירנדיקער. אַזוי למשל זײַנען פֿון 2,509 רעגיסטרירטע סוחרים אין דער שטאָט יאַסי געווען 2,244 „פֿרעמדע", דאָס מיינט יידן; אַלע 25 פֿירמעס פֿון תּבֿואה־מיסחר אין ראַיאָן פֿון יאַסי האָבן געהערט צו יידן (עס דאַרף דערבײַ באַמערקט ווערן, אַז דער גאָר גרויסער תּבֿואה־עקספּאָרט פֿון יענער געגנט איז געווען אין די הענט פֿון ניט־יידישע פֿירמעס אין דער פּאָרטשטאָט בראַילע). אין דעם זעלבן ראַיאָן האָבן זיך געפֿונען 75 אינדוסטריעלע אונטערנעמונגען, פֿון וועלכע 30 האָבן געהערט צו יידן.

דערבײַ דאַרף מען נעמען אין אַכט, אַז די ציפֿער פֿון דער פֿאָלקסציילונג גיבן נאָר די רעגיסטרירטע סוחרים און בעלי־מלאָכות. אָבער אין רומעניע האָט מען זיך שטענדיק ווי ווײַט מיגלעך אויסגעהיט פֿון רעגיסטראַציעס: די קריסטן איבער פֿיסקאַלישע טעמים, יידן נאָך חוץ דעם איבער אַדמיניסטראַטיווע

[2] *Anuarul Statistic al României*, Bucureşti, 1904. — *Ancheta Industrială din 1901-2*, Bucureşti, 1904. — Arthur Ruppin, "Die jüdischen Handwerker in Rumänien," *Zeitschrift für Demographie und Statistik der Juden*, Heft 7, Berlin, Juli 1905. — Arthur Ruppin, "Die Juden in Rumänien," *Ztsch. f. Dem. u. Stat. der Juden*, Heft 6, Juni 1907.

רדיפֿות. האָבנדיק אין זינען אויך די ניט־פֿאַרעגיסטרירטע, קען מען רוִיק אָננעמען די ציפֿער פֿון 30 טויזנט יידן אין יעדערער פֿון די ביידע גרופּעס, מיסחר און מלאָכה. מיט די משפּחה־מיטגלידער מאַכן אויס די ביידע גרופּעס לפּחות 200 טויזנט נפֿשות, און דאָס מיינט, אַז 80% פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג האָט געלעבט פֿון מיסחר און מלאָכה.

דער גרויסער יידישער אָנטייל אין די ביידע צווייגן מיינט חלילה ניט, אַז דער רובּ רומענישע יידן זיצנען געווען רײַך. הינטער די גרויסע פּראָצענטציפֿער באַהאַלט זיך אָפֿט אַ גרויסער דלות, ספּעציעל ווען עס טרעפֿט זיך אַ שלעכטע גערעטענישׂ אין דער אַגראַרישער רומעניע. דאָך אָבער מוז מען פֿעסטשטעלן, אַז די עקאָנאָמישע לאָגע פֿון יידן אין רומעניע איז געווען אַ צופֿרידנשטעלּיקע אין פֿאַרגלײַך, אַ שטייגער, מיט גאַליציע. און די שאָנסן פֿאַר יידן זיצנען בײַ דער שוואַכער קאָנקורענץ קעגן די יידישע שטאָטישע פּראָפֿעסיעס געווען זייער גוטע.

פֿונקט דעם היפּוך דאַרף מען זאָגן וועגן די פּאָליטישע באַדינגונגען, אונטער וועלכע ס׳האָט געלעבט די יידישע באַפֿעלקערונג.

וועגן דער רעכטלעכער לאָגע פֿון יידן אין רומעניע איז שוין אָנגעשריבן געוואָרן אַ גאַנצע ליטעראָטור.[3] דאָ קענען מיר נאָר קורץ אָנווײַזן אויף דעם סאָמע כאַראָקטעריסטישן שטריך, מיט וועלכן עס טיילט זיך אויס די „יידישע פֿראָגע״ אין רומעניע: ווי באַווּסט, זיצנען יידן אין רומעניע באַטראַכט און באַהאַנדלט געוואָרן ווי „פֿרעמדע״ וואָס שטייען ניט אונטער דער שוץ פֿון וועלכער סׂ׳איז מלוכה, הגם זיי דאַרפֿן אויספֿירן אַלע פֿייכטן פֿון בירגערס אין לאַנד.

אין אָט דעם צושטאַנד פֿון לאַנדפֿרעמדקייט זיצנען יידן אַריינגעפּאַלן ערשט נאָך דעם בערלינער טראַקטאַט, אין וועלכן רומעניע האָט געמוזט אויף זיך צו נעמען יידן פֿולע בירגערלעכע און פּאָליטישע גלײַכ־באַרעכטיקונג (אַרטיקל 44). ביז 1878 זיצנען יידן אין דער ביידע פֿירשטנשאַפֿטן מאָלדעווע און וואַלאַכיי, פֿון וועלכע ס׳איז געשאַפֿן געוואָרן די רומענישע מלוכה, באַטראַכט געוואָרן ווי תושבֿים, ניט געקוקט אויף די שוועריקע רדיפֿות און אויך מאַסן־הריגות, וועלכע

---

[3] פֿון דער גרויסער ליטעראָטור וועגן דער פֿראָגע וויזן מיר דאָ אַן נאָר אויף עטלעכע שריפֿטן וואָס ברענגען רײַכן אינפֿאָרמיר־מאַטעריאַל:

Dr. E. Schwarzfeld, *Din Istoria Evreilor,* Impopularea, re-împopularea şi întermeiera târgurilor si a târguşoarelor in Moldova, Bucureşti, Editura Uniunii Evreilor Români, 1914. — Edmond Sinceros [E. Schwarzfeld], *Les Juifs en Roumanie depuis le traité de Berlin* (1878) *jusqu'à ce jour,* Londres, 1901. — Dr. E. Schwarzfeld, "The Jews from Roumania from the Earliest Times to the Present Day;" "The Situation of the Jews in Roumania since the Treaty of Berlin (1878). *American Jewish Yearbook,* 5662 (Sept. 1901 — Oct. 1902).

פֿון אַנטי־יידישע שריפֿטן, וואָס האַלטן זיך לפּנים אויף דער הייך פֿון וויסנשאַפֿטלעכער אָביעקטיווקייט, דערמאָנען מיר:

Verax [Radu Roşetti], *La Roumanie et les Juifs.* Bucarest, 1903. — N. Petresco Comnène, *Etude sur la condition des Israélites en Roumanie.* Paris, 1905.

זיי האבן אריבערגעטראגן אין משך פון הונדערטער יארן אי פון אייגענע הארן אי פון פרעמדע ארמייען.[4] מיר קענען דאָ ניט איבערגעבן באריכות די קונציקע שטיק, מיט וועלכע ס׳האט זיך באגנוצט די רומענישע רעגירונג, כדי צו פאר־ווענדלען דעם ארטיקל 44 אין זיין היפות.[5] די אונטערשטע שורה: יידן זיצנען דערקלערט געווארן פאר „פרעמדע״ וואס קענען דערגרייכן די בירגערשאפט נאר אינדיווידועל, דורך א געזעץ־געבערישן אקט (ד״ה מיט א באשלוס פונעם פארלאמענט און מיט דער סאנקציע פונעם קיניג). די וויכטיקסטע לעבנסרעכט פאר דער באפעלקערונג זיצנען פארזיכערט געווארן אין דער געזעץ־געבונג ווי פריוולעגיעס פאר די בירגערס פון לאנד, און במילא זיצנען יידן געבליבן מחוץ דעם געזעץ, אויף הפקר — „שוצלאזע פרעמדע״,[6] ווי זיי זיצנען אנגערופן געווארן אפיציעל.

אט איז א רשימה פון די וויכטיקסטע באגרענעצונגען קעגן יידן ווי „פרעמדע״:[7] יידן טארן ניט באזיצן קיין ערד אין דערפער (שטעטלעך

---

[4] וען מאלדעווע און וואלכיי האבן זיך פאראייניקט אונטערן פירשט קוזא און 1858 געשלאסן אין פאריז די ערשטע קאנווענץ מיט ענגלאנד, פראנקרייך, עסטרייך, פרייסן, סארדיניע און טערקיי, איז אנערקענט געווארן בירגערלעכע גלייכ־בארעכטיקונג פון קריסטן און יידן, און מערניט די פאליטישע גלייך־בארעכטיקונג פון יידן איז איבערגעלאזט געווארן פאר שפעטער־דיקע „לעגיסלאטיוע דיספאזיציעס״.

[5] דער בערלינער טראקטאט איז אפגעשלאסן געווארן דעם 13טן יולי 1878. שוין דעם 4טן אויגוסט 1878 — די טיגע פון דער רומענישער חתימה אויף דעם טראקטאט איז נאך ניט געווען טרוקן — האט אנגעהויבן דער פרינץ (שפעטער: קיניג) קארל פון רומעניע צו שטורעמען מיט בריוו צו זיין פאטער אנטאן פאן האהענצאלערן קיין בערלין, מען זאל געפינען אן עצה, וויאזוי זיך ארויסצודרייען פון דער התחייבות וועגן גלייך־בארעכטיקונג פאר יידן. ניט קיין אנדערער ווי דער קיניג קארל דער ערשטער פון רומעניע אליין האט פארעפנטלעכט די דאזיקע קארעספאנדענץ מיט זיין פאטער און איבערגעלאזט פאר דער געשיכטע אפיציעלע דאקומענטן פון דעם ציניש שווינדל, וואס ס׳איז באגאנגען די רומענישע רעגירונג לגבי אייראפע אין דער פראגע פון יידישע רעכט. זע:

Aus dem Leben König Karls von Rumänien. Stuttgart, 1894—1900.

א פארקירצטע אויסגאבע איז ארויסגעגאנגען אויף ענגליש:

Reminiscences of the King of Roumania, edited from the original, with an introduction by Sidney Whitman. London & New York. Harper & Brothers, 1899.

אז דער קיניג מעג, מען זיצנע מיניסטאר אוודאי. מיט דרײַ יאר שפעטער, נאכן אפשלוס דעם בערלינער טראקטאט, שרייבט דער רומענישער מיניסטער פאר אינעווייניקסטע ענינים, ק. א. ראזעטי (C. A. Rosetti) אין דער אפיציעלער רעגירונג־צייטונג Românul: „איצטער מעג מיר שוין מודה זיין, אז די יידן־פראגע האבן מיר פארענטפערט להכעיס דעם וויל פון די אייראפעישע מלוכות און בפירוש אנטקעגן דעם גייסט פונעם בערלינער טראק־טאט״ (ציטירט פון שוואַרצפעלדן *Les Juifs en Roumanie*, זע הערה 3).

[6] Străini fără protecţia.

[7] א קורצן, אבער קלאָרן איבערבליק איבער דער יידישער לאגע אין רומעניע געפינען מיר אין „באריכט פון דער יידישער סאציאל־דעמאקראטישער גרופע לומינא, פארגעלייגט דעם אינטערנאציאנאלן סאציאליסטישן ארבעטער־ און געווערקשאפטס־קאנגרעס, לאנדאן 1896״, זע זד׳ 107—112.

ביז 5,000 אײַנווינערס וועלן פֿאַרעכענט פֿאַר דערפֿער). זיי וועלן ניט צוגע־
לאָזט אין מלוכישן אָדער שטאָטישן דינסט, ניט ווי אַרבעטערס, ניט ווי באַאַמטע,
אָבער אויך ניט ווי בעלי־מלאָכות צו עפֿנטלעכע אַרבעטן. זיי וועלן ניט צוגע־
לאָזט צו אַדוואָקאַטור און אַ רייַ אַנדערע פֿראָפֿעסיעס. זיי טאָרן ניט האַנדלען
מיט טאַבאַק און אַ רייַ אַנדערע פּראָדוקטן פֿון מלוכישן מאָנאָפּאָל. אין האַנדל־
געזעלשאַפֿטן מוז לכל־הפּחות איין דריט־חלק פֿונעם קאַפּיטאַל זיך געפֿינען אין
די הענט פֿון רומענישע בירגערס. אין אינדוסטריעלע אונטערנעמונגען מעגן
„פֿרעמדע" זײַן נאָר איין דריט־חלק פֿון דער גאַנצער צאָל אַרבעטער און אָנגע־
שטעלטע (אָזוי ווי אין דער אינדוסטריע האָט מען תּמיד געמוזט אַרײַנ־
נעמען אַ גרויסע צאָל אויסלענדישע בירגערס פֿאַר ספּעציאַליסטן, איז פֿאַר די
אייגענע „פֿרעמדע", פֿאַר יידן, במילא קיין פּלאַץ ניט געווען). אין עפֿנטלעכע
שפּיטאָלן נעמט מען אַרײַן „פֿרעמדע" פֿאַציענטן פֿאַר געלט און נאָר אין פֿאַל פֿון
סכנה, על־כל־פּנים אָבער ניט מער ווי 10 פּראָצענט פֿון דער צאָל פֿאַציענטן־
רומענער. אין די עפֿנטלעכע שולן נעמט מען אַרײַן קינדער פֿון פֿרעמדע נאָר
ווען ס'איז פֿאַראַן איבעריק אָרט, על־כל־פּנים ניט מער ווי 20 פּראָצענט פֿון
דער אַלגעמיינער צאָל קינדער, און דערצו פֿאַר אַ הויכן שכר־לימוד. „פֿרעמדע"
האָבן אויך ניט קיין וווינרעכט אין לאַנד, ניט אין שטעט און ניט אין דערפֿער;
מען טאָלערירט זיי בלויז. לויט אַ ספּעציעלן געזעץ (עקספּוזאָרע־געזעץ) קען
די רעגירונג אַרויסשיקן פֿון לאַנד יעטווידן „פֿרעמדן", אַן שום פּסק־דין פֿונעם
געריכט. דאָס וווינען אין דערפֿער (בתוכם אין שטעטלעך ביז 5,000 אײַנ־
וווינערס) איז באַזונדער שארף באַגרענעצט: אַ יִד, ווי אַ „פֿרעמדער", מוז אַרויס־
נעמען אַ ספּעציעלע ווויז־באַוויליקונג פֿון דער קאָמונאַלער פֿאַרוואַלטונג, וועלכע
דארף באַשטעטיקט ווערן פֿונעם פּרעפֿעקט (פֿאַרשטייער פֿון דער רעגירונג
איבערן דיסטריקט) און קען צוריקגעצויגן ווערן יעדער טאָג אָן אַ מאָטיווירונג.

די רשימה איז ווײַט ניט קיין פֿולע. מיר קענען זאָגן קורץ: אין יענער צײַט
איז ניט פֿאַראַן קיין איין געביט פֿון לעבן, אויף וועלכן עס זאָל זיך ניט געפֿינען
אַ וואַנט קעגן יידן. וועגן די אַלע געזעצן וואָלטן דורכגעפֿירט געווארן מיט דער
גאַנצער שטרענגקייט, וואָלטן יידן קיין איין טאָג ניט געקענט לעבן אין רומעניע.
אָבער אַזוי ווי די ווירטשאַפֿט פֿון לאַנד האָט זיך געגייטיקט אין יידן, איז די
מלוכה־אַדמיניסטראַציע „מילד" געווען צו זיי. נאָר פֿון צײַט צו צײַט האָט זי
אַרויסגענומען פֿון רעזערוו די שוועריסטע אַנטי־יידישע געזעצן און זיי אָנגע־
וועندט מיט דער גאַנצער אַכזריות, אויב דאָס האָבן נאָר געפֿאָדערט די אינטערעסן
פֿון דער פֿאַרטיי וואָס איז גראָד געווען בעם מלוכה־רודער.

רומעניע איז דאָס קלאָסישע לאַנד פֿון יידישער רעכטלאָזיקייט.

3

אַנטיסעמיטיזם ווי אַן אינסטרומענט פֿון פּאָליטיק

די יידישע רעכטלאָזיקייט אין רומעניע איז אַ רעזולטאַט פֿון אָפּיציעלן
רעגירונגס־אַנטיסעמיטיזם. אַ פֿאַלקס־באַוועגונג איז דער אַנטיסעמיטיזם ניט
געווען אין דער אַלטער רומעניע.

פֿון די ציפֿער וואָס מיר האָבן געבראַכט וועגן דעם אָנטייל פֿון יידן אין די פֿאַרשיידענע צוויגן פֿון עקאָנאָמישן לעבן דרינגט אַרויס קלאָר, אַז די דירעקטע קאָנקורענץ־אינטערעסן צווישן יידן און רומענער האָבן אָנגעהירט אַ גאַנץ קליינעם חלק פֿון דער רומענישער באַפֿעלקערונג. אויב דער פּראָצענט יידן אין די שטאָטישע פּראָפֿעסיעס איז אַפֿילו געווען אַ גרויסער, איז אָבער די אַבסאָלוטע צאָל פֿון זייערע קריסטלעכע קאָנקורענטן געווען זייער אַ קליינע, פֿשוט דערפֿאַר ווײַל די רומענער האָבן אין יענער צײַט נאָך ניט געהאַט אַרויס־געבראַכט קיין נאַציאָנאַל בירגערטום און קליינבירגערטום אין אַ גרעסערן פֿאַר־נעם. ניט די יידישע קאָנקורענץ האָט פֿאַרהאַלטן די אָנטוויקלונג, נאָר די פּריציש־אָליגאַרכישע ווירטשאַפֿט־פֿאָליטיק פֿונעם הערשנדיקן קלאַס באַיאַרן. באַזונדער מוז אונטערגעשטראָכן ווערן, אַז אין די אינטלעקטועלע פּראָפֿעסיעס האָט לחלוטין ניט געהערשט קיין יידישע קאָנקורענץ, ווײַל, אָחוץ מעדיצין, האָט מען יידן אין ערגעץ ניט אַרײַנגעלאָזט. במילא איז דערפֿון געדרונגען, אַז דעם אָנטיסעמיטיזם אין רומעניע האָט געמוזט פֿעלן יענער אימפּעט וואָס האָט זיך געגומען אין אָנדערע לענדער פֿון דירעקטער עקאָנאָמישער קאָנקו־רענץ.

עס זאָל דאָ ניט פֿאַרשוויגן ווערן דער פֿאַקט, אַז אַ געוויסע מאַס קאָנפֿליקט־שטאָף אין די עקאָנאָמישע באַציונגען צווישן יידן און קריסטן האָט זיך געמוזט שאַפֿן: יידן, פֿאַרטרעטערס פֿון דער שטאָטישער ווירטשאַפֿט, זײַנען געשטאַנען פּנים־אל־פּנים מיט אַ פּויערים־קלאַס וואָס האָט געלעבט כּמעט אין צושטאַנד פֿון נאַטוראַל־ווירטשאַפֿט. אָבער אָט דער נאַטירלעכער עקאָנאָמישער ווידעראַנאָנד איז זיך ניט פֿונאַנדערגעוואַקסן אין אַן אַקטיוון פֿאַקטאָר פֿון מלוכה־פּאָליטיק לגבי יידן איבער צוויי טעמים:

ערשטנס האָבן די בריטע פֿאָלקסמאַסן אין רומעניע, שטאָטישע און דאָר־פֿישע, געהאַט גאָר אַ קנאַפּע דעה אויף דער פּאָליטיק פֿון לאָנד. פּויערים און קליינבירגערס האָבן כּמעט ניט געהאַט קיין וואָלערעכט צום פּאַרלאָמענט. אָדמי־ניסטראַציע און געזעץ־געבונג האָבן זיך געפֿונען אויסשליסלעך אין די הענט פֿון אַ קליינער צאָל באַיאַרן.

צווייטנס איז דאָס געזעלשאַפֿטלעכע לעבן פֿון דער דעמאָקראַטיקער רומע־ניע באַהערשט געווען פֿון איין גרויסן סאָציאַלן קאָנפֿליקט וואָס האָט ממש פֿאַרשטיקט אַלע אָנדערע קלאַסן־סתירות און איז שטענדיק געלאָדן געווען מיט פֿולווער: דאָס איז געווען די שרײַענדיקע סתירה צווישן דער ערד־הונגעריקער פּויערים־מאַסע און דער קליינער צאָל רײַכע און אַלמעכטיקע באַיאַרן. יידן האָבן אָבער ניט פֿאַרמאָגט קיין ערד, על־פֿי־רוב געזעץ האָבן זיי ניט געקאָנט באַזיצן קיין ערד.

די לאַטענטע רעוואָלוציע פֿון אָנערדיקן פּויערטום קעגן דער אָגראַר־סיסטעם פֿון גרויסן ערדבאַזיץ — דאָס איז דער מאָטיוו, פֿאַר וואָס אָנטיסעמיטיזם איז דערהויבן געוואָרן צום וויכטיקסטן עלעמענט פֿון רומענישער רעגירונגס־פּאָליטיק. יידן זײַנען אוועקגעשטעלט געוואָרן ווי די איינציק שולדיקע אין

אָפּ נויטן פֿון די פּויערים, במילא זײַנען אַנטי־יידישע געזעצן, רדיפֿות און עקס־צעסן קעגן יידן געווארן דאָס אייגנציקע מיטל, מיט וועלכן דער הערשנדיקער קלאַס האָט געקעמפֿט דינען „די אינטערעסן פֿון פֿאָלק" און אײַנשטיללן זײַן צארן און קאָמפּאָגער.

גראָד בײַ די אָפּטע עקסצעסן קעגן יידן האָט זיך יעטווידער מאָל געוויזן, אַז אַנטיסעמיטיזם איז ניט אײַנגעווארצלט אין די רומענישע פֿאָלקסמאַסן. די עקסצעסן פֿלעגן יעטווידער מאָל ארגאַניזירט ווערן פֿון דער פֿאָליציי, ווי פּאָליטישע מאַנעווערס פֿון די ביידע אָליגאַרכישע פּארטייען — קאָנסערוואַטיווע און „ליבעראַלן" — וואָס פֿלעגן האָלטן אין איין ביטן זיך בײַם מלוכה־רודער. די פֿאָליציי האָט זיך באַנוצט פֿאַר אירע העלפֿישקייטן מיט סטודענטן וואָס האָבן געלעבט אויף מלוכישן חשבון אין די אוניווערסיטעטישע אינטערנאַטן און האָבן געווווסט, אַז זיי דאַרפֿן געטרײַ דינען זייערע בעלי־בתים. אָבער אָפֿילו דער פֿאָליציי איז ניט געראָטן מיטצורײַסן צו אָזעלכע „ספּאָנטאַנע אויסברעכן פֿון פֿאָלקסצארן", אָחוץ סטודענטישע כולי־גאַנעס און פֿאָליציי־אָגענטן, גרעסערע צאָלן פֿונעם שטאָטישן המון, ווער רעדט נאָך פֿויערים. דערמיט דערקלערט זיך, וואָס די אָלע עקסצעסן און אָפֿילו פּאָגראָמען קעגן יידן אין רומענײַ זײַנען אָפּגעלאָפֿן לפּי־ערך אויף א „מילדן" אופֿן. זעלטן ווען זײַנען בײַ אָזעלכע אָנ־פֿאָלן געווען טויטע. די פֿאָליציי האָט די „באַוועגונג" שטענדיק געהאָט אין דער האַנט און געהייסן: בלויז שלאָגן און רײַבירן, ניט הרגענען אויף טויט.

א היסטאָרישער באַווײַז פֿאַר דער אמתער נאַטור פֿונעם אַנטיסעמיטיזם אין רומענײַ איז געבראַכט געווארן דורך דער פּויערים־רעוואָלוציע פֿונעם יאָר 1907.

פֿיינדיק די קאָכענישן אין דער פּויערישער מאַסע, האָט די רעגירונג זיך געזומען מיט א באַזונדערן ברען צו יידן. אין פּאַרלאַמענט זײַנען געהאַלטן געווארן גיפֿטיקע אַנטיסעמיטישע רעדעס. מען האָט געסטראָשעט, אַז די פּויע־רים גרייטן זיך צו שחיטות אויף יידן, אויב מען וועט זיי אָלע ניט אַרויסשיקן פֿון די דערפֿער. די רעגירונג האָט געענטפֿערט מיט הייסע הבטחות, אַז מען וועט זיי משלח זײַן. וואָס ערנצטער ס׳איז געווארן די לאָגע אין די דערפֿער, אָלץ מער האָט די רעגירונג פֿארשארפֿט איר אַנטי־יידישע טעטיקייט איבערן גאַנצן לאַנד. צום סוף האָט שוין די רעגירונג געפֿירט אַן אָפּענע פּאָגראָם־פּראָפּאַגאַנדע קעגן יידן.

אָבער עס האָט אָלץ ניט געהאָלפֿן. נאָר בײַם סאָמע אַנהייב האָט די פּויערי־שע באַוועגונג געבלאָנדזשעט אויף אַנטי־יידישע וועגן, דער עיקר אין מאָלדעווע־גענגט, וווּ עטלעכע יידישע פֿאַמיליעס האָבן געהאַלטן אין ארענדע ריזיקע פּריציישע באַזיצונגען און די פּאָגראָם־העצע האָט אזוי ארום געהאָט א סאָציאַלן אָנהאַלט. דאָס האָט אָבער געדויערט נאָר א גאַנץ קורצע צײַט, ממש נאָר עט־לעכע טעג. די פּויערים־באַוועגונג האָט באַלד געפֿונען איר וועג. ס׳האָט אויפֿ־געפֿלאַמט א רעוואָלוציע וואָס האָט ארומגעכאַפּט דאָס גאַנצע לאַנד און פֿאַר־וואַנדלט אין אש און שטויב די מאַיאַנטקעס פֿון די באַיאַרן.

אויף דער יידישער עפֿנטלעכקייט אין אויסלאַנד האָט די אַפּיציעלע פּאָגראָם־העצע פֿון דער רעגירונג אַנגעוואָרפֿן א שרעק. די „אַליאַנס איזראַעליט" און אַנדערע יידישע געזעלשאַפֿטן האָבן זיך געריכט אויף א גרויסער יידישער עמיגראַציע־כוואַליע פֿון רומעניע און אָפּגעהאַלטן באַראַטונגען וועגן אַרגאַניזירן הילף פֿאַר דער מאַסן־עמיגראַציע. די יידן פֿון רומעניע אַליין האָבן אָבער בעסער אָפּגעשאַצט די לאָגע. זיי האָבן ניט בלויז געזען, אַז דער אומרו פֿון די פּויערים איז ניט געווענדט קעגן זיי, נאָר זיי האָבן אויך געפֿילט, אַז בשעת דער באַיאַרן־קלאַס אַליין איז אין קלעם, וועט די רעגירונג פֿאַרניצן וויניקער ענערגיע אויף אַנטי־יידישע רדיפֿות. דער סוף איז געווען, אַז דווקא אין יאָר פֿון דער פּויערים־רעוואָלוציע, 1907, איז געפֿאַלן די ציפֿער פֿון דער יידישער עמיגראַציע און אין די קומענדיקע יאָרן (אָנהויב 1908; זע די טאַבעלע 1 אויף ז׳ 49 פֿאַר די יאָרן 1907—1914) איז זי נאָך ווייטער פֿאַרמינערט געוואָרן. ניט פֿאַרן רומענישן פּויערים־פֿאָלק האָבן זיך געשראָקן די יידן פֿון רומעניע און ניט פֿונעם פֿאָלק זעלבן עס געקומען די שווערע לידער פֿון די יידישע מאַסן אין רומעניע.

אָוודאי איז אַפּיציעלער אַנטיסעמיטיזם ניט קיין באַזונדערקייט פֿון רומעניע. די באַזונדערע דערשיינונג אין רומעניע איז נאָר דאָס, וואָס דער אַנטיסעמיטיזם איז דאָרט אָן אַן ערך וויניקער פֿאַרוואָרצלט געווען אין פֿאָלקסלעבן ווי אין אַנדערע לענדער. אין דער אַלטער רוסלאַנד זעלבען איז צייטן פֿון אומרו פֿאַרגעקומען די ווילדסטע פּאָגראָמען אויף יידן און איז די יאָרן פֿון רעוואָלוציע איז זיך פֿונאַנדערגעוואַקסן די יידישע מאַסן־עמיגראַציע. אין רומעניע — פֿאַרקערט: אין רויקע צייטן, בשעת דער אַיגאַרכישער קלאַס האָט זיך געפֿילט זיכער בײַ דער מאַכט, זעלבען געווען רדיפֿות, עקסצעסן, מאַסן־עמיגראַציע; אין דער צייט פֿון דער גרויסער פּויערים־רעוואָלוציע אָבער, בשעת עס האָט זיך געוואַקלט די מאַכט פֿונעם הערשנדיקן קלאַס, זענען מיר וויניקער רדיפֿות און עקסצעסן און א שטאַרקע פֿאַרמינערונג פֿון דער יידישער עמיגראַציע. אין רוסלאַנד זעלבען די פּאָגראָמען געווען בלויטיקערע, אָבער פֿאַרגעקומען זעלבען זיי פֿאַרט נאָר פֿון צייט צו צייט; אין רומעניע זעלבען עקסצעסן קעגן יידן געווען ממש פּערמאַנענטע, דער נאַרמאַלער סדר פֿון מלוכה־פּאָליטיק. אַנטיסעמיטיזם איז געווען ניט מער ווי א כיטרע מיטל פֿון דער פֿעאַדאַלער אַיגאַרכיע אין רומעניע אײַנצוהאַלטן איר ממשלה.

אָט דער כאַראַקטער פֿון אַנטיסעמיטיזם אין רומעניע מאַכט אויך פֿאַרשטענדלעכער די אויסטערלישע באַציונג פֿון דער סאָציאַליסטישער פּאַרטיי צום קאַמף פֿון די יידישע סאָציאַליסטן פֿאַר דער עמאַנציפּאַציע פֿון דער יידישער באָפֿעלקערונג.

אין א לאַנד ווי רומעניע אין יענע יאָרן מוזן שוין די עלעמענטאַרע פֿאָדערונגען פֿון א סאָציאַליסטישער באַוועגונג אויסקומען ווי העכסט רעוואָלוציאָנערע קאַמפּציל. דאָס מינדסטע וואָס א סאָציאַליסטישע פּאַרטיי מוז פֿאָדערן אין אַזא לאַנד איז דאָך: פֿונאַנדערטיילן די לאַטיפֿונדיעס פֿון די רײַכע פּריצים

צווישן די אַנערדיקע פויערים און דעמאָקראַטיזירן דאָס מלוכה־לעבן. אָט די פּאָדערונגען האָט טאָקע אַרויסגעשטעלט די סאָציאַליסטישע פּאַרטיי פֿון רומעניע ווי אַ „מינימאַל־פּראָגראַם". אין אַן אָפּגעשטאַנענער אַגראַרישער מלוכה מיינט אָבער אָזאַ פּראָגראַם ניט ווייניקער ווי — צעברעכן די הערשנדיקע געזעלשאַפט־לעכע אַרדענונג. דעריבער איז דער וועג פֿון דער סאָציאַליסטישער באַוועגונג אין רומעניע גאָר אַנגעצייכנט פֿון דער געשיכטע: שאַרפֿסטער קאַמף קעגן דער פּעאָדאַלער אַריסטאָקראַטיע. דאָס איז געווען דער וועג פֿון סאָציאַליסטישע פּאַרטייען אין אַלע אַנדערע אָפּגעשטאַנענע אַגראַרלענדער, אין וועלכע דער נאַרמאַלער פּאַרלויף פֿון פּאָליטישן קאַמף האָט געקענט איבערגעריסן ווערן פֿון צייט צו צייט נאָר דורך בלוטיקע רעוואָלוציאָנערע בונטן קעגן דער מלוכה־מאַכט, אָבער קיין מאָל ניט דורך אַ פֿרידנדיקן עכער דערנעענטערונג צווישן די סאָציאַלע דם־שׂונאים. די אַנפֿירונג פֿון דער סאָציאַליסטישער פּאַרטיי אין רומעניע האָט זיך אויסגעקליבן אַן אַנדערן וועג, דעם וועג פֿון אָפּאָרטוניסטישע צופּאַס־מעטאָדן. די סאָציאַליסטישע פֿירערס האָבן געהאָפֿט, אַז אויף אָט דעם אופֿן וועלן זיי דערגיין פֿריִער צו אַ פּאָליטישער השפּעה אין לאַנד, און זיי האָבן אינגערעדט זיך און אַנדערע, אַז אויף דעם אופֿן וועלן זיי דערגרייכן ראַדיקאַלע רעפֿאָרמען פֿון עקאָנאָמישן און פּאָליטישן לעבן.

פּאַרשטייט זיך, אַז אויפֿן וועג פֿון צופּאַסן זיך האָט די באַציונג פֿון דער רומענישער אַיגאָרכיע צו דער „יידן־פֿראַגע" ניט געטאָרט זיין קיין מניעה.

מיט זייער קעגנערשאַפֿט צו יידישע סאָציאַליסטן האָבן זיך די רומענישע פּאַרטיי־פֿירערס צוגעפּאַסט ניט צו דער שטימונג פֿון די פֿאָלקסמאַסן און אָוודאי ניט — צו דער שטימונג פֿון דער פּאַרטיי־מיטגלידער־שאַפֿט. די פֿאָלקסמאַסן אין רומעניע האָבן יענע פּאָליטישע קאַריעריסטן ניט געקענט געבן קיין פּאָליטישע דערפֿאָלגן, די פּאַרטיי־מיטגלידערשאַפֿט אָבער איז אין אַ גרויסער מאָס אַליין געווען אַ יידישע. צום גרויסט פֿון הערשנדיקן קלאַס האָבן זיך געמוזט צופּאַסן די אַנפֿירערס פֿון דער סאָציאַליסטישער באַוועגונג — צום אָפּיציעלן אַנטיסעמיטיזם. דער גרויסט פֿון פֿעאָדאַלן רעזשים וואָס האָט אַלמעכטיק געוועלטיקט אין געזעלשאַפֿט־לעבן אין רומעניע איז סוף־כל־סוף אַרײַנגעדרונגען אויך אין דער סאָציאַליסטישער באַוועגונג.

מיטן פֿעאָדאַלן כאַראַקטער פֿון לאַנד שטימט אויך דער פֿעאָדאַלער כאַראַקטער פֿון רומענישן אַנטיסעמיטיזם.

Ñ ILLIGÁ GIORGÁLO NI LÅLLÅ GIISIMÅDÑ (LIOÅLIDÅ: EÑÅÑÅÑI)

II. די יִידישע עמיגראַציע פֿון רומעניע ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה

1

די ערשטע וואַנדערשטראָמען פֿון רומענישע יִידן

די ערשטע יִידישע עמיגראַציע פֿון רומעניע איז פֿאַרבונדן מיטן ביל׳בוי׳ן אויף יִידן אין 1871 אין דער שטאָט איסמאַיל׳ (דרום־בעסאַראַביע; האָט יעמאָלט געהערט צו דער פֿירשטנשאַפֿט מאָל׳דעווע), דאָס מיינט נאָך פֿאַרן בערל׳ינער קאָנגרעס.

דעם 25סטן דעצעמבער 1871 איז באָגאָנגען געוואָרן אַ גנבֿה אין דער פֿראַ־וואָסל׳אַוונער קאָטעדראַל׳־צערקווע אין איסמאַיל׳. עס זײַנען געגנבֿעט געוואָרן גאָל׳דענע כּלים און געלט. מען האָט דעם גנבֿ באַל׳ד געכאַפּט. ער איז געווען אַ פֿרעמדער פֿון שטאָט, אַ דעזערטיר פֿון דער רוסישער אַרמיי, וואָס איז מיט עטל׳עכע וואָכן פֿריִער געקומען קיין איסמאַיל׳. ער איז אָבער געווען אַ משומד און האָט געאַרבעט אין שטאָט בײַ אַ יִידן אַ שנײַדער. האָט מען אים אין דער פּאָל׳יציי געשל׳אָגן און געפּײַניקט, biz ער האָט אונטערגעשריבן אַ פֿראָטאָקאָל׳, אַז דאָס האָט אים זײַן בעל־הבית, צוזאַמען מיט די אַנגעזעענסטע יִידישע בעל־בתים פֿון שטאָט, געשיקט אין צערקווע גנבֿענען. דער ביל׳בוי׳ן האָט געבראַכט צו פֿאָגראָמען אין איסמאַיל׳, קאָהול׳ און וויל׳קאָוו. שפּעטער זײַנען פֿאַרפֿירט געוואָרן פֿראָצעסן, באָזונדערע קעגן יִידן פֿאַר דער גנבֿה און קעגן די פֿאָגראָמ־שטשיקעס פֿאַר די באַגאַנגענע רציחות. פֿינף אומשולדיקע יִידן, צווישן זיי דער רבֿ און דער ראָש־הקהל׳, זײַנען פֿאַרמישפּט געוואָרן, הגם דער ענעראַל־פֿראָקוראָר אַליין האָט אַנערקענט, אַז זיי זײַנען אומשול׳דיק, און געפֿאַדערט, מען זאָל׳ זיי באַפֿרײַען; די פֿאָגראָמשטשיקעס אָבער זײַנען אַל׳ע באַפֿרײַט גע־וואָרן.

דער דיפּל׳אָמאַטישער קאָרפּוס אין בוקאָרעשט האָט אַרײַנגעטראָגן אַ שאַרפֿע פּראָטעסט־נאָטע צו דער רומענישער רעגירונג. די פֿאַרשטייערס פֿון דײַטשל׳אַנד, עסטרײַך־אונגערן, אָמעריקע, פֿראַנקרײַך, גריכנל׳אַנד און איטאַל׳יע האָבן איבערגעגעבן „קאָל׳עקטיוו אוי־פֿן פֿײַערל׳עכסטן אופֿן זייערע אָבסער־וואַציעס אין דער איזראַעל׳יטישער פֿראָגע״, זאָגנדיק, אַז זיי זענען „אין אָט דעם טאָפּעל׳ן מישפּט די ספּנות, אויף וועלכע עס זײַנען אויסגעשטעל׳ט די יִידן פֿון רומעניע, ספּעציעל׳ איבער דער נאָענטקייט פֿון פֿאָסכע״ און געבנדיק צו וויסן דער רומענישער רעגירונג, אַז „די רעגירונגען פֿון די געחתמעטע וועל׳ן אַליין באַשל׳יסן, צי איז ניט די אומבאַשטראָפֿטקייט פֿון די אַנפֿאַל׳ערס אַ דערמוטיקונג

איבערצוחזרן די גוואַלדאַקטן וועלכע זײַנען אומווערדיק פֿאַר אַ ציוויליזירטן לאַנד".

אויף דער גאַנצער וועלט האָט זיך יעמאַלט געקאָכט מיטן בילבול איסמאַיל.[1]

אין יענער צײַט הערן מיר עס פֿון די ערשטע דרײַסיק פֿאַמיליעס וואָס האָבן פֿאַרלאָזט דאָס לאַנד און זיך אַוועקגעלאָזט קיין אַמעריקע. דעמאָלט איז אויך דער אַמעריקאַנישׂ־יידישער כּלל־טוער בענדזשאַמין פֿרענקלין פּיישאָטאַ[2] אַרויס־געטראָטן מיט אַ פּראָיעקט פֿון פּלאַנירטער יידישער מאַסן־עמיגראַציע פֿון רומעניע.

פּיישאָטאַ איז געשיקט געוואָרן פֿון די פֿאַראייניקטע שטאַטן ווי דער אַמעריקאַנער געזאַנדטער אין די פֿאַראייניקטע פֿירשטנשאַפֿטן מאָלדע־וו‌ע און וואָלאַכיי, נאָך איידער זיי זײַנען אַנערקענט געוואָרן ווי די זעלבּ־שטענדיקע רומענישע מלוכה. אַמעריקע האָט ניט געהאַט קיין באַזונדערע אינטערעסן אין רומעניע, און דער יידישער קאָנסול איז אַרויסגעשיקט געוואָרן ספּעציעל מיט דער מיסיע צו העלפֿן די דאָרטיקע יידן. אָבּ איז דאָס געלט פֿאַרן שאָפֿן אַ קאָנסולאַט אין רומעניע צוגעשטעלט געוואָרן דורך אַ ספּעציעלן פֿאָנד פֿונעם אָרדן „בני ברית".

בײַ דער פֿײַערלעכער געזעגענונג אין ווײַסן חויז פֿאַר פּיישאָטאָס אַרויס־פֿאָרן האָט פּרעזידענט יוליסעס גראַנט מיט ווארעמע ווערטער אויסגעדריקט זײַן מיטגעפֿיל מיט די יידן פֿון רומעניע און די גרייטקייט פֿון די פֿאַראייניקטע שטאַטן זיי צו העלפֿן:

„. . . די באַריכטן וועגן די לײַדן פֿון די רומענישע יידן טריבּסלען טיף אויף אונדזערע געפֿילן פֿון מענטשלעכקייט. דאָס וואָס ס'ווערט אונדז איבערגעגעבן פֿון רומעניע, איז אַ קיצּוי פֿון עוולות און ווילדקייטן אַז אַ

---

[1] *Procesul de la Ismail înainte Jurătiloru din Buzêu.* Publicat decâtre Societatea Româna pentru ameliorarea situaţiunei Israeliţitor. Bucureşti, 1872. — *The Jews in Roumania.* Their Recent Persecutions. Measures for Their Protection. Board of Delegates of American Israelites, New York, 5632 (1872). — *Debatte über die Lage und Behandlung der Juden Rumäniens und Serbiens in der Unterhaussitzung des englischen Parlamentes am* 19. *April* 1872. London, 1872.

די לעצטע בראָשור גיט איבער אַן אינטערעסאַנטע רעדע פֿון סער פֿרענסיס גאַלדסמיט און אַן ענטפֿער פֿון דער רעגירונג, זייער אַ וואַרעמען פֿאַר יידן.

[2] Benjamin Franklin Peixotto.

די קאָנפֿידענציעלע קאָרעספּאָנדענץ, וואָס איז אָנגענאָמען צוויישן דעם סטייט־דעפּאַרט־מענט און דעם קאָנסול פּיישאָטאַ (אויך די אויבן דערמאָנטע קאָלעקטיוו־נאָטע פֿון דיפּלאָמאַטישן קאָרפּוס) איז פֿאַרפֿנטלעכט אין:

Papers Relating to the Foreign Relations of the United States. Washington, D. C., 1872.

זע אויך:

Persécutions contre les Israélites Roumains, Octobre—Décembre 1876. Paris 1877.

דאָס ביכל גיט איבער אַ רשימה פֿון 167 יידישע פֿאַמיליעס (817 נפֿשות), וואָס זײַנען אַרויסגעשיקט געוואָרן פֿון רומעניע, און 103 גבֿית־עדותן.

שיעור. אויב עס זאָל זיך אַפֿילו אַרויסווײַזן, אַז אײַנציקע ידיעות זײַנען איבערגעטריבן, זײַנען אַבער על־פּל־פּנים פֿאַראַן גענוג אמתע פֿאַקטן וואָס וויַזן, אַז ס׳איז דער חוב פֿון אַלע ציוויליזירטע נאַציעס צו קומען צו הילף אָט דעם אומגליקלעכן פֿאָלק. מען מוז איבערצײגן דעם פּרינץ קאַראָל, זײַנע מיניסטאָרן און די וואַרטזאַגערס אין עפֿנטלעכן לעבן, אַז די צוקונפֿט פֿון זייער נאַציע קאָן ניט געבויט ווערן אויף אַנטי־יידישע געזעצן און רדיפֿות, נאָר פֿונקט פֿאַרקערט . . . ניט מיט בינעוישע וועגט און ניט מיט שפּאַנישע גירושים קאָן האָפֿן אַ נאַציע אין אונדזער צײַט צו פֿראָגרעסירן . . . די פֿראַיניקטע שטאַטן וואָס מאַכן ניט קיין רעליגיעזע און ראַסנדיקע אונטערשיידן צווישן די בירגערס פֿון לאַנד גלײַבן, אַז די מענטשלעכע ציוויליזאַציע וועט דורכפֿירן אָט דעם שטאַנדפּונקט איבער דער גאַנצער וועלט.״

פֿרעזידענט גראַנט האָט מיטגעגעבן דעם נײַעם געזאַנדטן אַ רעקאָמענדירן־בריוו צו די אַמעריקאַנער אויסלענדישע פֿאַרטרעטערס, אין וועלכן עס ווערט צוגעגעבן, אַז „פֿיישאַטאַ נעמט אָן די וויכטיקע, הגם ניט באַצאָלטע פֿאַזיציע ניט אין פֿערזענלעכן אינטערעס, נאָר ווי אַ מיסיע פֿאַר דעם פֿאָלק, וואָס ער רעפֿרעזענטירט.״ [3]

פֿיישאַטאַ איז אויפֿגענומען געוואָרן אין בוקאַרעשט מיט אַ גרויסער פֿײַערלעכער צערעמאָניע. די רומענישע רעגירונג איז געווען שטאַרק צופֿרידן, וואָס די גרויסע אַמעריקע האָט איר געשיקט אַ דיפּלאָמאַטישן פֿאָרשטייער. ער איז אַרומגעפֿאָרן איבערן לאַנד. ער איז אויך בײַגעווען בײַם בילבול־פּראַצעס אין איסמאָיל. אויפֿן סמך פֿון דעם וואָס ער האָט געזען און געהערט האָט ער זיך געשאַפֿן די מיינונג, אַז פֿאַר יידן אין רומעניע איז פֿאַראַן נאָר איין תּרופֿה: עמיגראַציע קיין אַמעריקע. [4] דעם 9טן אויגוסט 1872 האָט פֿיישאַטאַ אַרײַנגעשיקט אַן אָפֿיציעלן אָנפֿרעג צו דער רומענישער רעגירונג, צי זי וועט העלפֿן דורכפֿירן אַ פּלאַן פֿון יידישער מאַסן־עמיגראַציע קיין אַמעריקע און צי וועלן די „געזעץ־געבערישע קערפּערשאַפֿטן״ (פּאָרלאַמענט) שטיצן די יידישע עמיגראַציע. אַ צאָל פֿילאַנטראָפּן אין אַמעריקע, שרײַבט ער, „ווילן העלפֿן יידן עמיגרירן אין יענעם גליקלעכן לאַנד, אין וועלכן אַ נידעריקער מצב פֿון קולטור און

---

[3] די רעדע און דער בריוו זײַנען איבערגעגעבן אין:
"Story of the Roumanian Mission. Benjamin Franklin Peixotto." *The Menorah*, July 1886, vol. I, p. 26; May 1887, vol. II, p. 250.
שפּעטער איבערגעדרוקט אין:
Publications of the American Jewish Historical Society, v. 24 (1906), pp. 12-13. — *Jewish Tribune*, September 9, 1927.
זע אויך:
Doctor Junius, *Die Leiden der rumänischen Juden und Vorschläge zur Abhülfe ihrer Nothlage*. Leipzig, 1885. — Dr. Adolphe Stern, *Din viaţa unui Evreu-Roman*. Bucureşti, 1915, p. 89.

[4] אַדאָלף שטערן, דצ״ו, ד׳ 133.
עס האָבן זיך דעמאָלט באַלד געגרומען פֿאַרשפּרייטן קלאָנגען וועגן אַ יידישער קאָלאָניזאַציע אין אַמעריקע אין גרויסן פֿאַרנעם. זע זד׳ 95—96.

בילדונג איז בלויז אַ מאַטיוו נאָך מער צו העלפֿן און צו שטיצן". דאָס איז געווען אַן אומדירעקטער, אָבער דיסטלעכער ענטפֿער אויף דער צבֿיעותדיקער טענה פֿון דער רומענישער רעגירונג, אַז יידן זײַנען קולטורעל נאָך ניט דערוואַקסן צו בירגערלעכע רעכט. אויב פיישאַטאָ האָט אָבער מיט זײַן אַנפֿרעג געהאַט אַ דעמאַנסטראַטיוו כוונה, האָט די רעגירונג געענטפֿערט מיט אַ קעגנדעמאַנסטראַציע: נאָך דעם זעלביקן טאָג איז אָפּגעהאַלטן געווארן אַ זיצונג פֿונעם מיניסטאַרן־קאָבינעט, וואָס האָט באשלאָסן, אַז אַזוי ווי די רעגירונג האָט ניט קיין רעכט אָנצונעמען באשלוסן פֿאַר די געזעץ־געבערישע קערפּערשאַפֿטן, ווערן דערווײַל באַוילקט פֿאַר יידישע עמיגראַנטן... פֿרײַע פּאַספּאָרטן. באַלד אויפֿן אָרט איז דער דאָזיקער באשלוס סאַנקציאָנירט געווארן פֿונעם פרינץ און פֿאַרעפֿנטלעכט געווארן אין Monitorul Oficial ווי אַ דעקרעט פֿון דער רעגירונג. אָזאַ אײַלע־ניש איז נאָך ניט געהערט געווארן אין רומעניע, בפֿרט אין אַ יידישן ענין. די אײַלעניש האָט געמיינט: יידן ווילן פֿאָרן — מהיכא־תיתא.

אין דער יידישער וועלט האָט פיישאַטאָס פּלאַן אַרויסגערופֿן אַ גוואַלדיקע סענסאַציע. אין דער יידישער פרעסע און אין אַלע יידישע אַרגאַניזאַציעס האָט מען אָנגעהויבן ריידן וועגן „יציאת רומעניע".

דעם 29סטן און 30סטן אָקטאָבער 1872 איז אָפּגעהאַלטן געווארן אין בריסל אַ קאָנפֿערענץ פֿון יידישע כּלל־טוערס וועגן פיישאַטאָס פּלענער.[5] ס׳האָבן זיך באַטייליקט דעלעגאַטן פֿון יידישע ארגאַניזאַציעס פֿון אַמעריקע, ענגלאַנד, פֿראַנקרײַך, דײַטשלאַנד, בעלגיע, האָלאַנד, עסטרײַך. דער באַוווסטער יידישער טוער און פֿראַנצייזישער פּאָליטיקער קרעמיע האָט געפֿירט דעם פֿאָרזיץ; סער פֿרענסיס גאָלדסמיט, אַ מיטגליד פֿון ענגלישן פּאַרלאַמענט, איז געווען אייניער פֿון די וויצע־פֿאָרזיצערס. די באַראַטונגען זײַנען געווען געהיימע. אין באריכט, וואָס איז שפּעטער פֿאַרעפֿנטלעכט געווארן אין דער פרעסע, ווערט איבערגעגעבן, אַז דער פֿאָרשלאָג וועגן עמיגראַציע, וועלכער „ווערט באַטראַכט פֿון די רומענישע יידן ווי אַ פּעלער," איז אײַנשטימיק אָפּגעווארפֿן געווארן. עס ווערט דערבײַ געזאָגט, אַז „אויב עס וואָלט דורכגעפֿירט געווארן אַן עמיגראַציע־פּלאַן, וואָלט דאָס אַרויסגערופֿן דעם אײַנדרוק, אַז יידן דריקן אויס אומצופֿרידנקייט צו די קריסטלעכע רומענער וואָס זײַנען זייערע בריידער און מיט וועלכע זיי דאַרפֿן אַרבעטן צוזאַמען אין אינטערעס פֿון זייער לאַנד..." פֿאַרקערט איז צוגעגרייט געווארן אַ פּעטיציע צו דער רומענישער רעגירונג, אין נאָמען פֿון יידן אין רומעניע, מיט דער פֿאָדערונג פֿאַר בירגעררעכט.

ס׳איז פֿאַרשטענדלעך, אַז מיט דעם קאַטאַגאַריישן באשלוס קעגן פיישאַטאָס עמיגראַציע־פּלענער האָט די קאָנפֿערענץ געוואָלט אונטערשטרײַכן דעם פּרינציפּ פֿון ווויך־און בירגער־רעכט פֿון יידן ווי תושבֿים פֿון רומעניע. אין דער פּראַקטיק האָבן אָבער יידישע כּלל־טוערס סײַ אין אַמעריקע סײַ אין אַנדערע

[5] זע ווײַטער זז׳ 93—94.

לעבדער אַנערקענט די נויטוועגדיקייט צו העלפֿן דער יידישער עמיגראַציע פֿון רומעניע. באלד נאָך דער קאָנפֿערענץ אין בריסל הערן מיר, אַז אין אַמעריקע איז געגרינדעט געוואָרן (נאָוועמבער 1872) אַ געזעלשאַפֿט צו העלפֿן דער יידישער עמיגראַציע פֿון רומעניע און אַז זי האָט זיך געשטעלט אין אַ פֿאַרבינדונג מיט ענלעכע געזעלשאַפֿטן אין ווין, בערלין און האַמבורג. פֿונעם אַמעריקאַנער קאָמיטעט הערן מיר עטלעכע חדשים שפּעטער, אַז „די עמיגראַציע פֿון רומעניע איז געווען אַ דורכפֿאַל" און אַז „בערך 90 פּראָצענט פֿון די אַריבערגעקומענע 150 עמיגראַנטן פֿון רומעניע זיצנען אָן אַ גראָשן געלט און קומען אָן צו קיצבֿה." *

די ערשטע גרויסע עמיגראַציע־כוואַליע פֿון רומעניע איז געקומען נאָכן געזעץ קעגן „אַמבולאַנטן האַנדל" אין 1884. דאָס געזעץ האָט פֿאַרוואָרט דעם גייער־האַנדל (פּעדלערי) אין די שטעט; אין די דערפֿער איז דער האַנדל דערלויבט געוואָרן אין אַ באַגרענעצטער מאָס און נאָר מיט אַ ספּעציעלער דערלויבעניש — און יידן האָט מען, געווייגלעך, אַזאַ דערלויבעניש ניט געגעבן. דורך דער גזרה איז פֿלוצעם אין גאַנצן אָפּגעשטעלט געוואָרן דער יידישער שער וואַנדער־האַנדל, און אָן ערך 5,000 יידישע מדינה־גייערס מיט זייערע פֿאַמיליעס — בייַ צוואַנציק טויזנט נפֿשות — האָבן פֿאַרלוירן זייער חיונה. טויזנטער יידן האָבן יעמאָלט געמוסען דעם וואַנדער־שטעקן אין האָנט און האָבן פֿאַרלאָזט דאָס לאַנד צו פֿוס, מיט דער אָפּענונג צו דערגרייכן אַמעריקע; אַנדערע טויזנטער זיצנען אָנועק מיט דער אײַזנבאַן און מיט דונער־שיפֿן. צייַטער וועגן דער עמיגראַציע ברענגען מיר וויַטער אונטן. דאָ ווילן מיר נאָר זאָגן, אַז

---

* פֿון די ניט־פֿאַרפֿנדלעכטע מאַטעריאַלן פֿון פֿאַריזער „אַליאַנס" קען מען זען, אַז די יידישע פֿירערס אין מערב־אייראָפּע, ספּעציעל אין דײַטשלאַנד, האָבן יעמאָלט געמאַכט פּאָליטישע שריט צו באַקעמפֿן די יידן־פֿאָליטיק פֿון דער רומעניש רעגירונג. גראָד אין 1872 האָט רומעניע געזוכט צו באַקומען אַ הלוואה אין אויסלאַנד. די פֿירערס פֿון דער דײַטשער אַפּטיילונג פֿון דער „אַליאַנס איזראַעליט אוניווערסעל", בראָש מיט פּראָפֿ׳ מ. לאַצאַרוס, האָבן צוגעפֿגערופֿן אין בערלין אַ באַראַטונג און צעשיקט אַ קאָנפֿידענציעלן העקטאָגראַפֿירטן צירקולאַר־בריוו צו די פֿיגאַנציסטן אין ווין, אַמסטערדאַם, פֿראַנקפֿורט, האַמבורג, פּאַריז און לאַנדאָן, וואָס איז געווען געהתמעט אויך פֿון באַקאַנטן באַנקיר יוליוס בלײַכרעדער, אַז עס וואָלט געווען „אַ שפּאַט און אַ שאַנד" צו געבן אין אַזאַ צייט געלט דער רומענישער רעגירונג; און מען בעט דעריבער די אַדרעסאַטן זיך אָפּצוהאַלטן פֿון לייַען רומעניע געלט. די הלוואה איז משמעות יעמאָלט דורכגעפֿאַלן, וויַל אין פֿעברואַר 1874 הערן מיר פֿון אַ נייַעם רומענישן פֿרווו צו קריגן אַ הלוואה, און ווידער באַשליסט די בערלינער אַפּטיילונג פֿון „אַליאַנס" אַנהייבן אָן אַקציע, ווי אין 1872, קעגן דער הלוואה. שפּעטער, אַנהייב 1878, ערב דעם בערלינער טראַקטאַט, האָבן זיך די זעלביקע יידישע טוערס אין בערלין געוועגט מיט אַ פּעטיציע צו ביסמאַרקן, אַז ער זאָל זיך אײַנשטעלן פֿאַר די רעכט פֿון די רומענישע יידן, און האָבן באַקומען פֿון אים אַ פּאָזיטיוון צוזאָג.

זע: אַרכיוו פֿון „אַליאַנס" (פּאַריז), דאָסיע פֿון פּראָפֿ׳ לאַצאַרוס 1868—1884, טעקע 61: קאָפּיע פֿון בערלינער צירקולאַר־בריוו פֿון 1872; בריוו פֿון פּראָפֿ׳ לאַצאַרוסן צו דער „אַליאַנס" פֿון 6טן פֿעברואַר 1874; זײַן בריוו פֿון 13טן מאַרץ 1878 מיט אַ קאָפּיע פֿון ביסמאַרקס ענטפֿער, געהתמעט פֿון שטאַט־סעקרעטאַר בילאָוו.

פֿון יעמאָלט אָן איז עמיגראַציע געווען אַ מאַסן־דערשיינונג ביי די יידן פֿון רומעניע.

2

„יציאת רומעניע"

אין 1899 האָט זיך אָנגעהויבן אָן עמיגראַציע־שטראָם וואָס האָט ניט קיין גלייכן אין דער גאַנצער יידישער אויסוואַנדערונג פֿון אַנדערע לענדער. עס האָט זיך יעמאָלט געקענט שאַפֿן דער אינדרוק, אַז די גאַנצע יידישע באַפֿעלקערונג פֿון רומעניע האָט זיך פֿלוצעם אַ הייב געטאָן פֿון ארט. מען האָט עס טאָקע אָנגערופֿן „יציאת רומעניע" (רומעניש׃ Exodul).

1899 און 1900 זיינען געווען שׂעכטע גערעטענישן. אין לאַנד האָט געהערשט אַ שווערער קריזיס. רומענישע יידן האָבן ניט איין מאָל אויסגערעכנט אָבער עקאָנאָמישע קריזיסן און זיינען פֿון דעסט ווענן ניט געפֿאָלן אין דער וועלט ארײַן, אַדמיניסטראַטיווע רעפֿרעסיעס זיינען אַוודאי קיין נײַס ניט געווען פֿאַר רומענישע יידן. אין די 90ער יאָרן האָבן אָבער די רעפֿרעסיעס קעגן יידן אָנגענומען גאָר אַן אַנדערן כאַראַקטער ווי פֿריִער, און די רעפֿרעסיעס צוזאַמען מיט דעם עקאָנאָמישן קריזיס האָבן יעמאָלט ממש חרובֿ געמאַכט דאָס יידישע לעבן.

מען האָט פֿלוצעם גענומען אָנווענדן די אַלטע גזרות קעגן יידן מיט אַ באַזונדער אכזריות. אין פֿאַרלאַמענט זיינען געהאַלטן געוואָרן בלוטיקע העצרעדעס, אָנטיסעמיטישע דעפּוטאַטן האָבן ארײַנגעטראָגן אָנפֿרעגן וועגן דער „יידישער ספּנה", פֿאָדערנדיק נײַע באַגרענעצונגען. אין אָט דער אַטמאָספֿער האָט מען גענומען באַהאַנדלען אַ געזעץ וועגן אויף ס'נײַ אַרגאַניזירן די בעלי־מלאָכישע צעכן און פֿאַר יידן איז געשטאַנען די ספּנה, אַז מען וועט זיי אין גאַנצן ארויסוואַרפֿן פֿון דער מלאָכה. אַזוי ווי פֿריִער פֿון גייער־האַנדל.[6]

די אָנטיסעמיטישע אָנפֿאַלן אין פֿאַרלאַמענט האָבן געהאָט זייער השפּעה אויף אַלע צוזײַגן פֿון דער מלוכה־פֿאַרוואַלטונג. גרויסע און קלייניע באַאַמטע האָבן זיך געמוסרט רודפֿן יידן מיט אַלע כּוחות, אַזוי איז צו די אַלע גזרות צוגעקומען די פֿולקומע אומזיכערקייט מיטן מאָרגעדיקן טאָג.

מאַסן יידן זיינען ארויסגעשיקט געוואָרן פֿון לאַנד. אָנגעהויבן האָט מען מיט סאַציאַליסטן נאָך אין יאָר 1881, דערנאָך האָט מען זיך געמוסרט צו יידישע שרײַבערס און געזעלשאַפֿטלעכע טוערס, צום סוף האָט מען געכאַפּט גלאַט יידן און זיי ארויסגעשיקט פֿון לאַנד ווי „אומגעווינטשטענע פֿרעמדע".

---

[6] איבער דעם טומל וואָס האָט זיך אויפֿגעהויבן אין דער וועלטפֿרעסע האָט מען די גזרה אַ ביסל וויכער געמאַכט. אין נײַעם געזעץ וועגן אַרגאַניזירן די בעל־מלאָכישע צעכן איז טאָקע ארײַן אַ באַשטימונג (אַרטיקל 4), אַז פֿרעמדע וואָס ווילן זיך פֿאַרשרײַבן אין אַ צעך מוזן פֿריִער דערווײַזן, אַז אין זייער הײמלאַנד וועלן רומענישע בירגערס צוגעלאָזן אין די צעכן. אין די אויספֿיר־באַשטימונגען איז פֿאַראַן אַ פּונקט 6, אַז פֿרעמדע וואָס זיינען ניט קיין בירגערס פֿון אַן אַנדער מלוכה זיינען פֿרײַ פֿון צושטעלן דעם באַווײַז וואָס אַרטיקל 4 פֿון געזעץ פֿאַדערט. אָבער אַזוי ווי אַן אויספֿיר־באַשטימונג קען ניט בטל מאַכן אַ געזעץ, איז דאָס געבליבן איינע פֿון די חומרות וואָס מען האָט געהאַלטן אין רעזערוו קעגן יידן.

די אַרויסגעשיקטע פֿלעגט מען אַן פֿיל צערעמאָניעס אַריבערשטעלן אויף יענער זײַט גרענעץ. ס'רובֿ האָבן די שכנותדיקע לענדער אַרײַנגעלאָזט די אַרויסגעטריבענע רומענישע יידן, טייל מאָל האָט זיך אָבער אויך געטראָפֿן, אַז די גרענעצוואַך האָט זיי ניט געוואָלט אַרײַנלאָזן. אין אזעלכע פֿאַלן פֿלעגן זיך רומענישע זשאַנדאַרן געבן פֿאַרשיידענע עצות: אַדער זיי פֿלעגן דעם יידן פֿירן פֿון גרענעץ צו גרענעץ, אַדער זיי פֿלעגן צווינגען די אַרויסגעשיקטע יידן, אײַנצושטעלן דאָס לעבן און צו גנבֿענען די גרענעץ בײַ נאַכט. עס האָט אָבער אויך געטראָפֿן ניט אײַן מאָל, אַז יידן זײַנען אומגעקומען בײַם גנבֿענען די גרענעץ. אין 1891 איז בשעת אַ דעפּאָרטאַציע באַגאַנגען געוואָרן אַ מאַסן־הריגה. מען האָט פֿופּציק יידן אַרויסגעצוצט אויף אַ פּלײַטע אויפֿן טײַך דונײַ און זיי געלאָזט שווימען אויפֿן וואַסער. די פּלײַטע האָט זיך באַלד אָנגעשלאָגן אין אַ שטיין און איז צעריסן געוואָרן, זײַנען אַלע פֿופּציק יידן דערטרונקען געוואָרן. דער באַווײַסטער פֿירער פֿון דער קאָנסערוואַטיווער פּאַרטיי אין רומעניע, פּעטרע קאַרפּ, האָט אויף אַן אָפּענער זיצונג פֿון דער דעפּוטאַטן־קאַמער, בשעת אַ שטורעמדיקער דעבאַטע דעם 16טן פֿעברואַר 1893 אָפֿן באַשולדיקט די אָנטי־סעמיטן אין מאַסן־מערדערײַען וואָס זיי באַגייען קעגן די אַרויסגעשיקטע יידן.[7]

די שוועריסטע פֿלאָג איז אָבער געווען דאָס יאָגעניש פֿון די דערפֿער (וואָס דאָס האָט געמיינט, ווי שוין דערמאָנט, אויך די שטעטלעך אונטער 5,000 אײַנוווי־נערס). העכער צוואַנציק פּראָצענט פֿון דער יידישער באָפֿעלקערונג אין לאַנד, דאַרף מען האָבן אין זינען, האָבן יעמאָלט געווינט אין יישובֿים פֿון דעם טיפּ. אַ מאַסן־גירוש איז פֿאַרגעקומען אין יענער צײַט אין דיסטריקט באַקאָו (Bacău). פֿון אַ פּעטיציע וואָס איז געמאַכט געוואָרן פֿון 300 יידישע פֿאַמיליעס (אַן ערך 1,200 נפֿשות) צום מיניסטער פֿאַר אינעווייניקסטע ענינים,[8] איז צו זען, אַז אַלע זײַנען זיי געווען אײַנגעזעסענע פֿאַמיליעס אין יענעם דיסטריקט — פֿון העכער 50 יאָר, און לכל־הפּחות 15 יאָר, האָבן די אַלע יידן געווווינט אין יענעם געגנט.

---

[7] קאַרפּ איז דעמאָלט געווען מיניסטער, און זײַן באַשולדיקונג קעגן די אַנטיסעמיטישע מיטגלידער פֿונעם פֿרײַערדיקן רעגירונגס־קאַבינעט איז געווען אַן אָפֿיציעלע באַשטעטיקונג פֿון די פֿאַרברעכנס, וועגן וועלכע ס'איז פֿיל גערעדט און געשריבן געוואָרן אין אויסלאַנד און וואָס די פֿרײַערדיקע רעגירונג פֿלעגט קאַטעגאָריש אָפּלייקענען ווי „בילבולים".

[8] אָפּגעדרוקט אין אַ בראָשור וואָס איז דערלאַנגט געוואָרן דעם פּרעזאַרמענישן קאָנגרעס אין בריסל אין 1902. אין דעם זעלביקן בערלינער טראַקטאַט, אין וועלכן רומעניע האָט איבערגענומען דאָס התחייבֿות צו געבן גלײַך־באַרעכטיקונג פֿאַר יידן, האָט טערקיי זיך מתחייבֿ געווען צו געבן גלײַכע רעכט איר אַרמענישער באָפֿעלקערונג און טערקיי האָט געהאַלטן וואָרט אַקוראַט אַזוי ווי רומעניע... האָט אַ יידישער קאָמיטעט אין ווין געוואָלט אַרויסבערענגען אויף דער טאָג־אַרדענונג פֿון אַ קאָנגרעס וועגן דער אַרמענישער פֿראַגע אין טערקיי אויך די יידישע פֿראַגע אין רומעניע. דער קאָנגרעס האָט אָבער ניט געוואָלט פֿאַר־בינדן די ביידע פֿראַגעס. זע:

Die Judenfrage in Rumänien. Eine Aktensammlung, vorgelegt dem Brüsseler Congress Pro Armenia vom 17.-18. Juli 1902. Verlag der Österreichischen Wochenschrift, Wien, 1902.

כמעט אַלע מענער האָבן געדינט אין רומענישן מיליטער אָדער געהאַט זין אין מיליטער גראָד וועז ס׳איז געקומען דער אַרויסשיק־באַפֿעל.[9]

צו דעם אַלעם זײַנען נאָך צוגעקומען כּוללגאַנישע עקסצעסן אין שטעט און שטעטלעך. דעם 31סטן מײַ 1899 איז פֿאַרגעקומען אַ פּאָגראָם אין יאַס, וואָס איז אַרגאַניזירט געוואָרן פֿונעם פֿרעפֿעקט פֿון דעם דיסטריקט, אַ באַוווסטן אַנטיסעמיטישן פֿירער מיטן נאָמען קאַנאַנאַו.[10] צו מאָרגנס האָט דער פֿרעפֿעקט אַרויסגעגעבן אַ באַפֿעל צו די יידישע קרעמערס, אַז זיי זאָלן אויפֿראָמען די חרובֿע קלייטן און ווײַטער אַנגיין מיטן מיסחר, ווײַל עס וועט שוין זײַן רויק אין שטאָט. יידן האָבן זיך אָבער ווײַט ניט באַרויקט און — ניט נאָר די יאַסער יידן אַליין. די תּבֿואה אויף די פֿעלדער איז געלעגן אַ פֿאַר־ברענטע פֿון דער זון. פֿאַר די פּויערים האָט זיך געגרייט אַ יאָר פֿון הונגער. אויף וואָס האָבן זיך שוין יידן געדאַרפֿט ריכטן? פֿונעם פּאָגראָם אין יאַס איז געפֿאָלן אַ בלוטיקע שײַן אויפֿן גאַנצן יידישן ישובֿ אין רומעניע, און די יידישע מאַסע האָט זיך פֿלוצעם דערלאַנגט אַ ריר.

3

פֿוסגייערס, דער אַוואַנגאַרד פֿון „יציאת רומעניע"

איין חלק פֿון דער עמיגראַנטן־מאַסע האָט בײַם אַנהייב פֿון דער מאַסן־עמיגראַציע אַרויפֿגעלייגט זײַן חותם אויף דער גאַנצער באַוועגונג; דאָס זײַנען געווען די פֿוסגייערס. אין שטעט און שטעטלעך האָבן זיך אַרגאַניזירט גרופּעס עמיגראַנטן מיטן באַשלוס צו וואַנדערן צו פֿוס ביז קיין האַמבורג און פֿון דאָרטן פֿאָרן קיין אַמעריקע.

*די פֿוסגייערס פֿון 1899 זײַנען געווען פֿון אַן אַנדער מין ווי די פֿריִערדיקע עמיגראַנטן. קודם־כּל איז דער מענטשן־מאַטעריאַל באַשטאַנען ניט פֿון אָרעמע, אויסגעמאַטערטע מדינה־גייערס, נײַערט פֿון יונגע געזונטע מענטשן, דאָס רובֿ אַרבעטערס און בעלי־מלאָכות און אַ קלענערע צאָל האַנדלס־אַנגעשטעלטע. שוין דער אופֿן, ווי אַזוי עס זײַנען צוזאַמענגעשטעלט און אָרגאַניזירט געוואָרן די גרופּעס, זאָגט עדות וועגן דעם אידעאַליזם און דער יוגנטלעכער ראָמאַנטיק, מיט וועלכע די באַוועגונג איז געווען דורכגענומען.

---

[9] איינעם אַ יונגן־מאַן וואָס מען האָט אַרויסגעשיקט פֿונעם שטעטל באַלד נאָך דער חתונה, האָט מען אויף זײַן פֿאַרלאַנג אַרויסגעגעבן אַן אָפּיציעלן דאָקומענט, אַז ער האָט אָפּ־געלעבט אַלע זײַנע יאָרן אין שטעטל און האָט זיך זייער גוט אויפֿגעפֿירט, אַזוי אַז מען קען צו אים קיין טענות ניט האָבן. אָבער אַזוי ווי ער האָט חתונה געהאַט און „ס׳איז פֿאַראַן אַ ספּנה, אַז ער וועט האָבן קינדער און די צאָל יידן וועט זיך פֿאַרמערן אין אונדזער געמיינדע, מוזן מיר אים אַרויסשיקן." — אָט דער כאַראַקטעריסטישער עפּיזאָד איז איבערגעגעבן גע־וואָרן פֿונעם ספּעציעלן שליח פֿון אַליאַנס אין רומעניע, מ. אַסטרוק (זע: הערה 30) און אי־בערגעדרוקט געוואָרן פֿון פֿיל יידישע צײַטונגען און זשורנאַלן אין אויסלאַנד, צווישן אַנדערע פֿון *L'Univers Israélite*, Nr. 49, Paris, 24 Août 1900.

[10] Canănău.

עס האָט געגומען וואָכן און חדשים ביז ס׳איז צוזאַמענגעשטעלט געוואָרן אַזא וואַנדער־גרופּע. מען האָט אַלץ אויספֿאָרקויפֿט, צוזאַמענגעלייגט אַ גראָשן צו אַ גראָשן, געלערנט זיך מאַרשירן גרויסע מהלכים און פֿאַרפֿעסטיקט די ברודער־שאַפֿט צווישן זיך. טייל גרופּעס האָבן זיך פֿאַרן אָוועקגיין אויפֿגעקלייבן אין שוך און אָפּגעגעבן אַ הייליקע שבֿועה זיך צו טיילן מיט לעצטן ביסן ברויט אין וועג און אויך שפּעטער נאָכן אָנקומען קיין אַמעריקע. אַנדערע גרופּעס זענען אויך געווען אָנגעטאָן אין באַזונדערע מונדירן. דאָס האָבן די שנעדערס צווישן זיי אויפֿגענייט מונדירן פֿאַר אַלע וואַנדער־ברידער. אָט ווי עס באַשרייבט דעם הויך פֿון איין גרופּע דאָס ווינער ציוניסטישע וואָכנבלאַט Die Welt:

„זיי טראָגן לאַנגע „סאַנדאָלן" [פּויערישע שיך וואָס ווערן געמאַכט אין דער רומענישער הויז־אינדוסטריע, מען רופֿט זיי „אָפּינטש"], אויף די פּלייצעס טראָגן זיי רעגלעך אין לאַגלען מיט וואַסער. זיי גייען מיט שטעקנס אין די הענט, און איטלעכע גרופּע פֿירט מיט זיך עטלעכע געצעלטן אין לאַמטערנס."

די ערשטע וואָס האָבן אויסגעטראָטן דעם וועג זענען געווען יונגע־לײַט פֿונעם שטעטל בערלאַד (מאַדעווע).[11] א יונגער־מאַן מיטן נאָמען גינסבערג האָט אַרגאַניזירט די גרופּע פֿון 94 מאַן. זי האָט זיך אַ נאָמען געגעבן „די וועגגייערס פֿון בערלאַד". דאָס איז געווען נאָך פֿאַרן פֿאַגראָם אין יאַס. בערלאַד איז געווארן אַ שם־דבר פֿאַר גאַנץ רומעניע. איבערן גאַנצן לאַנד האָבן יונגע־לײַט זיך געגרייט נאָכצוטאָן דעם בערלאַדער בײַשפּיל. נאָכן יאַסער פֿאַגראָם האָבן פֿוסגייער־גרופּעס פֿון צענדליגער שטעט און שטעטלעך זיך געלאָזט אין וועג אַרײַן, און אויך מיידלעך האָבן אָנגעהויבן זיך אַרגאַניזירן אין באַזונדערע גרופּעס.

אין קולטורעלן פֿאַלקסלעבן פֿון יענער צײַט האָט זיך אויך געפֿילט דער אידעאַליסטישער גײַסט פֿון דער פֿוסגייער־באַוועגונג, איר יוגנטלעכער אימפּעט. אין באַריכטן פֿון פֿאַרשיידענע זײַטן וועט אָפֿט מאָל אונטערגעשטראָכן — אַ מאָל לשבח און אַ מאָל לגנאַי — די נאַציונאַלע פֿאַרבונדנקייט פֿון דער באַוועגונג מיטן ייִדישן טעאַטער. די פֿוסגייערס האָבן ניט בלויז געהאָט אַ גרויסע וויכטקונג אויפֿן פּראָפֿעסיאָנעלן ייִדישן טעאַטער, נאָר איינציקע פֿוסגייער־גרופּעס האָבן באַלד אַליין זיך קונה־שם געווען איבערן לאַנד ווי טעאַטער־שפּילערס. אין די שטעט און שטעטלעך, דורך וועלכע זיי זענען געגאַנגען, פֿלעגן זיי אײַנרעדענען קאָנצערטן, סצענעס פֿון באַליבטע ייִדישע פּיעסעס און זינגען ייִדישע פֿאָלקסלידער און — ווי עס ווערט איבערגעגעבן — אויך אייגענע וואַנדערלידער. בײַ די קאָנצערטן פֿלעגט מען מאַכן זאַמלונגען צווישן עולם אויף הוצאות־הדרך.[12]

די פֿוסגייערס האָבן זיך אויך געשאָפֿן אַן אייגענע „פּרעסע". איטלעכע גרופּע האָט געהאַט די אַמביציע אַרויסצוגעבן אַן אייגענע צײַטונג. דאָ האָט מען

[11] Bărlad.

[12] זע ווײַטער: זז׳ 96, 97, 99, 107.

געדרוקט אַן אויפֿרוף וועגן היילף, פֿאַרשיידענע קורצע אַרטיקלען, אין וועלכע די „גייערס" האָבן זיך געזעגנט מיט זייער אַלטער היים, און ניט זעלטן לידער אויך. צענדלינגער אַזעלכע צייטונגען זענען דעמאָלט אַרויסגעגאַנגען — אָבער משמעות ניט מער ווי צו איין נומער פֿון יעדער צייטונג. צום באַדויערן זענען די בלעטלעך ניט געקליבן געוואָרן. מעגלעך, אַז אייניקע אויסגאָבעס גענפֿינען זיך אין דער בוקאַרעשטער אַקאַדעמיע, אפֿשר אויך בײַ געוועזענע „פֿוס־גייערס" וועלכע מען באַגעגנט אין פֿאַרשיידענע שטעט פֿון אַמעריקע. אויף וויפֿל מיר דערוויסן זיך פֿון רומעניש־יידישע שריפֿטן, זענען די דאָזיקע אַלע בלעטלעך געווען אויף רומעניש.[13] דאָס ווײַזט, אַז זיי זענען געשריבן געוואָרן ניט דירעקט פֿון די וואַנדערערס, נאָר פֿון שטאָטישע אינטעליגענטן. די פֿוס־גייערס אַליין, ספּעציעל די וואַנדערערס פֿון מאָלדעווע, האָבן געוויס ניט געקענט שרײַבן קיין רומעניש.

אין דער רומעניש־יידישער פּרעסע פֿון יענער צײַט און אין פֿאַרשיידענע שפּעטערדיקע פּובליקאַציעס באַגעגענען מיר ציטאַטן פֿון דער פֿוסגייער־„פּרעסע", פֿון וועלכע ס׳קלינגט אָפֿט אַרויס אַ טאָן פֿון לאַיאַלער אונטערטעניקייט; דאָס איז אפֿשר געווען די השפּעה פֿון די מחברים־אינטעליגענטן, וואָס זענען געווען די זין פֿון די פּני־העיר, אַדער געשטאַנען אונטער זייער וויכקונג, און האָבן געהאַלטן, אַז מיט מלכות טאָר מען ניט אײַנרײַסן. אַגב האָבן דאָך די שפּעטערע שרײַבערס ציטירט נאָר דאָס, וואָס ס׳האָט זיי בעסער געפּאַסט. מיר באַגעגענען אָבער צווישן די דאָזיקע ציטאַטן אויך עטלעכע, וואָס פּאַסן זיך מער אַרײַן אין דער שטימונג וואָס מיר ריכטן זיך צו געפֿינען בײַם וואַנדערנדיקן אַרבעטער־עולם. ווי אַ בײַשפּיל ווילן מיר דאָ איבערגעבן צוויי ציטאַטן.

קודם אַ לידל, אַ „וויגלידל",[14] פֿונעם בלעטל די בערלאַדער פֿוסגייערס (אין מײַן פֿרײַער איבערזעצונג פֿון רומעניש):

— ווהין איז אַוועק דער טאַטעשי, מאַמע?
— אַוועק נאָר ברויט, אַוועק נאָר געלט!
היי, שלאָף שוין, שלאָף, מײַן קינד!

פֿינצטער איז אין שטוב און קאַלט,
אזוי ווײַט איז נאָר בײַ מארגן.

— אַוועק איז אַמעריקע ווײַט
און אין אַנדערע לענדער,
זוכן אַרבעט, אַרבעט...

שווײַגט דאָס קינד און טראַכט מיט קינדערשן שכל.
און שפּעטער ווידער פֿרעגט דאָס קינד:

---

[13] אַן אייניקע אויסגאָבע אויף יידיש און רומעניש (יציאת רומעניע, יאָס 1900) ווערט דערמאָנט פֿון י. שאַצקין אין זאַמלבוך לכבוד דעם 250סטן יובל פֿון דער יודישער פּרעסע 1686—1936, אַרויסגעגעבן פֿון אַמאָפּטייל פֿון יידישן וויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט, ניו־יאָרק 1937, ד׳ 303.

[14] Adolphe Stern, *Insemnări din viaţa mea*, vol. II, Bucureşti, 1931, p. 157.

— אוועק איז ער און קומען וועט ער מארגן?
ניין, מאמע? טא, פאר וואס אזוי ווייט איז ער אוועק?
דא, מאמע, אט דא בני אונדז,
נישטא קיין ברויט פאר אונדז?!

און אט עטלעכע שורות פון א היפרוף וואס איז געדרוקט געווען אין בלעטל פון דער גרופע מיידלעך פוסגייערינס „בת עמי".[15] דער ארטיקל טראגט דאס קעפל: „מיר — רחמנות און מיטגעפיל?!" און הייבט זיך אן מיט אזוינע שורות:

„מיר זינען געווען און מיר זינען ארבעטארינס. דאס גאנצע לעבן אונדזערס פון די יונגסטע קינדעריארן אן ארבעטן מיר. נעכט גאנצע, לאנגע ווינטערנעכט פלעגן מיר פארברענגען אין דרייען געבויגן, מיט דער נאדל אין האנט. מיט שווערער ארעוואניע האבן מיר זיך פארדינט דאס שטיקל ברויט. און איצטער — א ציטער גייט אונדז דורכן לייב, ווען מיר דארפן בני אנך בעטן רחמנות און מיטגעפיל? . . ."

וויפל זינען געווען אזעלכע פוסגייער-גרופעס, וויפל באטרעפט די גאנצע מאסע וואס האט ארגאניזירט אט די פוס-וואנדערונג — דאס וייסן מיר ניט. קיינער האט זיי ניט רעגיסטרירט, ניט געציילט. אט זינען די נעמען פון עטלעכע גרופעס, וועגן וועלכע עס וועלן ספעציעל געהעדט אין דער רומענישער יידישער און אין דער אויסלענדישער פרעסע: די פריער דערמאנטע „בער-לאדער וועגגייערס",[16] „בוקארעשטער פוס-וואנדערערס", „בעלי-מלאכות פוס-וואנדערערס פון בוקארעשט", „מאלער- און פארבער-ארבעטערס פון בוקארעשט",[17] „סטודענטן, ארבעטערס און האנדלס-אנגעשטעלטע פון גאלאץ",[18] „לבֿ אחד" פון גאלאץ, א גרופע „וואנדערנדיקער יידן",[19] א גרופע „פיקס"[20] (דער נאמען באטייט א פנים, אז עס וועלן ניט ארייגנגענומען מער מיטגלידער ווי א געוויסע פיקסירטע צאל), א גרופע „יציאת רומעניע". פון מיידלשע גרופעס וועלן דערמאנט אייגע מיטן נאמען „בת עמי" און נאך עטלעכע אנדערע אן באזונדערע נעמען. די צאל פון די אייגציקע גרופעס איז געווען זייער א פארשיידענע. זעלטן ווען א גרופע האט געהאט וויניקער ווי הונדערט מיטגלידער, מיר הערן אבער אויך פון גרופעס פון צוויי און דרייַ הונדערט. אין וויגער ציטונגען וועלן איין מאל אפילו געמאלדן, אז אהין איז אנגעקומען א גרופע פון 500 מאן, אבער דאס איז געווים א טעות, ווייל אין דער רומענישר-יידישער

---

[15] *Curierul Israelit*, Bucureşti, 1940.

[16] Drumeţii din Bărlad.

[17] די דריי בוקארעשטער גרופעס זינען:
Pietonii din Bucureşti. — Grupul de Emigrare pe jos a Meseriaşilor din Bucureşti. — Grupul lucrătorilor zugravi si vopsitori din Bucureşti.

[18] Studenţi, Muncitori si Fucţionari comerciali din Galaţi.

[19] Evreul Rătăcitor.

[20] Grupul Fix.

פֿרעסע הערן מיר ניט וועגן אַזאַ שטאַרקער גרופּע. אַ פּנים זײַנען עס געווען צוויי אָדער מער גרופּעס וואָס האָבן זיך פֿאַראיניקט אויפֿן וועג. עס איז כּמעט ניט געווען קיין איין שטאָט און שטעטל, פֿון וועלכע עס זײַנען ניט אַרויסגעגאַנגען אַרגאַניזירטע גרופּעס. די גרעסערע שטעט ווי בוקאַרעשט, יאַס, גאַלאַץ, בראַילע און אַנדערע האָבן געהאַט יעדע צו עטלעכע גרופּעס.

עס וואָלט געווען אַ פּעלער צו שאַצן די צאָל פֿוסגייערס נאָך דעם רושם וואָס זיי האָבן געמאַכט אין דער רומענישער און אין דער אויסלענדישער עפֿנטלעכקייט. לויט די ניכטערע באַריכטן פֿון לעבעדיקע עדות זײַנען עס פֿאַרט געווען ניט מער ווי עטלעכע טויזנט מענטשן אַרום און אַרום, און ניט אַלע האָבן דורכגעפֿירט די פֿוס־וואַנדערונג טאַקע ביזן סוף. אָבער פֿון דעם וואָס מיר האָבן געזאָגט ביז אַהער איז קלאָר, אַז ניט נאָך דער צאָל דאַרף מען אָפּשאַצן די דאָזיקע באַוועגונג.

אין יעדער יִידישער קהילה, וווהין עס זײַנען דערגאַנגען די פֿוסגייער־גרופּעס, איז די שטאָט געווען אויפֿגערודערט. מען האָט געטיילט ברויט און די בעסטע מאכלים, געמאַכט געלעגערס אין די בתי־מדרשים. וועגן דער ערשטער פֿוסגייער־גרופּע, די בערלאָדער, וועלט איבערגעגעבן, אַז ווען זיי האָבן דערגרייכט די שטאָט יאַס, האָט זיי פּאָליציי אָפּגעשטעלט און ניט אַריינגעלאָזט אין שטאָט אַרײַן. האָבן זיי זיך געמאַכט אַ לאַגער אין דרויסן, אויפֿן פֿריַען פֿעלד, און שטאָט, מאַנסביל, פֿרויען און קינדער, איז אַרויסגעקומען צו זיי. דעם גאַנצן טאָג איז אַנגעגאַנגען די וואַנדערשאַפֿט פֿון הונדערטער, אפֿשר טויזנטער יִידן, כּדי זיך צו זען מיט די פֿוסגייערס, זיי צו געבן קלייַנע מתּנות און וואַרעמע ברכות אויפֿן וועג. אויך מיט אַנדערע פֿוסגייער־גרופּעס האָט זיך די רעגירונג אַזוי נוהג געווען, אַז זי האָט זיי געשטערט אַריַנצוקומען אין די שטעט. אָבער יעדער מאָל איז דער ענטפֿער פֿון די שטאָטישע יִידן געווען דער זעלביקער: זיי האָבן באַגעגנט די וואַנדערערס בײַם ברעג שטאָט, און דער דעמאָנסטראַטיווער כאַראַקטער פֿון דער פֿוס־וואַנדערונג איז אַזוי אַרום נאָך שטאַרקער געקומען צום אויסדרוק.

אַ סורפּריז פֿאַר דער רעגירונג איז געווען די באַציונג פֿון דער פּויערישער באַפֿעלקערונג צו די פֿוס־וואַנדערערס. אויף די שטויביקע וועגן האָט די פּויערישע באַפֿעלקערונג — אַלייַן אַן עלנטע, אומצופֿרידענע און פֿאַרקנעכטע — אָפּגעוואַרט די פֿוסגייערס, זיי אַנטקעגנגעטראָגן פֿריש וואַסער, ברויט, מילך, און זיך געזעגנט מיט זיי מיט טרערן אין די אויגן. ניטאָ דערויף קיין געשרי־בענע דאָקומענטן, אָבער אין טייל יִידישע קרײַזן אין רומעניע האָט מען געוואַרט וועגן דעם ביז די לעצטע יאָרן, אַז עס זײַנען געווען פֿאַלן, וועו די דאָרפֿישע באַפֿעלקערונג איז אַנטקעגנגעגאַנגען די פֿוסגייערס אין אַ פֿײַערלעכער פּראַצעסיע, מיטן גלח און מיט די איקאָנעס פֿון צערקווע בראָש, און זיך געבעטן בײַ זיי,

Ж ЧЛЕН ЗЕМСЬКОЇ ОХОРОНИ ПІД ЧАС ВИКОНАННЯ ОБОВ'ЯЗКІВ

זיי זאָלן ניט אָוועקגיין, עס וועלן קומען בעסערע צייטן... די איבערגלייבע־רישע פּויערים האָבן זיך שטאַרק געשראָקן פֿאַר דער יידישער „יציאת רומעניע".[21]

4

דאָס „אייראָפּעישע געוויסן" וואָכט אויף

מאָסן יידישע עמיגראַנטן האָבן געשטראָמט איבער די גרענעצן אָן איבער־רייס. צו פֿוס, מיט דער באַן אין משא־וואַגאָנעס, אין פֿראַכטשיפֿן אויפֿן דונײַ, האָבן זיי זיך געצויגן אין די טויזנטער קיין ווין. די באַוועגונג האָט פֿאַראינ־טערעסירט די אינטערנאַציאָנאַלע פּרעסע. איינע פֿון די ערשטע צייטונגען וואָס האָט זיך אָפּגערופֿן איז געווען די ווינער Neue Freie Presse, דערנאָך Berliner Tageblatt און אָנדערע בערלינער צייטונגען, שפּעטער Frankfurter Zeitung. באַלד האָט זיך אויך די פּאַריזער פּרעסע געמוסמען צו רומעניע (Aurôre, Siècle און אַנדערע), און ענדלעך די לאָנדאָנער פּרעסע מיטן Times בראָש. דער טאָן פֿון די פּרעסע־אַטאַקן קעגן רומעניע איז געווען אַ פֿאַרשיי־דענער, דער אינהאַלט איז אָבער אומעטום געווען דער אייגענער: די צייטונגען האָבן אויפֿגעהויבן די פֿראָגע פֿונעם בערלינער טראַקטאַט און אָנגעוויזן, אַז רומעניע האָט געמאַרט די גאַנצע וועלט. זיי האָבן געפֿאָדערט פֿון די רעגירונגען, אַז זיי זאָלן צווינגען רומעניע אויסצופֿירן איר התחייבות און צו געבן יידן גלײַך־בארעכטיקונג. עס האָט ניט לאַנג געדויערט, איז די פֿראָגע אויפֿגעהויבן געוואָרן אויך אין די אייראָפּעישע פֿאַרלאָמענטן.

אין די בוקארעשטער הויכע פֿענצטער האָט מען זיך תּחילת באַצויגן גלײַכ־גילטיק צו די דאָזיקע פּראָטעסטן. אָבער וועגן די פֿראַנצייזישע פּרעסע האָט אויך אָנגעהויבן צו אַטאַקירן רומעניע, איז די זאַך געוואָרן ערנצט. רומעניע האָט זיך שטענדיק געגרייסט מיט איר צוגעהעריקייט צו דער לאַטײַנישער ראַסע, די „גרויסע לאַטײַנישע שוועסטער" פֿראַנקרײַך האָט שטענדיק געהאַלטן איר באַ־שיצערישע האָנט איבער רומעניע. בעת ניט קיין אַנדערער ווי Le Temps אַליין איז אַרויס מיט אַ שאַרפֿן אַרטיקל (10טן יולי 1900), האָט מען זיך אין בוקארעשט אויף אַן אמת איבערגעשראָקן. גראָד אין יענער צייט האָט רומעניע געפֿירט פֿאַרהאַנדלונגען וועגן אַ מלוכה־הלוואה אין אויסלאַנד. די מלוכה־קאַסע איז ליידיק געווען מחמת דעם שוועריז קריזיס, אַן אויסלענדישע הלוואה איז גע־ווען דאָס איינציקע וואָס האָט געקענט אויסהיטן פֿון באַנקראָט, און פֿון פּראָקטיק האָט די רעגירונג געווויסט, אַז ספּעציעל די דיטשע צייטונגען אין יידישע הענט

---

[21] נאָך פֿון פֿריער זײַנען באַווּוסט פֿאַלן, וועו רומעניש פּויערים האָבן זיך אָנגענומען פֿאַר יידן. אַזוי למשל זײַנען אין די 80ער יאָרן אין דאָרף בראָסטוראָאַסא (Brosturoasa) פּויערים אַרויס מיט העק און מיט קאָסעס קעגן זשאַנדאַרן וואָס זײַנען געקומען אַרויסטרײַבן די יידן פֿון דאָרף. זע:

M. Gaster, "The Jews in Roumania", *North American Review*, vol. 175, New York 1902, p. 664.

האָבן דאָס ערשטע וואָרט אין דער פּינאַנצוועלט, צו וועלכער מען דאַרף אָנקומען נאָך געלט.

האָט די רומענישע רעגירונג אָנגעהויבן אַ קעגנאַקציע קעגן די „ביקוּרים". אין אירע הכחשות צו פֿאַרשיידענע צייטונגען האָט די רעגירונג געלייקנט שטיין און ביין: ניטאָ קיין פֿאַליציייִשע רדיפֿות אויף יידן אין רומעניע, ניטאָ קיין דיסקרימינאַציעס קעגן יידן אין רומעניע. אין דער הכחשה צום Temps האָט די רעגירונג נאָך צוגעגעבן, אַז געוויסע מיטגלידער פֿון מען פֿאָרט אָנגעמען קעגן „פֿרעמדע" אין די אינטערעסן פֿון דער היימישער באַפֿעלקערונג. וואָס ס'איז שייך די יידישע מאַסן־עמיגראַציע פֿון רומעניע, האָט די רעגירונג זיך פֿאַרעטפֿערט מיט עקאָנאָמישע סיבות, ווײַל אין לאָנד הערשט אַ מוראדיקער קריזיס.

אָבער מיט די אַלע הכחשות האָט די רומענישע רעגירונג ניט געהאָט קיין מזל, אָחוץ אין די אָנטיסעמיטישע צייטונגען וועלכע האָבן דעמאָלט ניט געהאָט קיין באָזונדערע וועדעט. ספּעציעל Temps האָט געבראַכט אַ שאַרפֿן ענטפֿער אויף דער הכחשה וועלכע דער רומענישער אַמבאַסאַדאָר אין פֿאַריז האָט צוגעשיקט דער צייטונג, אַ שאַרפֿערן ענטפֿער נאָך ווי דער אַרטיקל גופֿא איז געווען.[22]

אין דער אייגענער צייט האָט די רעגירונג אָנגעהויבן באַטראַכטן מיטלען, ווי אַזוי צו פֿאַרבעסערן די שטימונג אין אויסלאַנד, אַפֿילו פֿאַרן פּריזן פֿון לפּנים בייטן איר באַציונג צו יידן אין לאַנד.

אין דער רומענישער פּרעסע האָבן זיך אָנגעהויבן באַווייזן אַרטיקלען מיט באַדויערן איבער דער יידישער מאַסן־עמיגראַציע, וואָס זי איז אַרויסגערופֿן געוואָרן אויסשליסלעך דורך דעם עקאָנאָמישן קריזיס, אין וועלכן די רעגירונג איז דאָך ניט שולדיק. La Roumanie, דער אָפּיציעלער אָרגאַן פֿון דער רעגירונג אויף פֿראַנצייזיש, ספּעציעל פֿאַר דער אינפֿאָרמאַציע פֿון אויסלאַנד, האָט מיט טרויער אין טאָן פֿעסטגעשטעלט, אַז

„די עמיגראַציע נעמט אַן אלץ גרעסערע פּראָפּאָרציעס, באַאומרוִיקנדיקע ביז אַ גראָד. . . . די עמיגראַציע נעמט אונדז אַוועק דעם איזראַעליטישן אַרבעטער־קלאַס, וועלכער איז אונדז נוצלעך, פֿשוט ניט צו פֿאַרבייטן, ווײַל רומענער וויליַן זיך ניט פֿאַרנעמען מיט בעל־מלאָכישע פֿאַכן . . ."[23]

אין די רעגירונגס־קרייזן האָט מען אָבער באַלד געפֿילט, אַז דערקלערונגען פֿון דער רומענישער זײַט אַליין זײַנען נאָך ווינציק. כדי צו ווירקן אויף דער עפֿנט־לעכער מיינונג פֿון דער וועלט, האָט מען זיך געגייטיקט אין לאַלע דערקלע־רונגען פֿון יידן גופֿא. מען האָט אָנגעהויבן פֿאַדערן פֿון יידן, זיי זאָלן אונטער־שרײַבן דעקלאַראַציעס, אַז נאָר די עקאָנאָמישע נויט האָט אַרויסגערופֿן די

[22] די פּאַלעמיק איז איבערגעגעבן אין:
L'Univers Israélite, Nr. 43, Paris, 13 Juillet 1900.

[23] איבערגעגעבן אין:
Bernard Lazare, *Les Juifs en Roumanie*, Edition des Cahiers, Paris, 1902.

יידישע מאַסן־עמיגראַציע. מען האָט זיך אויך געמומען צו די עמיגראַנטן גופֿא. הונדערטער עמיגראַנטן וואָס האָבן זיך געפֿונען אין וועג, ספּעציעל „פֿוס־גייערס", האָט די פּאָליציי ארעסטירט, געשלאָגן און געפּינטיקט אין די פּאָלי־צייישע קעלערס. אָבער די עמיגראַנטן זינען געבליבן פֿאַרעקשנט, און מען האָט ניט געהערט פֿון קיין דעקלאַראַציעס וואָס זיי זאָלן האָבן אונטערגעשריבן.

אין יענער צייט האָט דער בוקאַרעשטער פֿאַראיין פֿון יידישע בעלי־מלאָכות [24] אַרויסגעגעבן אַ מאַניפֿעסט אין דער עמיגראַציע־פֿראַגע, וועלכער פֿאַרדינט, אַז ער זאָל דאָ כאָטש טיילווײז אויבערגעגעבן ווערן:

„... מען האָט געשאָפֿן געזעצן קעגן אונדז אָן אַ צאָל — פֿלומרשט געזעצן קעגן פֿרעמדע, אָבער אָנגעוועדט ווערן זיי קעגן אונדז. מיר, וואָס מיר זינען געבוירן געווארן דאָ אין לאַנד, ווערן באַהאַנדלט ווי שוצ־לאָזע פֿרעמדע, ווי אַ קלאָס מענטשן וועלכע יעדערער מעג עקספּלואָטירן וויפֿל זײַן האַרץ גלוסט נאָר. און ווען מיר דערלויבן זיך צו פֿראָטעסטירן, ענטפֿערט מען מיט אַ 23סטן נאָוועמבער אָן אַ 16טן מיט [עקספּעס פֿון דער לעצטער צייט]. ווען עס גייט וועגן שטײַערן, זינען מיר רומענער, ווען עס גייט אָבער וועגן פֿרײַהייט פֿון פֿאַרזאַמלונגען, זינען מיר פֿרעמ־דע... שבת, דעם 23סטן מאַרץ, האָט אונדז פּאָליציי אַרויסגעטריבן פֿון דער באַראָן הירש־שול בשעת אונדזערע אָונט־תּפֿילות. מיר זינען געווען געצוווּנגען איבערצורײַסן די תּפֿילות און צו פֿאַרלאָזן די שול, באַלייט פֿון די מיאוסע רייד וועלכע ס'האָט זיך דערלויבט דער פּאָליציי־קאָמיסאַר קעגן אונדזער רעליגיע...

אָלע האָבן מורא, אַז מיר וועלן עמיגרירן. זיי האָבן מורא, אַז זיי וועלן באַלד ניט האָבן קיינעם צו עקספּלואָטירן. אונדז קלעקט שוין אָבער אָט די „לײַבע", מיר האָבן שוין גהאַט גענוג און מער ווי גענוג דערנידעריקונגען. מיר ווילן לעבן ווי מענטשן, און אויב דאָס איז ניט מיגלעך דאָ אין לאַנד, וועלן מיר לעבן ערגעץ אַנדערש.

ניט קיין פֿרײַהייט און ניט קיין ברויט?

מיר ווילן ביידע, אי פֿרײַהייט אי ברויט! אָט וואָס ס'איז די אמתע סיבה פֿון דער עמיגראַציע פֿון די איזראַעליטן וואָס זינען געבוירן גע־וואָרן אין רומעניע." [25]

אין יוני 1900 האָט די אַנטיסעמיטישע פּרעסע פֿון רומעניע עמאַלדן, אַז ניט קיין אַנדערער ווי דער הויפּט־ראַבינער פֿון רומעניע, ד"ר בעק, האָט אונטער־געשריבן אַזאַ דעקלאַראַציע אין שבכות מיט דער עמיגראַציע־פֿראַגע, אַז דאָס וועט אין גאַנצן צו נישט מאַכן די אויסלענדישע פּרעסע־קאַמפּאַניע קעגן דער רומענישער רעגירונג. דער אינהאַלט פֿון דער דעקלאַראַציע, לויט ווי די בוקא־רעשטער אַנטיסעמיטישע צײַטונגען האָבן אים איבערגעגעבן, איז געווען אַזאַ:

„יעדן פֿון רומעניע האָבן ניט קיין שום מאָטיוו זיך צו קלאָגן — ניט אויפֿן רומענישן פֿאָלק, ניט אויף דער רומענישער רעגירונג. די פֿראָגע פֿון עמיגראַציע איז פֿונאַנדערגעלאָזן געווארן פֿון עטלעכע אַנגעלאָפּענע יידן־וואָגאָבונדן. אָט די אומפֿאַראַנטוואָרטלעכע יידן נוצן אויס די עם־

---

[24] Asociaţia Meseriaşilor Evrei din Capitala.

[25] זע די בראָשור וואָס איז דערמאָנט אין הערה 8.

הארצות פֿון זייערע גלויבנס־גענאָסן און רעדן זיי אינו, אז צוליב דעם קריזיס וועלן זיי בלײַבן אָן פּרנסה.״[20]

דער הויפּט־ראַבינער ד״ר בעק האָט געלייקנט, אַז ער זאָל האָבן אונטערגעשריבן אַזאַ דעקלאַראַציע. ער האָט דערציילט, אַז דער דעמאָלטיקער קולטוס־מיניסטער איסטראַטע — איינער פֿון די וויכטיקסטע פֿירערס פֿון דער אַנטישעמיטישער ליגע — האָט אים געזאָגט צו זיך, זיי האָבן אָפּגעהאָלטן אַ לענגערע קאָנפֿערענץ וועגן פֿראָגעס פֿון יידישן קולטוס, און צו לעצט האָט אים דער מיניסטער צוגעזאָגט צו שאַפֿן אַ סעמינאַר פֿאַר יידישע ראַבינערס.

באַלד נאָך דעם דאָזיקן געשעעניש זײַנען דרײַ יידישע יונגע־לײַט, וואָס האָבן אַרויסגעגעבן פּראָטעסטן קעגן דעם ראַבינער — ד״ר זאַרעסקו און ל. רוקח פֿון בוקאָרעשט און דער סטודענט פֿריפּטו פֿון יאַס — אַרויסגעשיקט געוואָרן פֿון לאַנד ווי „אומגעוווּנטשענע פֿרעמדע״.

דערווײַל האָבן די הלוואה־פֿאַרהאַנדלונגען פֿון דער רעגירונג אין אויסלאַנד געהאָלטן שמאָל. די מאַסן־עמיגראַציע איז געוואָקסן און האָט זיך באַלד אָנגענומען אַזאַ פֿיל אין דער עקאָנאָמיק פֿון לאַנד. די ווערטן פֿון שטאָטישן הויזבאַזיץ זײַנען אין משך פֿון אַ גאַנץ קורצער צײַט געפֿאַלן אויף מער ווי אַ דריטל. אין די היפּאָטעקן פֿון שטאָטישן הויזבאַזיץ האָבן גראָד די רײַכע באַאַרן געהאָט אינווועסטירט זייערע קאַפּיטאַלן, און די פּאַפּירן האָבן געמומען פֿאַלן אין אַ קאַטאַסטראָפֿאַלן טempo.

די אַלע שווערקייטן פֿאַר דער רעגירונג האָבן זיך געענדיקט דערמיט, אַז דער מיניסטאַרן־קאָבינעט, בראָש מיטן פּרעמיער־מיניסטער קאָנטאַקוזינאָ, איז געפֿאַלן און זײַן אָרט האָט פֿאַרנומען דער באַוווסטער פֿירער פֿון דער קאָנסער־וואַטיוועי פֿאַרטיי פּעטרע קאַרפּ, אַ מענטש מיט הויכער בילדונג און גרויס אָנזען אין אויסלאַנד, וועלכער האָט געהאָט אַ שם פֿון אַ גרויסן יידנפֿרײַנד. דער נײַער פּרעמיער האָט באַלד אַרויסגעגעבן אַ באָפֿעל צו אַלע פּרעפֿעקטן, זיי זאָלן ניט שטערן יידן צו ווינען אין די דערפֿער. אויך יידישע מדינה־גייערס האָבן אָנגעהויבן צוריק האַנדלען אין די גאַסן. די פּאָליציי האָט ניט בלויז ניט גע־שטערט, נאָר אָפֿילו אויפֿגעמונטערט יידן אין די אַרעמע יידישע קוואַרטאַלן, זיי זאָלן זיך נעמען צום מיסחר, ווײַל מען וועט שוין לאָזן. בכלל האָט זיך די שטימונג אין לאַנד אין גאַנצן געביטן. קאַרפּ האָט פֿאַרזיכערט אין דער רומענ־

[20] די דעקלאַראַציע איז געווען געדרוקט אין דער בוקאַרעשטער *Apărarea Națională* און אין אַנדערע אַנטיסעמיטישע צײַטונגען. מיר ציטירן לויט:
Die Welt, Wien, Nr. 24, 15. Juli 1900.

אין זײַן אויטאָביאָגראַפֿיע גיט איבער ד״ר אַדאָלף שטערן (זע הערה 14), וואָס איז לאַנגע יאָרן געווען דער פֿרעזידענט פֿון דער „אוניע פֿון די היימישע יידן [אין רומעניע]״, אַז אין 1900 האָט די Neue Freie Presse אין וויין אָפּגעדרוקט אַ שאַרפֿן פֿעליעטאָן קעגן דער רומע־נישער יידן־פֿאָליטיק; ער ציטירט פֿון דאָרטן דעם זאַץ: „מיר זײַנען עדות פֿון אַ סיטואַציע וואָס איז אומווערדיק פֿאַר אַ פֿולבאַרעכטיקטן מיטגליד פֿון דער אייראָפּעישער פֿעלקער־משפּחה.״ דערצו גיט ד״ר שטערן צו פֿון זיך (ז׳ 155): „געוויס אַ גוט באַצאָלט אַרטיקל״ מיט 21 יאָר שפּעטער, וען רומעניש יידן האָבן שוין אויפֿן פּאָפּיר געהאָט פֿולע רעכט, האָט ער פֿון דעסט וועגן געהאַלטן פֿאַר נייטיק צוצוגעבן די דאָזיקע מה־יפֿיתדיקע באַמערקונג.

שער און אין דער אויסלענדישער פרעסע, אז ער וועט אין יעטווידער פרט פֿאַר־בעסערן די לאַגע פֿון יידן, נאָר איין זאַך זאָל מען פֿון אים ניט פֿאַדערן: בירגער־רעכט פֿאַר יידן! דאָס, האָט דער פרעמיער געזאָגט, וועט קיין רומענישער פֿאַרלאָמענט ניט דערלאָזן.

ניט געקוקט אָבער אויף אַלע פֿרײַנדלעכע פֿאַרזיכערונגען, איז די מאַסן־עמיגראַציע אָנגעגאַנגען וויטער. אַגב האָט קאַרפּס קאַבינעט געלעבט נאָר עטלעכע חדשים צײַט.

5

אַרגאַניזירטע הילף פֿאַר דער יידישער עמיגראַציע

וועגן הילף מצד די גרויסע יידישע פֿילאַנטראָפישע אַרגאַניזאַציעס אין אייראָפּע פֿאַר די יידישע עמיגראַנטן פֿון רומעניע ביזן סוף 90ער יאָרן וויסן מיר וויניק. פֿאַראַן נאָר קורצע ידיעות, אַז אָנהייב די 70ער יאָרן האָט די פאַריזער „אַליאַנס" אַריבערגעשיקט קיין אַמעריקע אַ גרופּע פֿון 78 רומענישע יידן. אויך געפֿינען מיר, אַז אָנהייב די 80ער יאָרן האָט אין רומעניע עקסיסטירט אַ „צענטראַלער קאָמיטעט צו פֿאַרלייכטערן די יידישע אויסוואַנדערונג פֿון רומעניע"[22] — מסתמא אַ מין אָפּטיילונג פֿון „אַליאַנס"; אָבער קיין פּרטים זײַנען אונדז ניט באַקאַנט און קיין גרויסע זאַכן זײַנען משמעות ניט אויפֿגעטאָן געווארן. אַנדערש איז געווען איצט, בעת דער „יציאת רומעניע" וואָס די פֿוסגייערס האָבן אָנגעהויבן.

אויף יענער זײַט גרענעץ האָבן די פֿוסגייערס געהאַט אַ סך הילף פֿון די יידישע קהילות אויפֿן וועג. די קהילות אין בוקאָווינע און טראַנסילוואַניע (דעמאָלט איז דאָס געווען עסטרײַך־אונגארן) האָבן אויפֿגענומען די עמיגראַנטן מיט ווארעמער גאַסטפֿרײַנדשאַפֿט און זיי באַזאָרגט מיט קווארטירן, מיט שפּײַז און מיט באַבילעטן קיין ווין. די קהילות פֿון ווין און פֿון פֿראַנקפֿורט־מײַן זײַנען געווארן צענטערס פֿון איבערוואַנדערונג. פֿון דאָנען פֿלעגט מען די עמיגראַנטן שיקן ווײַטער קיין האַמבורג און ראָטערדאַם, און פֿון דאָרט קיין אַמעריקע. אין אָט דער אַרבעט האָבן זיך באַטיילט די פֿאַריזער „אַליאַנס", די „יקא" און די „מאַנטעפֿיאָרע"־געזעלשאַפֿט אין ראָטערדאַם.

דערווײַל האָבן זיך אויף דער מאַסן־עמיגראַציע אָנגערוקט ספּנות פֿון אַלע זײַטן. די עסטרײַכישע און אונגעריש גרענעצאַמטן האָבן אָנגעהויבן מאַכן שוועריקייטן בײַם אַריבערגיין די גרענעץ; מען האָט פֿון די עמיגראַנטן געפֿאַדערט, זיי זאָלן ווײַזן ניט בלויז פּאַספּאָרטן, נאָר אויך געלט אָדער באַצאָלטע באַלעטן ביז אויף יענער זײַט מלוכה־גרענעץ. אין ווין האָט זיך די באַלעקערונג באַצויגן גאַנץ פֿרײַנדלעך צו די עמיגראַנטן, אָבער אין קריסטלעך־סאָציאַלן שטאָטראָט איז געשטאַלט געווארן אַ דרינגלעכע פֿאַדערונג צו דעם דעמאָלטיקן

[22] זע למשל:

Centralcommitee zur Erleichterung der Auswanderung der Israeliten aus Rumänien. Zweite Generalversammlung, 4.-5. September 1883, Galatz.

בירגערמײַסטער לוּעגער,[28] ער זאָל זען, אַז די אומגעבעטענע געסט זאָלן ווי צום גיכסטן פֿאַרלאָזן די שטאָט. מאָסן עמיגראַנטן זײַנען צוריקגעשיקט געוואָרן, ניט בלויז פֿון סאָמע גרענעץ, נאָר פֿון בודאָפּעשט, פֿון ווין און אַפֿילו פֿון האָלאַנד. דערצו נאָך האָבן די גרויסע יידישע קהילות אויסגעשעפּט זייערע געלטמיטלען, און פֿון רומעניע האָבן געשטראָמט אָלץ נײַע עמיגראַנטן.

אין יוני 1900, ד״ה העכער א יאָר צײַט נאָך דעם ווי די רומענישע עמיגראַציע האָט אָנגענומען אַזאָ מאָסן־כאַראַקטער, איז אָפּגעהאַלטן געוואָרן א קאָנפֿערענץ פֿון יידישע אָרגאַניזאַציעס און אינסטיטוציעס אין פּאַריז, צו באַטראַכטן הילפֿספּלענער פֿאַר דער יידישער עמיגראַציע פֿון רומעניע. לויט ווי מיר לייענען אין דעם בולעטין פֿון דער „אַליאַנס״,[29] האָבן זיך אין דער קאָנפֿערענץ באַטייליקט, חוץ דער „אַליאַנס״, אויך די ווינער „אַליאַנץ״, עטלעכע גרעסערע יידישע קהילות פֿון דײַטשלאַנד, די יידישע קהילה פֿון בריסל, די „אַנגלאָ־דזשוויש אַסאָסיייישן״ פֿון לאָנדאָן און די „בני־ברית״.

ערב דער פּאַריזער קאָנפֿערענץ, אין מײַ 1900, האָט די „אַליאַנס״ אַרויס־געשיקט א ספּעציעלן דעלעגאַט קיין רומעניע, וועלכער האָט באַזוכט 72 שטעט און שטעטלעך. דאָס איז געווען מ. אַסטרוק, דער לערער פֿון א שול אין רושטשוק, בולגאַריע. די באַריכטן וואָס דער דעלעגאַט האָט אַרײַנגעשיקט, זײַנען אויפֿ־רודערנדיק דאָקומענטן פֿון דעם צושטאַנד פֿון הונגער און פֿאַרצווייפֿלונג און דערשלאָגנקייט, אין וועלכן עס האָט זיך יעמאָלט געפֿונען דער יידישער קיבוץ אין רומעניע. אײַנער פֿון די דאָזיקע באַריכטן — די שילדערונג פֿון א לאָגער, וואָס היימלאָזע יידישע עמיגראַנטן האָבן זיך געמאַכט אויף א פֿאַרלאָזענעם בית־עולם אין גאָלאַץ — לייענט זיך ווי א באַשרײַבונג פֿון א פֿאַרטריבענער יידי־שער קהילה אין מיטל־עלטער.[30] לויט דער מיינונג פֿונעם „אַליאַנס״־דעלעגאַט זײַנען לכל־הפּחות הונדערט טויזנט יידן פֿון רומעניע (40 פּראָצענט פֿון דער יידישער באָפֿעלקערונג) אויסגעשטעלט אויף דער סכנה פֿון פֿיזישן אונטערגאַנג, אויב מען וועט זיי ניט תיכף קומען צו הילף.

איבערנעמען די קאָלאָניזאַציע־באַוועגונג אויף זייערע פּלייצעס איז די פֿילאַנטראָפּישע אָרגאַניזאַציעס קענטיק ניט געווען צום האַרצן. צוליב דעם האָבן זיי טאָקע באַשלאָסן אפֿשטעלן אַדער לכל־הפּחות פֿאַרלענגערן די עמיגראַציע: „מען קען ניט פֿאַראיבלן האָבן אויף די אומגליקלעכע, וועלכע געזאָגט

---

[28] Karl Lueger.

[29] *Bulletin de l'Alliance Israélite Universelle,* deuxième série, Paris, Nr. 25, 1er et 2ème semestre 1900.

[30] אַסטרוקס באַריכטן זײַנען אָפּגעדרוקט אין בולעטין פֿון „אַליאַנס״ פֿון 1900, וועלכן מיר ציטירן פֿריער (הערה 29), טיילווײַז אויך אין:
L'Univers Israélite, 55e année, No. 46, Paris, 3 Août 1900, No. 50, 31 Août 1900 און אין אַנדערע זשורנאַלן.
זע אויך:
Narcisse Leven, *Cinquante ans d'histoire,* Paris 1920, Tome II, pp. 439-440.
א טייל פֿון די באַריכטן וועלכע איבערגעגעבן ווייטער אויף זע 97—98.

אינעם באַריכט פֿון דער „אַיאַנס", אַבער מען טאָר ניט צוגעבן חשק צו עמיגראַ־ציע, ווָאַרעם ס׳איז פֿאַראַן אַ ספֿנה, אַז זי וועט זיך פֿאַרוואַנדלען אין אַ קאַטאַס־טראָפֿע".[31]

ס׳איז באַשלאָסן געוואָרן אָפּצוקלײַבן פֿון צווישן די עמיגראַנטן וואָס גע־פֿינען זיך שוין אין וועג דעם פּאַסיקן מענטשן־מאַטעריאַל פֿאַר אַמעריקע, די געזונטע און שטאַרקע מיט בעל־מלאָכישע פֿאַכן, און זיי „פֿאַרגרינגערן" דאָס אָוועקפֿאָרן קיין אַמעריקע.[32]

„אָפּקלײַבן" האָט געמיינט: צורקשיקן די „ניט־פּאַסיקע" עמיגראַנטן קיין רומעניע. מען קאָן זיך אויסמאָלן די אָנטוישונג און פֿאַרצווייפֿלונג פֿון די אומ־גליקלעכע, וועו מען האָט זיי פֿלוצעם געלאָזט וויסן, אַז זיי דאַרפֿן פֿאָרן צוריק אין רומענישן גהינום אַרײַן.

פֿון די טראָגעדיעס וואָס האָבן זיך אָפּגעשפּילט ווײַן מיר דאָ איבערגעבן נאָר איינע, ווײַט באַריכטן פֿון וויינער צײַטונגען: אַ יונג מיידל האָט געמאַכט אַ פּרווו פֿון זעלבסטמאָרד, וועו מען האָט איר אָנגעזאָגט די בשׂורה, אַז זי דאַרף צוריקפֿאָרן קיין רומעניע. אין שפּיטאָל האָט זי פֿאַר רעפּאָרטערס דערצײלט איר געשיכטע: זי האָט געווויינט מיט אירע עלטערן אין אַ דאָרף, ניט ווײַט פֿון פּלאָיעשט. האָט מען פּלוצעם ארויסגעטריבן די פֿאַמיליע פֿון דאָרף, די מוטער איז פֿאַר ווייטאָג אויפֿן אָרט געשטאָרבן, דער פֿאָטער איז אַראָפּ פֿון זינען און געפֿינט זיך אין אַ משוגעים־הויז אין רומעניע און אָט שיקט מען זי צוריק . . .

בײַ דער גרענעץ האָבן די צוריקוואַנדערערס געהאַט נײַע שוועריקייטן בײַם צוריק אַרײַנקומען אין לאַנד. די פּאָליציי האָט געטענהט, אַז אונגעריש (טראַנסילוואַניש) יידן גנבֿענען זיך אַרײַן צווישן די עמיגראַנטן, כּדי זיך אַרײַנצוכאַפּן אומלעגאַל קיין רומעניע. יענע אָבער, וואָס האָבן געקענט ווײַזן מיט פּעסער, אַז זיי זײַנען רומענישע, האָבן דערמיט ניט פֿאַררײַכט די מערכה, ווײַל אין די פּעסער איז געווען באַוואָרנט, אַז דער „שוצלאָזער פֿרעמדער" האָט ניט קיין רעכט זיך אומצוקערן אין לאַנד אַרײַן.

אַ גרויסע צאָל פֿון די צוריקגעשיקטע עמיגראַנטן האָבן באין־אופֿן ניט גע־וואָלט צוריקפֿאָרן און זײַנען פֿאַרבליבן אין פֿאַרשיידענע מערב־אייראָפּעישע שטעט. טויזנטער אָבער האָבן זיך אומגעקערט אויף די הוצאות פֿון דער „אַיאַנס" און אויך אויף די הוצאות פֿון דער רומענישער רעגירונג וועלכע האָט געמוזט נאָכגעבן דעם פֿאַרלאַנג פֿון אויסלאַנד און אַהיימנעמען „אירע" יידן, ווי באַלד זיי זײַנען ניט אַרײַנגעלאָזט געווָארן אין אַנדערע לענדער.

---

[31] אין דעם בולעטין פֿון „אַליאַנס" (זע הערה 29).

[32] דאָס האָט געמיינט: באַצאָלן אַ חלק, און אָפֿט מאָל טאָקע די גאַנצע רײַזע־הוצאות. פֿון די בערלאַדער פֿוסגייערס דערוויסן מיר זיך למשל, אַז מען האָט באַצאָלט פֿאַר זיי די שיפֿס־קאַרטעס און יעדער איינעם נאָך געגעבן צו 25 דאָלאָר מזומן. דאָס זײַנען אָבער געווען די ערשטע, און זיי האָבן אַרויסגערופֿן אַלגעמיינע סימפּאַטיע צו זיך. צי די שפּעטערדיקע עמיגראַנטן האָבן אויך געהאַט אַזוי פֿיל מזל וויסן מיר ניט.

די „אַליאַנס" האָט באַלד נאָך דער קאָנפֿערענץ אַרגאַניזירט אַ ברייטע העלפֿאַרבעט אין רומעניע, פֿאַר וועלכער ס׳איז אַסיגנירט געוואָרן אַ דערוויילעדיקע סומע פֿון אַ האַלבן מיליאָן פֿראַנק. עס זײַנען אײַנגעאָרדנט געוואָרן קיכן פֿאַר אַרעמע־לײַט, ס׳איז אַרגאַניזירט געוואָרן אומזיסטע ברויט־פֿאַרטיילונג צוזאַמען מיט אַרטיקע העלף־געזעלשאַפֿטן וועלכע האָבן זיך פֿאַרנומען מיט אָט דער טעטיקייט שוין פֿון פֿריִער.

„אַליאַנס" און „יִקאָ" האָבן אין גרויסע העלפֿאַקציעס שטענדיק געאַרבעט צוזאַמען. „די מעכטיקע שטיצע פֿון דער „יִקאָ" האָט מיגלעך געמאַכט דורכצופֿירן די באַשלוסן פֿון דער פֿאַריזער קאָנפֿערענץ," גיט איבער נאַרסיס לעווין, דער פֿרעזידענט פֿון „אַליאַנס".[33]

די פֿאַריזער קאָנפֿערענץ האָט אַרויסגעשטעלט דעם פּרינציפּ, אַז נאָר יענע עמיגראַנטן זאָלן געשטיצט ווערן, וואָס געפֿינען זיך שוין אין ווענ. אָבער גאַנצע צוויי יאָר צײַט האָט אָט דער פּרינציפּ ניט געקענט אָפּגעהיט ווערן. ערשט אין יאָרבאַריכט פֿאַר 1903 מעלדט די „יִקאָ";[34] „אומזיסטיקע עקספּעדיציעס זײַנען לחלוטין אָפּגעשטעלט געוואָרן בײַם סוף פֿונעם יאָר 1902." דערפֿאַר איז אָבער מיט גרויס ענערגיע אָפּגעהיט געוואָרן, פֿון אַנהייב אָן, אַ צווייטער פּרינציפּ: דער אָפּקלײַב פֿון פֿאַסיקן מענטשן־מאַטעריאַל, ספּעציעל אין פּרט פֿון געזונט־צושטאַנד. „עס ווערן ניט צוגעלאָזט צו דער עמיגראַציע מענטשן, אויף וועלכע ס׳פֿאַלט דער מינדסטער חשד פֿון קראַנקייט, אַפֿילו פֿון אַ געווען קראַנקייט" — זאָגט דער באַריכט פֿון „יִקאָ" פֿאַרן יאָר 1904; „קיין איין מענטש ווערט ניט מער געשיקט אומזיסט, ווערט וויטער געזאָגט, אונדזער אַרבעט איז ניט מער קיין פֿילאַנטראָפּישע, נאָר אַן אַרבעט פֿון אַסיסטענץ."

מיט דער פֿינאַנציעלער שטיצע פֿאַר דער עמיגראַציע פֿון רומעניע האָבן די גרויסע יידישע אַרגאַניזאַציעס פֿון אויסלאַנד במילא אויך איבערגענומען די פֿאַרטרעטערשאַפֿט (אויב ניט אָפֿטרופֿסות) איבער די רומענישע יידן אין דער גרויסער פּאָליטישער פֿראַגע וועלכע איז געווען פֿאַרבונדן מיט דער עמיגראַציע — אין דער פֿראַגע פֿון דער יידישער רעכטלאָזיקייט. אָט די פּאָליטישע זײַט פֿון דעם ענין איז געפֿאַלן אין גאַנצן אויף דער „אַליאַנס" וועלכע איז באַלד געשטאַנען פֿאַר דער וועלט אין דער ראָלע פֿון אַ באַשולדיקערין קעגן רומעניע פֿאַר איר עובֿר זײַן אויפֿן אַרטיקל 44 פֿון בערלינער טראַקטאַט. מען קאָן הײַנט ניט וויסן, וועלכן חלק עס האָט געהאַט די „אַליאַנס" אין דער אינטערנאַציאָנאַלער פֿרעסע־קאַמפּאַניע וואָס איז דעמאָלט געפֿירט געוואָרן קעגן רומעניע און אין די שאָרפּע אַרויסטרעטונגען, וואָס זײַנען פֿאַרגעקומען אין איירלאַנד פּעניש פֿאַרלאָמענטן. אין רומענישע רעגירונג־קרײַזן אָבער איז די „אַליאַנס" באַשולדיקט געוואָרן אין אָנפֿירן אַ מין יידישן קאָמפּלאָט קעגן רומעניע, און נאָר אין גיכן איז די רעגירונג געפֿאַלן אויף דער המצאה צו באַשולדיקן די „אַליאַנס"

[33] נאַרסיס לעווין (זע הערה 30), ז׳ 442.

[34] *Jewish Colonization Association.* Rapport de l'Administration Centrale pour l'année 1903, Paris 1904.

טאַקע אין דער גאַנצער יידישער מאַסן־עמיגראַציע אַליין. דאָס איז געווען אַ נייער תּירוץ פֿאַר דער וועלט, פֿאַר וואָס יידן אַנטלויפֿן פֿון רומעניע. אין אָט דעם זינען האָט געשריבן די רעגירונגס־פֿרעסע, צוזאַמען מיט דער היימישער אַנטי־סעמיטישער פּרעסע און אין אָט דעם זינען איז אויך געפֿירט געווארן אַן אינטענסיווע פּראָפּאַגאַנדע אין אויסלאַנד.[35]

אַרום דער „אַליאַנס" האָט זיך געשאַפֿן אין רומעניע אַ לעגענדע וועלכע האָט אַנגעהאַלטן לאַנג יאָרן און איז יעטווידער מאָל אויף ס'נייַ אויפֿגעוואַרעמט געווארן פֿון דער אַנטיסעמיטישער פּרעסע, ביז אַ נייַע מער מאָדערנע לעגענדע האָט פֿאַרנומען איר אָרט, שוין גאָר אין די לעצטע יאָרן — די לעגענדע פֿון די „זקני ציון".

מיט איין שאַרפֿן כלי־זיין האָט די „אַליאַנס" זיך ניט געוואָלט באַנוצן אין איר קאַמפּאַניע קעגן דער רומענישער רעגירונג: מיט אַ פֿינאַנציעלער באַיקאָט־אַקציע. די „אַליאַנס" האָט געהאָט זייער גוטע פֿאַרבינדונגען אין הויכע פֿינאַנס־קרייזן, און רומעניע איז געשטאַנען אין פֿאַרהאַנדלונגען וועגן אַן אויסלענדישער הלוואה. די פֿראַגע האָט אָזוי צו זאָגן „געשוועבט אין דער לופֿט" סיי אין יידישע, סיי אין רומענישע קרייזן. אויף אַ קאָנפֿערענץ פֿון דער וויענער „אַליאַנץ" איז געשטעלט געוואָרן אַ פֿאַרלאַנג צום פֿאַרזיצער, ריטער פֿאָן גוטמאַן, אַ באַווסטן פֿינאַנצמאַן, אַז ער זאָל פֿועלן אין די אייראָפּעישע פֿינאַנצקרייזן, אַז די רומענישע הלוואה־אָפּערטעס זאָלן אָפּגעוואָרפֿן וועלן. טעאָדאָר הערצל האָט יעמאָלט באַמערקט, אַז ער גלייבט ניט אין דער סאָלידאַריטעט פֿון דער יידישער פֿינאַנץ מיטן יידישן פֿאָלק; אויב עס וועט זיך יאָ באַווייזן אַזאַ סאָלידאַריטעט, וועט מען זי אָפּקויפֿן מיט „איין אַכטל פּראָצענט" פֿאַר געבאָרגטן געלט. אַ פּנים די דאָזיקע ווערטער האָבן אַרויסגערופֿן אומצופֿרידנקייט, ווייל שפּעטער האָט הערצל וואָכנשריפֿט „די וועלט" געבראַכט אַ פּירוש, אַז „הערצל ווערטער דאַרפֿן פֿאַרשטאַנען וועלן ווי אַ סאַרקאַסטישע באַמערקונג; באמת אָבער איז פֿאַראַן אַ סכנה, אַז אין רומעניע זאָל פֿאַרגאָסן וועלן יידיש בלוט, אויב מען וואָלט זיך געפּרווט גיין אויף אַזעלכע וועגן." נאָך מיט חדשים שפּעטער האָט די פּראָגע אַרויסגערופֿן שאַרפֿע וויכוחים אין יידישע קרייזן.[36]

אין אַ באַווסטן רומענישן זשורנאַל[37] באַגעגענען מיר אין דער זעלביקער

---

[35] די רעכטלעכע (ריכטיקער: רעכטלאַזע) לאַגע פֿון יידן אין רומעניע איז אָבער געווען אַזאַ קלאָרע, אַז אַפֿילו די יידנפֿײַנדלעכע פּאַמפֿלעטן דעקן אויף פֿאַרן אָביעקטיוון לייענער דעם גאַנצן אמת. פֿון יענער „ליטעראַטור" דערמאָנען מיר דאָ אײַן דײַטשע שריפֿט:

Paul Dehn. *Diplomatie und Hochfinanz in der rumänischen Judenfrage.* Berlin, 1901.

[36] זע די פֿאָלעמיק אין אָט דער פֿראַגע אין:

Die Welt, IV, Nr. 21, Wien, 25. Mai 1900. — *Dr. Blochs Österreichische Wochenschrift,* XVIII, Nr. 4, Wien, 25. Januar 1901.

[37] *Noua Revistă Română,* Bucureşti, 1900.

ציט אַ כאַראַקטעריסטישן אַרטיקל פֿונעם רעדאַקטאָר, אַן אוניווערסיטעט־פּראָפֿעסאָר, מ. מאַטרו, וועגן דעם, ווי טיציער עס האָט שוין אָפּגעקאָסט רומעניע איר „יידן־פּאָליטיק“: אָנגעהויבן האָט מען באַלד נאָך דער אומאָפּהענגיקייט־מלחמה, וועו רומעניע האָט געמוזט אָפּקויפֿן די אָקציעס פֿון דער רומענישער אײַזנבאַן, אין וועלכער ס׳איז געווען אינוועסטירט דײַטשער קאַפּיטאַל, כדי אויף דעם אופֿן צו געווינען ביסמאַרקס שוויגנדיקע צושטימונג צום עובֿר זײַן אויפֿן בערלינער טראַקטאַט.

„די אויפֿלענדישע רעגירונגען וועלן זײַן גאָנץ צופֿרידן, וואָס מיר האָבן זיך אונדזערע יידן, מיט בירגערלעכע רעכט צי אָן רעכט. יעטווידער מאָל וועט קומען אַן אַנדערער ביסמאַרק און פֿאַרלאַנגען עפּעס אַנדערש, און מיר וועלן יעדער מאָל מוזן נאָכגעבן, ווײַל מיר זײַנען באַשלאָסן בײַ זיך צו האַלטן יידן ווי סעמיטישע שקלאַפֿן, אַזוי ווי מיר האָבן געהאַלטן מיט יאָרן צוריק די ציגײַנערישע שקלאַפֿן...“ [38]

מיר האָבן שוין דערמאָנט, אַז די דעמאָלטיקע הלוואה־פֿאַראַנדלונגען פֿון דער רומענישער רעגירונג זײַנען דורכגעפֿאָלן. ערשט מיט אַ יאָר שפּעטער האָט רומעניע באַקומען אַזאַ הלוואה.

6

די אינטערוועניץ פֿון די פֿאַראײניקטע שטאַטן

„עס האָט זיך אונדז אײַנגעגעבן אויסצומיידן אַן איבערגעפֿאָקטקייט אין די פֿאַרטן פֿון די פֿאַראײניקטע שטאַטן,“ שטעלט פֿעסט דער באַריכט פֿון דער „ייקאַ“ נאָך אין ערשטן יאָר פֿון דער טעטיקייט. ניט אומזיסט האָבן די אַרגאַניזאַציעס וועלכע האָבן געשטיצט די רומענישע עמיגראַנטן זיך געשראָקן פֿאַר „אַן איבערגעפֿאָקטקייט אין די פֿאַרטן פֿון די פֿאַראײניקטע שטאַטן“: אין יאָר 1899 זײַנען אין די פֿאַראײניקטע שטאַטן אָנגעקומען צוויי מאָל אַזוי פֿיל יידישע עמיגראַנטן פֿון רומעניע ווי מיט אַ יאָר פֿריִער, אין יאָר 1900 שוין האָט מאָל אַזוי פֿיל און אין די קומעדיקע יאָרן נאָך מער. האָט מען אויך אין אַמעריקאַנער רעגירונגס־קרײַזן אָנגעהויבן אָפּגעבן אַ באַזונדערן אינטערעס דער עמיגראַציע פֿון רומעניע. אַ סך עמיגראַנטן זײַנען צוריקגעשיקט געוואָרן איבער פֿאַרשיידענע מאַטיוון. ענדלעך האָט דער סטייט־דעפּאַרטמענט פֿון די פֿאַראײניקטע שטאַטן באַשלאָסן אַרויסצושיקן אַ ספּעציעלן דעלעגאַט קיין רומעניע, ראַבערט וואַטשאָרן, [39] מיט דער מיסיע,

„אויסצופֿאָרשן די סיבות פֿון דער עמיגראַציע, פֿעסטצושטעלן די צאָל און דעם כאַראַקטער פֿון די וואָס האָבן בדעה צו עמיגרירן אין די פֿאַראײניקטע

---

[38] אַגב זײַנען דעמאָלט אויך עטלעכע אַנדערע רומענישע פּאָליטיקערס אַרויסגעטראָטן פֿאַר יידן. — דאָ ווילן מיר אויך באַמערקן, אַז אויב אין משך פֿון דער גאַנצער צײַט הערט זיך ניט די שטים פֿון דער סאָציאַליסטישער באַוועגונג, נעמט זיך דאָס דערפֿון, וואָס די סאָציאַל־דעמאָקראַטישע פּאַרטיי איז נאָך פֿריִער, פֿאַר „יציאת רומעניע“, צעבראָכן געוואָרן דורך פּאָליציייִשע רדיפֿות, און נאָך דעם קאָנגרעס וואָס זי האָט אָפּגעהאַלטן 1897 אין בוקאָרעשט איז זי אויפֿגעריסן געוואָרן דורך אינעווייניקסטן פֿאַרראַט. זע זו׳ 87—88 א״ה.

[39] Robert Watchorn.

שטאַטן, אויסצופֿאַרשן די טרויעריקע לעבנס־באַדינגונגען פֿון די פֿאַלקס־מאַסן אין יענעם לאַנד בכלל, די באַדינגונגען וואָס דערפֿירן דערצו, אַז די באַפֿעלקערונג זאָל פֿאַרלאָזן איר פֿאָטערלאַנד."

דער דעלעגאַט האָט באַקומען דאָס שליחות דעם 28סטן יולי 1900 און פֿאַרבראַכט אין רומעניע העכער דרײַ חדשים צײַט. דער באַריכט וועלכן ער האָט אָפּגעגעבן אין וואַשינגטאָן איז אַ פֿרײַנדלעכער צו יידן, הגם עס געפֿינען זיך דאָרט עטלעכע פֿאַלשע פּעסטשטעלונגען וועגן די דירעקטע סיבות פֿון דער מאַסן־עמיגראַציע. וואַטשאָרן אָנערקענט די טרויעריקע לאָגע פֿון יידן אין רומעניע, ער באַשטעטיקט, אַז רומעניע איז עובֿר אויפֿן בערלינער טראַקטאַט, און דערקלערט די פֿאַסיווקייט פֿון די אייראָפּעישע מלוכות מיט דער באַזונדער־רער געאָגראָפֿישער לאָגע פֿון רומעניע, וועלכע ברענגט דערצו, אַז קיינער וויל זיך ניט אײַנרײַסן מיט איר. אויך וועלן אָנגערופֿן דראָסטישע פֿאַלן פֿון אָפּציעלן אַנטיסעמיטיזם, ספּעציעל די אַנטיסעמיטישע העצאַרבעט אין די שולן, אין אָפּיציעלע שולביכער אאז"וו.

וואָס שייך דער מאַסן־עמיגראַציע גופֿא, געפֿינט דער באַריכט, אַז זי איז אַרויסגערופֿן געוואָרן . . . דורך אויסלענדישער אַגיטאַציע. אַגענטן זײַנען אומגעפֿאָרן, דערציילט ער, און האָבן געטייטשט באַראָן הירש־געלטער, רופֿנדיק יידן צו פֿאַרלאָזן דאָס לאַנד. אויך די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע ווערט באַשולדיקט.

דער באַריכט קומט צום אויספֿיר, אַז בשעת פֿריער איז די באַווע־גונג אָרגאַניזירט געוואָרן מיטן צוועק צו טראַנספֿערירן די אָרעמע באַפֿעלקע־רונג פֿון רומעניע אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן, זײַנען די מענטשן וואָס גרייטן זיך איצטער צו עמיגרירן זייער אַ גוטער אימיגראַנטן־מאַטעריאַל און זיי וועלן זיך גוט אַרײַנפּאַסן אין אַמעריקע. נאָר פֿאַראַנדלונגען מיטן יידישן קאָמיטעט, שרײַבט וואַטשאָרן, איז ער געקומען צו דער איבערצײַגונג, אַז פֿון איצט אָן וועלן עמיגרירן קיין אַמעריקע נאָר יידן פֿון „העכערע קלאַסן"...

דעם 11טן אויגוסט 1902 האָט דער שטאַט־סעקרעטאַר דזשאָן היי[40] אַדרעסירט אַ צירקולאַר־נאָטע צו די סיגנאַטאַר־מלוכות פֿון דעם בערלינער טראַקטאַט, אין וועלכער ס׳פֿילט זיך ניט די ווירקונג פֿון די טענדענציעזע באַמערקונגען אין וואַטשאָרנס באַריכט. די צירקולאַר־נאָטע פֿון דער אַמעריקאַנער רעגירונג איז אייניער פֿון די וויכטיקסטע און אינטערעסאַנטסטע דאָקומענטן אין דעם קאַמף פֿאַר יידישע רעכט אין רומעניע, איז כדאַי דאָ איבערצוגעבן אַ קיצור:

---

[40] John Hay.

Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, Washington, D. C., 1902, p. 42 :זע

און אויך די קאָנפֿידענציעלע קאָרעספּאָנדענץ צווישן דעם סטייט־דעפּאַרטמענט און דעם אַמבאַסאַדאָר פֿון די פֿאַראייניקטע שטאַטן אין גריכנלאַנד וועגן דער לאָגע פֿון יידן אין רומעניע, דאָרט, זז׳ 910—915. — צוליב דער באַזונדערער וויכטיקייט פֿון דער נאָטע גיבן מיר ווי־טער דעם אָריגינעלן ענגלישן טעקסט (אויף זז׳ 103—105).

די פֿאַראייניקטע שטאַטן געהערן ניט צו די סיגנאַטאַר־מלוכות פֿונעם בער־לינער טראַקטאַט. אָבער ווי אַ לאַנד פֿון אימיגראַציע זיינען די פֿאַראייניקטע שטאַטן אין דעם בערלינער טראַקטאַט פֿאַראינטערעסירט. דער אַרטיקל 44 פֿון אָט דעם טראַקטאַט האָט געזאָלט אַ סוף מאַכן צו די רדיפֿות אויף רומע־נישע יידן. אָבער דער טראַקטאַט ווערט ניט אָפּגעהיט בנוגע יידן. אַנדערע לענדער, אַפֿילו ווען עס הערשט בײַ זיי ניט קיין אַנטיסעמיטישער גײַסט, נעמען ניט אויף קיין יידן פֿון רומעניע; בלײַבט פֿאַר זיי אַמעריקע דאָס אייניציקע לאַנד פֿון אימיגראַציע. די פֿאַראייניקטע שטאַטן גיבן אַ מקום־מיקדש פֿאַר געוודפֿטע מענטשן פֿון אַלע לענדער, אָבער דאָס נעמט בײַ זיי באין אופֿן ניט אַוועק די פֿרײַהייט, אָפּצוועגן און צו מישפּטן די אָקטן פֿון באַדריקונג און דעם באַדריקער אין שטן פֿון די ווירקונגען אויף אַמעריקע, וואָס זי באַקומט אַרײַן אימיגראַנטן אַרויסגעשטויסענע פֿון זייער אייגענעם לאַנד, טאָפּלט פּויפֿערייזרטע דורך מא־ראַלישער און פֿיזישער באַדריקונג.

איבער אָט די מאַטיוון, אָבער אויך אין נאָמען פֿון מענטשלעכקייט, אָפּלירט אַמעריקע צו די פֿרינציפּן וואָס זיינען אויסגעדריקט אין בערלינער טראַקטאַט און פֿאַדערט פֿון די סיגנאַטאַר־מלוכות, אַז זיי זאָלן צווינגען רומעניע, מיט מיט־לען וואָס זיי ווילן האָלטן פֿאַר פּאַסיק, אויסצופֿאָלגן די באַשטימונגען פֿון בער־לינער טראַקטאַט לגבי יידן.

די צירקולאַר־נאָטע פֿון די פֿאַראייניקטע שטאַטן האָט ניט געהאָט קיין פּעולה. קיין איינע פֿון די סיגנאַטאַר־מלוכות פֿון בערלינער טראַקטאַט האָט זיך ניט געוואָלט אָננעמען פֿאַר יידן אין רומעניע.

אין אַמעריקע האָט מען די פֿראָגע ניט פֿאַרגעסן. מיט יאָרן שפּעטער, אין 1913, איז זי ווידער אויפֿגעהויבן געוואָרן אין קאָנגרעס. עס זיינען געהאָלטן געוואָרן שאַרפֿע רעדעס קעגן רומעניע. ס'איז אויך פֿאַרגעקומען אַן עפֿנטלעכער פֿאַרלאַמענטאַרישער פֿאַרהער.[42] ס'איז אָנגענומען געוואָרן אַ רעזאָלוציע, אין וועלכער די רעגירונג איז אויפֿגעפֿאָדערט געוואָרן אָנצופֿרעגן בײַ די סיגנאַטאַר־מלוכות, צי האָט רומעניע שוין דערפֿילט אירע התחײַבותן פֿון בערלינער טראַק־טאַט לגבי יידן. אייניגע אַן אַמעריקאַנער פּאָליטיקער הענרי גרין האָט געוואָלט רופֿן קיין בערלין אויפֿן 23סטן יאַנואַר 1914 אַן אינטערנאַציאָנאַלע מאַניפֿעסטאַציע פֿאַר רעכט פֿון יידן אין רומעניע. „יקאַ", „אַליאַנס" און דער „הילפֿספֿערײַן דער דויטשער יודען" האָבן זיך אָפּגעזאָגט אָנטיילצונעמען. גרין האָט פֿרײַער געפֿרוווט פּועלן בײַ די דאָזיקע אָרגאַניזאַציעס, דערנאָך האָט ער געמאַכט אַנ־שטרענגונגען צו אָרגאַניזירן אַ קאָנפֿערענץ מיטן אָנטייל פֿון בלויז ניט־יידישע

[42] די רעדעס, וואָס זיינען געהאַלטן געוואָרן אין קאָנגרעס און בײַם פֿאַרלאַמענטאַרישן פֿאַר־הער, זיינען אַרויסגעגעבן געוואָרן אין באַזונדערע בראָשורן:

I. Hampton Moore, *Speech in the House of Representatives,* June 24, 1913. —Walter M. Chandler, *Speech in the House of Representatives,* Oct. 10, 1913. — *Hearings before the Committee on Foreign Affairs,* House of Representatives, Sixty third Congress, Second Session on H. J. Res. 138 and H. Res. 183. Dec. 10, 19 and 22, 1913.

אַרגאַניזאַציעס; אָבער ס׳איז אים ניט געראָטן, און די קאָנפֿערענץ איז ניט פֿאַר־געקומען.[42] באָלד נאָך דעם האָט אויסגעבראָכן די ערשטע וועלט־מלחמה.

ניט די צירקולאַר־נאָטע פֿון סטייט־דעפּאַרטמענט און ניט די אויפֿקלער־קאַמפּאַניע אין אַמעריקע האָבן ניט געהאָט קיין וויירקונג אויף דער אַנטי־יידישער פּאָליטיק אין רומעניע. ממילא איז אויך די מאַסן־עמיגראַציע געגאַנגען ווייטער. ביז 1906 האָט אַנגעהאַלטן די אַרגאַניזירטע העלפֿאַקציע פֿון דער „יונקע"; אין באַריכט פֿאַר 1907 גיט די „יונקע" צו וויסן, אַז דעם 31סטן דעצעמבער 1906 איז יעטווידער הילף פֿאַר דער עמיגראַציע אָפּגעשטעלט געוואָרן. אָבער ערשט אין 1909 איז די צאָל עמיגראַנטן געפֿאַלן אויף אַזוי פֿיל, אַז מען קען זי האַלטן פֿאַר „נארמאַל".

7

פֿאַרנעם פֿון דער יידישער עמיגראַציע פֿון רומעניע

די ערשטע ידיעה פֿון רומעניש־יידישע קוואַלן וועגן עמיגראַציע איז פֿון יענע „30 יידישע פֿאַמיליעס" וואָס האָבן זיך אַוועקגעלאָזט קיין אַמעריקע נאָכן ביבול איסמאל פֿון יאָר 1871. ס׳איז שווער צו גלייבן, אַז רומעניש יידן זאָלן יעמאָלט ערשט האָבן „אַנטדעקט אַמעריקע", ס׳איז אַנגענאָמען קיין ספֿק ניט, אַז פֿון יעמאָלט אָן איז אַנגעגאַנגען א שטענדיקע עמיגראַציע. אָבער קאָנ־קרעטע ציפֿער באַווייזן זיך ערשט שפּעט אין די אַכציקער יאָרן. מיר דערוויסן זיך, אַז 1886 און 1887 האָבן עמיגרירט קיין אַמעריקע בערך 7,000 יידן.[43] דאָס איז געווען יעמאָלט, ווען ס׳איז אַנגעגנומען געוואָרן אין רומעניע דאָס געזעץ וועגן גייער־האַנדל.

פֿון 1876 ביז 1894 האָט די יידישע עמיגראַציע פֿון רומעניע באַטראָפֿן העכער 45 טויזנט נפֿשות. צו דעם סך־הכל קומען מיר אויף אַזאַ אופֿן: ביי דער פֿאָלקסציילונג פֿון 1876 האָט די יידישע באָפֿעלקערונג פֿון לאַנד באַטראָפֿן 218,304 נפֿשות, ביי דער פֿאָלקסציילונג פֿון 1894 — 243,255 נפֿשות. אַזוי ווי דער נאַטירלעכער צוווקס (עודף פֿון געבוירענע איבער געשטאָרבענע) אין משך פֿון אָט דעם פּעריאָד האָט באַטראָפֿן 70,804 נפֿשות, האָט די צאָל יידן אין 1894 באַדאַרפֿט דערגרייכן 288,812 (אַנשטאָט 243,255). דער דעפֿיציט באַטרעפֿט אַזוי אַרום 45,557. ס׳איז קיין ספֿק ניט, אַז דער דאָזיקער דעפֿיציט איז אַרויס־געפֿוסן געוואָרן דורך עמיגראַציע.

מיר האָבן כּמעט ניט קיין ציפֿער וועגן דער פֿאַרטיילונג פֿון יידישע עמי־גראַנטן איבער פֿאַרשיידענע לענדער. לאָמיר כאָטש צונויפֿנעמען דאָס ביסל מאַטעריאל וואָס איז פֿאַראַן.

אויף די יידישע עמיגראַנטן פֿון רומעניע האָבן די פֿאַראיניקטע שטאָטן

---

[42] *Dr. Blochs Österreichische Wochenschrift*, 23. I. 1914.

[43] דאָס איז אַ שאַציקע ציפֿער, וואָס זי ווערט פּסדר אַנגענעבן אין רומעניע, צוליבדעם ביי ד״ר שוואַרצפֿעלדן אין זיין אַרטיקל אין „אַמעריקען דזשוויש יירבוק" (זע הערה 3 פֿון קאַפּ׳ 1).

געווירקט מיט ניט קיין קלענערע צוציקראַפֿט ווי אויף ייִדן פֿון אַנדערע לענדער. פֿאַראַן אַבער געוויסע סיבות וואָס האָבן געהאָט אַ קעגנווירקונג און געוויזן דער רומענישער עמיגראַציע אויך אַנדערע־לענדער. ראשית האָט די עמיגראַציע אין רומעניע געהאָט אַ מער אימפּולסיוון כאַראַקטער: רומענישע ייִדן האָבן ניט גלאַט עמיגרירט, נאָר זיי האָבן זיך אויסגעהויבן מאָסנווײַז און זיך געלאָזט לויפֿן אין דער וועלט אַרײַן. די צאָל עמיגראַנטן אַן אַ באַשטימטן וואָג־דערצי׳ איז מחמת דעם אין רומעניע בלי׳ ספֿק געווען אַ סך גרעסערע ווי אין אַנדערע לענדער, און במילא האָט אויך די צאָל עמיגראַנטן וואָס האָבן ניט געקענט דערגרייכט די ווײַטע אַמעריקע געמוזט זײַן אַ גרעסערע.

צווייטנס האָט אויף דער עמיגראַציע פֿון רומעניע געהאָט אַ באַזונדערע ווירקונג די שכנותשאַפֿט מיט טערקײַ און מיטן נאָענטן מיזרח בכלל. מיר מיינען דאָ ניט בלויז די געאָגראַפֿישע, נאָר אויך די היסטאָרישע נאָענטקייט. רומענישע ייִדן האָבן גאָנץ גוט געדענקט, אַז בײַ ניט לאַנג צוריק האָט רומעניע געהערט צו טערקײַ און אַז דעמאָלט זײַנען געווען בעסערע צײַטן פֿאַר ייִדן. די רומענישע רעגירונג אַליין האָט געזאָרגט דערפֿאַר, אַז ייִדן זאָלן דאָס ניט פֿאַרגעסן. בײַ די אַפֿטע אַרויסשיקונגען פֿון ייִדן ווי „פֿרעמדע״ („עקספּלואַטאַרע״), האָט זיך ניט זעלטן געטראָפֿן, אַז פֿאַליציי האָט אַריבערגעשמוגלט אירע קרבנות איבער דער דרומדיקער גרענעץ פֿון לאַנד, קיין בולגאַריע, און זיי געהייסן „אַהיימגיין״ קיין טערקײַ ווי „דעם סולטאַנס אונטערטאַנען״. טערקײַ האָט אַלע יאָרן געהאָט עפּעס אַ צוציקראַפֿט פֿאַר די ייִדישע עמיגראַנטן פֿון רומעניע.

אַ דריטער מאָמענט, וואָס ער האָט אויך געשפּילט אַ גאָנץ וויכטיקע ראָלע, איז געווען דער פֿאַקט, וואָס די גרויסע ייִדישע העלף־געזעלשאַפֿטן האָבן דעם רומענישן עמיגראַנטן־מאַטעריאַל געהאָלטן פֿאַר אַ ספּעציעל גוט צוגעפּאַסטן צו ערד־אַרבעט און האָבן צוליב דעם געשטרעבט צו שטעלן דער עמיגראַציע ווי ווײַט מיגלעך קאָלאָניזאַטאָרישע ציל׳ן און זי צו דירידזשירן אין אַגראָרישע לענדער.

איבער די אַלע טעמים האָלטן מיר פֿאַר באַרעכטיקט די השערה (כאָטש קיין סטאַטיסטיק וועגן דעם איז ניטאָ), אַז די צאָל ייִדישע עמיגראַנטן פֿון רומעניע וואָס האָט אויסגעוואַנדערט אין לענדער חוץ די פֿאַראייניקטע שטאַטן איז פֿראַפּאָרציאָנעל אַ גרעסערע ווי בײַ דער ייִדישער עמיגראַציע פֿון די אַנדערע מיזרח־אייראָפּעישע לענדער.

צווישן פֿרוון פֿון קאָלאָניזאַציע זײַנען געמאַכט געוואָרן פֿון רומענישע ייִדן סוף די 90ער יאָרן: אייניקע אין אַנאַטאָליע און אַ צווייטער אויפֿן אינזל קיפּראָס. בריידע עקספּעדיציעס האָבן זיך געענדיקט מיט אַ פֿולקומען דורכפֿאַל; אַבער ווי טרויעריקע עפּיזאָדן אין דער געשיכטע פֿון ייִדישע קאָלאָניזירעקספּערימענטן זײַנען זיי זיכער ווערט, מען זאָל זיך מיט זיי באַקענען.[44]

אַ גרויסער טייל פֿון דער ייִדישער עמיגראַציע איז געגאַנגען קיין קאַנאַדע. די וואָס זײַנען באַקאָנט מיטן ייִדישן קיבוץ פֿון קאַנאַדע וויסן, אַז רומע־

[44] זע זש׳ 101—102.

נישע יידן זײַנען אַ גאַנץ קענטלעכער חלק פֿון דער קאַנאַדער יידישער באַפֿעלקערונג. כּמעט אין יעדער שטאָט פֿון לאַנד, ביזן עקסטן מערב, טרעפֿט מען היפֿשע „קאָלאָניעס" פֿון רומענישע יידן. על־פֿי־רוב זײַנען זיי (אָדער זייערע עלטערן) געקומען אין לאַנד בײַם אָנהייב 20סטן יאָרהונדערט. אין באַריכט פֿון דער „יִיקאַ" פֿאַרן יאָר 1906 ווערט איבערגעגעבן, אַז פֿון די 28,685 עמיגראַנטן וואָס זײַנען פֿון איר געשטיצט געוואָרן דירעקט און אומדירעקט אין דער צײַט וועלן זיי אָט געפֿירט די העלפֿאַקציע אין רומעניע (1901 ביז 1906), האָבן 4,304 אויסגעוואַנדערט קיין קאַנאַדע.[46] טויזנטער עמיגראַנטן האָבן אויסגעוואַנדערט קיין קאַנאַדע נאָך ביזן יאָר 1901 און אויך שפּעטער, נאָך 1906, און אָפֿילו במשך פֿון דער העלפֿאַקציע פֿון „יִיקאַ" איז אַ גרויסע צאָל עמיגראַנטן אַוועק קיין קאַנאַדע אָן דער שטיצע פֿון „יִיקאַ". קיין פֿינקטלעכע ציפֿער זײַנען צום באַדויערן ניט פֿאַראַן. אויך נאָרסיס לעווען, דער געווען עזנער פֿרעזידענט פֿון דער „אַליאַנס איזראַעליט" וועלכע האָט אָזוי אָקטיוו מיטגעאַרבעט אין דער העלפֿאַקציע פֿאַר דער רומענישער עמיגראַציע, ברענגט ניט קיין ציפֿער־מאַטעריאַלן וועגן קאַנאַדע, הגם ער שטרײַכט באַזונדער אונטער, אַז אין דער גרויסער עמיגראַציע וואָס איז אָנגעגאַנגען קיין קאַנאַדע אין דער צײַט פֿון 1900 ביז 1912 האָבן רומענישע יידן אַ גאַנץ היפּשן חלק.[47]

---

[45] *Jewish Colonization Association.* Rapport de l'Administration Centrale pour l'année 1906, Paris 1907.

[46] נאָרסיס לעווען (זע: הערה 30), ז׳ 443.

[47] אין בנימין זאַקס אָפּהאַנדלונג „די געשיכטע פֿון יידן אין קאַנאַדע" לייענען מיר: „אין יאָר 1899 איז געווען די גרעסטע יידישע אימיגראַציע. אין יענעם יאָר זײַנען אַרײַנגעקומען [אין קאַנאַדע] בערך 3,000 אימיגראַנטן, צווישן זיי 2,202 פֿון רומעניע און 426 פֿון רוסלאַנד. דער דאָזיקער וואַנדערשטראָם איז געקומען אַזוי פֿלוצלינג, אַז די יידן פֿון מאָנטרעאָל, וווּ די נײַ געקומענע זײַנען פֿונאַנדערגעטיילט געוואָרן איבערן לאַנד, האָבן זיך ניט געקענט קיין עצה געבן. פֿרײַער האָט די „יִיקאַ" פֿון פּאַריז געלאָזט וויסן, אַז זי וועט שיקן צו 60 עמיגראַנטן אַ וואָך, אין דער ערשטער וואָך זײַנען אָבער אָנגעקומען 90 און זייער צאָל האָט געהאַלטן אין איין וואַסקסן, ביז זי האָט דערגרייכט 347 אין איין וואָך." פֿון דעם דאָזיקן באַריכט דערווײַסן מיר זיך אָבּ, אַז „יִיקאַ" האָט געשטיצט די יידישע עמיגראַציע פֿון רומעניע קיין קאַנאַדע נאָר פֿאַר דער אַרגאַניזירטער העלפֿאַקציע פֿון 1901 ביז 1906, וועגן וועלכער זי גיט איבער אַ סך־הכּל אין איר באַריכט פֿון 1906 (זע: הערה 45).

Benjamin G. Sack, "History of the Jews in Canada". *The Jew in Canada,* compiled and edited by Daniel Hart, Toronto & Montreal, p. 80.

מחמת דעם גרויסן שטראָם יידישע עמיגראַנטן פֿון רומעניע האָט מען יעמאָלט אָנגעהויבן רעדן וועגן קאָלאָניזירן רומענישע יידן אין קאַנאַדע. אין לאַנדאָנער „דזשוויש קראָניקל" זײַנען וועגן דעם ענין געדרוקט געווען עטלעכע אַרטיקלען. די יידישע עמיגראַנטן פֿון רומעניע האָבן זיך געמוטמעט אין קאַנאַדע צו די שווערסטע אַרבעטן, פֿיל פֿון זיי זײַנען אַוועק אַרבעטן אין די מינעס אָדער סידני, גלייַם בעי און אַנדערע. פֿון דעסט וועגן איז די אַנטיסעמיטישע פֿרעסע אַרויס מיט אַ געשריי קעגן דער יידישער אימיגראַציע. די צײַטונג „דיילי וויטנעס" פֿון מאָנטרעאָל, וואָס האָט זיך וואַרעם אָנגענומען פֿאַר די יידישע אימיגראַנטן פֿון רומעניע, זאָגט אין אַן אַרטיקל קעגן די אַנטיסעמיטישע אָנפֿאַלן, אַז „די היימלאָזע רומענישע יידן, וואָס געפֿינען זיך אין אונדזערע טויערן, זײַנען פֿלייסיקע, געזעץ־ליבנדיקע מענטשן, אַרויסגעטרי־

אין דעם דערמאָנטן באַריכט פֿון „ייִקאָ" וועלן אויך איבערגעגעבן די צאָל פֿון 600 יידן וואָס האָבן אויסגעוואַנדערט קיין אַרגענטינע. דאָס ווײַזט אויס צו זײַן די גאַנצע צאָל עמיגראַנטן קיין אַרגענטינע, ווײַל אָן דער הילף פֿון „ייִקאָ" איז זיכער קיינער אַהין ניט אַוועק.

אין פֿאַרשיידענע באַריכטן פֿון דער פֿרעסע באַגעגנט מען אויך די נעמען פֿון גאַנץ ווײַטע לענדער ווי אָ וואַנדערציל פֿון יידישע עמיגראַנטן פֿון רומעניע: טראַנסוואַל, קאַנאַדאַ, אויסטראַליע, נײַ־זילאַנד. עס ווערט אָפֿילו געמאַלדן וועגן אַרגאַניזאַציעס וואָס האָבן זיך געשאַפֿן מיטן צווק דורכצופֿירן די עמיגראַציע אין יענע לענדער אַרײַן. יעדערער וואָס איז צוגעטרעטן צו אַזאַ אַרגאַניזאַציע, האָט געמוזט אײַנצאָלן אַ גרעסערע סומע געלט; דאָס רובֿ מיטגלידער זײַנען געווען פֿאַרמעגלעכע מענטשן. ס׳איז זיכער, אַז נאָר אַ גאַנץ מינימאַלע צאָל עמיגראַנטן זײַנען געפֿאָרן אין יענע מרחקים. דער שליח פֿון „אַליאַנס" מ. אָסטרוק דערציילט אין אײנעם פֿון זײַנע באַריכטן וועגן אַ גרופּע פֿון 150 יידן אין יאָס, וואָס האָבן זיך געגרייט אין וועג אַרײַן קיין טראַנסוואַל. דער פֿרײַער דערמאָנטער באַריכט פֿון „ייִקאָ" גיט איבער אַ צאָל פֿון 27 יידן וועלכע האָבן עמיגרירט קיין אויסטראַליע אין דער צײַט פֿון 1901 ביז 1906.

אַ גרעסערן פֿאַרנעם האָט געהאַט די עמיגראַציע אין פֿאַרשיידענע גרויסע שטעט פֿון אירופּע. כּמעט אין יעדער גרעסערער שטאָט פֿון עסטרײַך, דײַטשלאַנד און פֿראַנקרײַך האָבן זיך אָפּגעשטעלט רומענישע עמיגראַנטן וואָס האָבן ניט געהאַט אויף קיין הוצאות צו פֿאָרן ווײַטער. אָנדערע האָבן זיך שוין לכתּחילה געשטעלט פֿאַר אַ ציל פֿאַריז און לאָנדאָן. פֿאַריז האָט געהאַט אַ צוציקראַפֿט ספּעציעל פֿאַר די אינטעליגענטערע עמיגראַנטן, ווײַל דאָס קולטור־לעבן אין רומעניע איז פֿון תּמיד אָן שטאַרק געווען פֿאַרבונדן מיט פֿאַריז. די עמיגראַציע קיין לאָנדאָן האָט געהאַט מער אַ מאַסנדיקן כאַראַקטער און זי האָט אַרויסגערופֿן אומצופֿרידנקייט בײַ דער רעגירונג און ניט ווייניק אומרויקייט אויך אין די ענגלישע־יידישע קרײַזן.

8

די רומענישע־יידישע עמיגראַציע אין די פֿאַראייניקטע שטאָטן

וואָס ס׳איז נוגע דער יידישער עמיגראַציע אין די פֿאַראייניקטע שטאָטן, קאָן מען זי נאָכפֿאָלגן אַ סך גרינגער און זיכערער ווי די עמיגראַציע אין אַנדערע לענדער פֿון דער וועלט. מען פֿאַרשפּאָרט דאָס בלויז־אַנדזשעניש דורך פֿרעסע־באַריכטן, ווײַל ס׳זײַנען פֿאַראַן אָפֿיציעלע אַמעריקאַנער אימיגראַציע־צײַטער פֿאַר דער צײַט פֿון 1899 אָן. די צײַטער וועלכע מיר ברענגען ווײַטער

בענע פֿון זייער לאַנד ניט דורך זייער שולד, נאָר דורך רדיפֿות, און זיי פֿאַרדינען יעדע הילף וואָס די רעגירונג קאָן זיי נאָר געבן."

זע: אַבֿרהם ריינוויין, דער יוד אין קאַנאַדע, טאָראָנטאָ 1925.

אונטן פֿאַר דער צייט פֿון 1881 ביז 1899 זײַנען געזומען פֿון די שאַוונגען אין דעם באַקאַנטן ווערק פֿון סעמיוע׳ז דזשאַזעף.[47]

טאַבעלע 1

די צאָל יידישע עמיגראַנטן פֿון רומעניע, וועלכע זײַנען אָנגעקומען אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן אין דער צייט פֿון 1881 ביז 1914

יאָר	צאָל עמיגראַנטן	יאָר	צאָל עמיגראַנטן	יאָר	צאָל עמיגראַנטן	יאָר	צאָל עמיגראַנטן
1881	30	1891	854	1901	6,827	1911	2,188
1882	65	1892	740	1902	6,589	1912	1,512
1883	77	1893	555	1903	8,562	1913	1,640
1884	238	1894	616	1904	6,446	1914	2,646
1885	803	1895	518	1905	3,854		
1886	518	1896	744	1906	3,872		
1887	2,063	1897	516	1907	3,605		
1888	1,653	1898	720	1908	4,455		
1889	1,058	1899	1,343	1909	1,390		
1890	462	1900	6,183	1910	1,701		
1881—1890	6,967	1891—1900	12,789	1901—1910	47,301	1911—1914	7,986

1881 ביז 1914 — 75,043

פֿאַר די גאַנצע 34 יאָר פֿון 1881 ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה האָבן, ווי עס ווײַזט די טאַבעלע 1, אימיגרירט אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן 75,043 יידן פֿון רומעניע, ד״ה קרוב 30% פֿון דער דעמאָלטיקער יידישער באַפֿעלקערונג (269 טויזנט נפֿשות לויט דער פֿאָלקסציילונג פֿון 1899).

טאַבעלע 2 ווײַזט, אַז די יידישע עמיגראַציע פֿון רומעניע האָט געהאַט דעם גרעסטן צוואָקס אין פֿאַרגלײַך מיט אַנדערע לענדער פֿון יידישער מאַסן־עמיגראַציע. אין דער דאָזיקער טאַבעלע נעמען מיר אָן מיט 100 די גאַנצע צאָל אימיגראַנטן פֿאַר די דערמאָנטע דרײַ צענדלינג יאָר און מיר רעכענען אויס, וואָס פֿאַר אַ פּראָצענט פֿון דער דאָזיקער גאַנצער צאָל אימיגראַנטן איז אַריינגעקומען אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן אין יעטווידער צענדלינג יאָרן באַזונדער.

טאַבעלע 2

די צאָל יידישע אימיגראַנטן אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן פֿון 1881 ביז 1910, לויט צענדלינגער יאָרן, אין פּראָצענטן צו דער גאַנצער צאָל יידישע אימיגראַנטן פֿון דעם זעלביקן לאַנד

צענדלינג יאָרן	פֿון רוסלאַנד	פֿון עסטרײַך־אונגערן	פֿון רומעניע
1881—1890	12.1%	15.9%	10.4%
1891—1900	25.0%	29.8%	19.1%
1901—1910	62.9%	54.3%	70.5%
1881—1910	100.0%	100.0%	100.0%

[47] Samuel Joseph, *Jewish Immigration to the United States from* 1881 *to* 1910, New York 1904.

אין ערשטן צענדליִנג יאָרן פֿונעם באַטראַכטן פֿאַרנאַד איז נאָך די יידישע עמיגראַציע פֿון רומעניע פֿראַפֿאַרציאָנעל קלענער ווי די עמיגראַציע פֿון רוסלאַנד און עסטרײַך־אונגערן (10,4% לגבי 12,1% און 15,9% פֿון דער עמיגראַנטן־מאַסע פֿאַר אַלע דרײַ צענדליִנג יאָרן). אין צוויטן צענדליִנג יאָרן איז דער חילוק אין פֿראַפֿאַרציאָנעלן וווקס פֿון דער עמיגראַציע צווישן רומעניע און די אַנדערע לענדער אויך ניט קיין גרויסער און רומעניע איז נאָך אַלץ הינטערשטעליק. פֿאַר דער צייט פֿון 1901 ביז 1910 באַטרעפֿט אַבער דער פֿראָצענט אַרײַנגעקומענע עמיגראַנטן פֿון רומעניע שוין 70,5%, און פֿון רוסלאַנד 62,9%, פֿון עסטרײַך־אונגערן — אַפֿילו נאָר 54%.

די יידישע עמיגראַציע פֿון רומעניע איז הייסט עס אין ערשטן צענדליִנג יאָרן פֿונעם צוואַנציקסטן יאָרהונדערט געווען אַקסן גיכער איידער פֿון וועלכן עס איז אַנדער לאַנד מיט יידישער מאַסן־עמיגראַציע.

כדי בעסער אָפּצושאַצן די עמיגראַציע פֿון אַ געוויסן פֿאַלק, מוז מען זי פֿריִער פֿאַר אַלץ פֿאַרגלײַכן מיט דער עמיגראַציע־באַוועגונג פֿון אַנדערע פֿעלקער אין דעם זעלביקן לאַנד. וואָס פֿאַר אַ חלק באַטרעפֿט די יידישע עמיגראַציע אין דער אַלגעמיינער עמיגראַציע פֿון רומעניע?

טאַבעלע 3

אַנטייל פֿון יידן אין דער אַלגעמיינער צאָל עמיגראַנטן פֿון רומעניע

יאָר	צאָל עמיגראַנטן	דערפֿון		צאָל עמיגראַנטן אין פּראָצענטער	
		יידן	ניט־יידן	יידן	ניט־יידן
1899	1,606	1,343	263	83.6	16.4
1900	6,459	6,183	276	95.7	4.3
1901	7,155	6,827	328	95.4	4.6
1902	7,196	6,589	607	91.6	8.4
1903	9,310	8,562	748	91.9	8.1
1904	7,087	6,446	641	91.0	9.0
1905	4,437	3,854	583	86.8	13.2
1906	4,476	3,872	604	86.5	13.5
1907	4,384	3,605	779	82.2	17.8
1908	5,228	4,455	773	85.2	14.8
1909	1,590	1,390	200	87.4	12.6
1910	2,145	1,701	444	79.3	20.7
1911	2,522	2,188	334	86.7	13.3
1912	1,997	1,512	485	75.7	24.3
1913	2,155	1,640	515	76.1	23.9
1914	4,032	2,646	1,386	65.6	34.4
פֿון 1899 ביז 1914	71,779	62,813	8,966	87.5	12.5

פֿון די 71,779 עמיגראַנטן פֿון רומעניע, וואָס זײַנען אַרײַנגעקומען אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן במשך פֿון 1899 ביז 1914, זײַנען געווען 62,813 (87,5%) יידן און מערניט 8,966 (12,5%) ניט־יידן. דער נידעריקסטער פּונקט וועלכן

דער יידישער חלק האָט דערגרייכט (אין יאָר 1914) איז נאָך אַלץ העכער 65%. מען דאַרף געדענקען, אַז דער אַנטייל פֿון יידן אין דער באַפֿעלקערונג פֿון לאַנד האָט דעמאָלט באַטראָפֿן 4,5%. מיט אַנדערע ווערטער: פֿון יעדע טויזנט אינוווינערס אין רומעניע זענען געווען יידן 45, ניט־יידן 955; פֿון יעדע טויזנט עמיגראַנטן פֿון רומעניע זענען געווען יידן 875, ניט־יידן 125.

אויך אין רוסלאַנד און אין עסטרייך־אונגארן איז דער אַנטייל פֿון יידן אין דער אַלגעמיינער עמיגראַנטן־מאַסע געווען אַ סך אַ גרעסערער, ווי עס וואָלט אויסגעקומען לויט זייער פּראָצענט אין לאַנד, אַבער ווײַט ניט אַזוי גרויס, ווי אין רומעניע. דערויף זאָגט עדות די ווײַטערדיקע טאַבעלע.

טאַבעלע 4

פֿון יעדע 1,000 עמיגראַנטן אין די יאָרן 1900—1910 זענען געווען יידן

לאַנד	1900	1901	1902	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910
עסטרייך־אונגארן	147	115	75	91	114	63	56	56	91	50	51
רוסלאַנד	408	442	353	350	534	500	581	444	459	325	321
רומעניע	957	954	916	919	910	868	865	822	852	874	793

און איצט לאָמיר באַטראַכטן די יידישע עמיגראַציע־ציפֿער פֿון רומעניע פֿאַר די איינציקע יאָרן אין זייער פֿראָפּאָרץ צו דער יידישער באַפֿעלקערונג־צאָל („עמיגרירן־מדרגה") לויט דער אַפֿיציעלער סטאַטיסטיק, אָנגעהויבן פֿון 1899. כדי נאָך קלאָרער צו מאַכן דאָס בילד, וועלן מיר ווײַטער מאַכן אַ פֿאַרגלײַך מיט רוסלאַנד און עסטרייך־אונגארן.

טאַבעלע 5[48]

פֿון יעדע 10,000 יידישע אינווויינערס האָבן עמיגרירט אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן

לאַנד	1899	1900	1901	1902	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910	דורכ־שניט־לעך
פֿון רוסלאַנד	47	71	72	72	91	149	177	240	220	138	75	115	122
„ עסטרייך־אונגארן	53	82	63	62	90	97	84	72	91	74	41	63	73
„ רומעניע	51	238	262	253	329	246	148	149	138	171	53	65	175

אין יאָר 1899 גלײַכט זיך אויס די יידישע עמיגריר־מדרגה פֿון רומעניע מיט דער עמיגריר־מדרגה פֿון רוסלאַנד און עסטרייך־אונגארן. פֿון יעדע צען

---

[48] די ציפֿער פֿאַר עסטרייך־אונגארן און רומעניע אין אָט דער טאַבעלע זענען געגומען פֿון ס. דושאַזעפֿס ווערק (זע הערה 47), פֿאַר רוסלאַנד פֿון ד״ר ל. הערש, די יודישע עמיגראַציע, פֿאַרלאַג „די וועלט", ווילנע 1914. ס. דושאַזעפֿס אויסרעכענונגען פֿאַר רוסלאַנד זענען אַ ביסל גרעסערע (1900: 72; 1901: 74; 1902: 74; 1903: 93; 1904: 152; 1906: 246; 1907: 226; 1908: 141; 1909: 77; 1910: 117. — יאָריקער דורכשניט: 125).

טויזנט יידן וואָס האָבן געווינט אין די דרײַ לעצטע יאָר. אין יענעם יאָר עמיגרירט אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן: פֿון רוסלאַנד — 47, פֿון עסטרײַך־אונגערן — 53, פֿון רומעניע — 51. מיט עלף יאָר שפּעטער, אין יאָר 1909, פֿאַלט די רומענישע עמיגריר־מדרגה צוריק כּמעט ביז דער זעלביקער הייך: 53 (אין דעם זעלביקן יאָר: רוסלאַנד — 75; עסטרײַך־אונגערן — 41). וואָס האָט זיך אָבער אָפּגעטאָן צווישן די יאָרן 1900 ביז 1908? די טאָבעלע ווײַזט אונדז פֿאַר רומעניע אַ שפּאַנונג פֿון 138 (אין יאָר 1907) ביז 329 (אין יאָר 1903).

בײַ רוסלענדער יידן איז די העכסטע עמיגריר־מדרגה געווען, ווי מען קען זיך גרינג אָנשטויסן, אין די יאָרן 1904—1907, און דעם שפּיץ האָט זי דער־גרייכט מיט 240 (אין 1906). רומענישע יידן זײַנען אָבער נאָך שטאַרקער געפֿאַנגען קיין אַמעריקע. דער רומענישער הויכפּונקט איז געווען אין 1903 — 329. אין דורכשניט, פֿאַר דער גאַנצער צײַט פֿון צוועלף יאָר, האָבן פֿון יעדע צען טויזנט יידן אין די דרײַ מלוכות, עמיגרירט אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן: פֿון עסטרײַך־אונגערן — 73, פֿון רוסלאַנד — 122, פֿון רומעניע — 175.

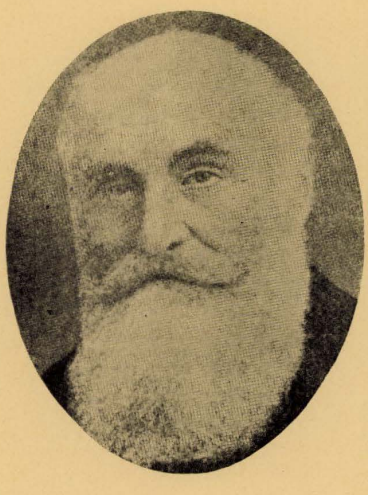
יידן פֿון רומעניע האָבן די העכסטע עמיגריר־מדרגה צווישן אַלע יידישע קיבוצים.

*

פֿון זינט דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט זיך אָנגעהויבן אַ נײַ קאַפּיטל געשיכטע פֿונעם רומענישן פֿאָלק, אַ נײַ קאַפּיטל געשיכטע אויך פֿאַר יידן אין דער אַלטער רומעניע און אין די פֿראָווינצן וואָס זײַנען אָפּגעריסן געוואָרן פֿון רוס־לאַנד און עסטרײַך־אונגערן און זײַנען פֿאַראייניקט געוואָרן מיט רומעניע. מיר האָבן דעריבער אונדזערע באַטראַכטונגען דערפֿירט נאָר ביז יענער מלחמה.

אין משך פֿון דעם באַטראַכטן פֿערציק האָבן עמיגרירט אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן אײַיין נאָענט צו 30 פּראָצענט פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג פֿון רו־מעניע. אין דער זעלבער צײַט האָבן טויזנטער יידן געשטראָמט איבער די גרע־נעצן אין אַנדערע לענדער.

פֿון אַ מלוכה, אין וועלכער יידן האָבן געהאַט אַ גאַנץ אַנזיכטיקן חלק אין מיסחר, אינדוסטריע און מלאָכה (אַרום 20 פּראָצענט פֿון דער אַלגעמיינער צאָל באַווינערס וואָס זײַנען פֿאַרנומען אין אָט די ווירטשאַפֿטצווײַגן), פֿון אַ מלוכה וואָס האָט געהאַלטן בײַם סאָמע אָנהייב פֿון דער קאַפּיטאַליסטישער אַנטוויקלונג און אין וועלכער יידן האָבן געהאַט די בעסטע אַנטוויקלונגס־מיגלעכקייטן פֿאַר דער צוקונפֿט, האָט אויסגעוואַנדערט העכער אַ דריטל פֿון דער יידישער באַפֿעל־קערונג אין פֿערטהאַלבן צענדלינג יאָר. מיר האָבן געזען, אַז די מאַסן וואָס האָבן געוואַנדערט פֿון רומעניע זײַנען ניט געווען קיין לומפּענטשן, זיי זײַנען אין אַ גאַנץ גרויסער מאָס געווען געלערנטע פֿאַכאַרבעטערס וועלכע וואָלטן גע־קענט האָבן אַ בעסערע אַרבעטספּלאַץ פֿאַר זיך אין לאַנד. געטריבן האָט זיי דער פּאָליטישער רעזשים, אַ רעזשים וואָס האָט סוף־כּל־סוף אויך דאָס גאַנצע לאַנד אַרײַנגעפֿירט אין אָפּגרונט.

ק. דאבראדזשאנו־גערעא
(קאנסטאנטין קאץ, 1855—1920)

III. די יידישע אַרבעטער־באַוועגונג אין רומעניע ביזן סוף פֿון 19טן יאָרהונדערט

1

די השפּעה פֿון רוסלאַנד

א יִיד ווערט אָנערקענט פֿאַרן פֿאָטער פֿון סאָציאַליזם אין רומעניע. גע־
ברַאכט האָט ער דעם נײַעם אידעאַל פֿון רוסלאַנד. ק. דאָבראָדזשאַנו־
גער איז זײַן נאָמען. אונטער אָט דעם נאָמען איז ער פֿאַרשריבן אין דער
געשיכטע פֿון דער סאָציאַליסטישער באַוועגונג אין רומעניע ווי איר גרַיסטיקער
באַשאַפֿער און וועגווײַזער, אונטער דעם נאָמען איז ער אַרײַנגעגאַנגען אין דער
סאָציאַליסטישער וועלט־ליטעראַטור מיט זײַנע שאַרפֿזיניקע מאַרקסיסטישע אָנא־
ליזן פֿון דער רומענישער וירטשאַפֿט, און מיט אָט דעם נאָמען שטאַלצירט אויך
די רומענישע נאָציאָנאַלע ליטעראַטור, ווײַל דאָבראָדזשאַנו־גערעאַ איז געווָארן
איינער פֿון די אָנגעזעענסטע רומענישע ליטעראַטור־קריטיקערס.[1]

אין רוסלאַנד האָט ער געהייסן אַנדערש: זײַן אמתער נאָמען איז געווען
קאַץ. דאָס לעבן פֿון דעם דאָזיקן סאָציאַליסטישן פּיאָניר וואָלט געגעבן שטאָף
פֿאַר אַ העכסט שפּאַנענדיקן ראָמאַן. דאָ ווילן מיר דערמאָנען נאָר די וויכטיק־
סטע פּאָסירונגען פֿון זײַן שטורעמדיקן לעבן: ער איז געבוירן געווָארן אין קאָטע־
רינאָסלאַווער גובערניע, האָט שטודירט אין כאַרקאָווער אוניווערסיטעט און
געהערט צו די רוסישע „נאַראָדניקעס", האָט געפֿירט אַ פּראָפּאַגאַנדע צווישן די
רוסישע פּויערים און געאַרבעט ווי אַ שמיד אין אַ דאָרף. אַז די פּאָליציי האָט
אים אויסגעשפּירט, איז ער אַנטלאָפֿן קיין רומעניע (1875). אין דער צײַט
פֿון דער רוסיש־טערקישער מלחמה (1877—1878), בעת אַ רוסישע אַרמיי איז
דורכגעגאַנגען די רומענישע טעריטאָריע, האָבן רוסישע שפּיאָנען אים דערקענט
און פֿאַרנאַרט אויף אַ רוסישער שיף וואָס איז געשטאָנען אין גאָלאַץ. מען האָט
אים צוריקגעבראַכט קיין רוסלאַנד און אים געהאַלטן אַ שטיקל צײַט אין דער
פּעטראָפּאַוולאָווסקער פֿעסטונג און דערנאָך פֿאַרשיקט קיין סיביר. פֿון סיביר
איז ער אַנטלאָפֿן און געקומען צוריק קיין רומעניע (1879), וווּ די רעגירונג
האָט אים גאַסטפֿרײַנדלעך געלאָזט בלײַבן. ער איז ניט געווען דער ערשטער
און ניט דער לעצטער אַנטלאָפֿענער רעוואָלוציאָנער פֿון רוסלאַנד וואָס האָט גע־
פֿונען אַ מקום־מנוחה אין רומעניע. די רומענישע רעגירונג האָט אין יענע
צײַטן לחלוטין קיין מורא ניט געהאַט פֿאַר אָט די רעוואָלוציאָנערע „פֿאַנטאַ־

---

[1] זע ז׳ 11. גערעאַס ליטעראַטור־קריטישע שטודיעס זײַנען אַרויסגעגאַנגען אין אַ זאַמ־
לונג פֿון 4 בענד, אונטערן נאָמען: *Studii Critice*.

זיאַרן״, זײַנען דיסקוסיעס אויפֿגעקומען, אַז צו די פּויערים אין די דערפֿער וועלן זייערע אידעעס ניט דערגיין, און פֿאַר רעוואָלוציע אין די שטעט מיט דער גאַנץ שיטערער פּראָלעטאַרישער שיכט האָט זיך די רומענישע רעגירונג וויניק וואָס געשראָקן.[2] די רומענישע רעגירונג האָט דאָ, פֿאַרקערט, אַרויסגעוויזן אַפֿילו אַ געוויסע סימפּאַטיע צו די אַנטלאָפֿענע רוסישע רעוואָלוציאָנערן. אין זיי האָט זי אין דער ערשטער ריי געזען שׂונאים פֿון רוסלאַנד, נאַטירלעכע פֿאַרבינדטע פֿאַר אירע נאַציאָנאַלע אַספּיראַציעס אויף בעסאַראַביע וואָס איז אַ מאָל געווען אַ טייל פֿון דער רומענישער פֿירשטנשאַפֿט מאָלדעווע און איז אָפּגעריסן געוואָרן פֿון איר דורך רוסלאַנד. אין אַ גרויסער מאָס איז דאָס טאַקע באַרעכטיקט געוואָרן; די רוסישע רעוואָלוציאָנערע עמיגראַנטן האָבן באמת פֿאַראורטיילט די אַנעקסיע פֿון בעסאַראַביע דורכן רוסישן צאַריזם. עס איז כאַראַקטעריסטיש דער פֿאַקט, וואָס די ערשטע סאָציאַליסטישע צײַטונג אין רומעניע איז געגרינדעט געוואָרן פֿון רוסישע סאָציאַליסטן אין יאַס און האָט געטראָגן דעם נאָמען „בעסאַראַביאַ״, אונטערשטרײַכנדיק דערמיט איר אירעדענטיסטישע טענדענץ קעגן רוסלאַנד. די צײַטונג איז אַרויסגעגאַנגען פֿון סעפּטעמבער ביז דעצעמבער 1879. אירע וויכטיקסטע מיטאַרבעטערס זײַנען געווען די רוסישע עמיגראַנטן דאַבראַדזשאַנו־גערעאַ און ד״ר ראָסאָל און די רומענישע סאָציאַליסטן יאָאַן נאַדאזשדע, סאָפֿיע נאַדאזשדע און ספּאראַנצאַ.

פֿאַוועל אַקסעלראָד האָט אויך פֿאַרבראַכט אין יענע יאָרן אַ געוויסע צײַט אין רומעניע און באַטייליקט זיך אין דעם ערשטן סאָציאַליסטישן קרײַז וואָס האָט זיך געשאַפֿן אין יאַס. אַקסעלראָד האָט געמאַכט עטלעכע קאָנספּיראַטיווע רײַזעס קיין רוסלאַנד איבער יאַס, איין מאָל אַפֿילו מיט אַ פּאַס פֿון אַ רומענישן בירגער.* מיט די נעמען פֿון פֿאַוועל אַקסעלראָד און ד״ר ראָסאָל איז אויך

---

[2] אַגב באַמערקט, דערקלערט זיך דערמיט אויך די לפּי־ערכדיקע פֿרײַהייט וואָס רומענישע רעגירונגן פֿלעגן געבן אין יענער צײַט דער סאָציאַליסטישער באַוועגונג אין די שטעט: פֿרײַהייט פֿון פּרעסע, פֿאַרזאַמלונגען און פֿאַראײַנען. אַפֿילו די יידישע סאָציאַליסטישע באַוועגונג איז ניט איבעריק געשטערט געוואָרן. דער שטאַנדפּונקט פֿונעם הערשנדיקן אַגראַריש־פּריצישן קלאַס איז געווען: טוט זיך אין די שטעט וואָס איר ווילט, דאָס דאָרף איז פֿעסט אין אונדזערע הענט; און דאָס רומענישע פֿאָלק איז ביז 80 פּראָצענט אַ דאָרפֿישע באַפֿעלקערונג.

* צו די אַנווײַזן ווילן מיר צוגעבן, אַז פֿאַוועל אַקסעלראָד האָט זיך אויפֿגעהאַלטן אין רומעניע נאָר צײַטווײַליק: דאָס ערשטע מאָל, זומער 1879, נאָר אַ פּאָר וואָכן, וען ער איז מיט אַ רומענישן פּאַס אויפֿן נאָמען פֿון פּראָפֿעסאָר ליביץ אַוועקגעפֿאָרן קיין אָדעס; דאָס צווייטע מאָל, 1880—1881, האָט ער פֿאַרבראַכט אַ האַלב יאָר; אין מאַרץ 1881 איז ער אַרעסטירט און אַרויסגעשיקט געוואָרן אין איינעם מיט אַנדערע רוסישע עמיגראַנטן. פֿאַרגלײַך: П. Аксельрод, *Пережитое и передуманное* (בערלין 1923), ב׳ 1, זז׳ 311—314 און 369—380. ד״ר ראָסאָל איז דער באַקאַנטער עמיגראַנט ניקאָלַי סודזילאָווסקי (זע וועגן אים אין די באַמערקונגען צו גריגאָרי גורעוויטשעס זכרונות אין היסטאָרישע שריפֿטן פֿון יווואָ, באַנד III, ז׳ 60); ער האָט זיך באַזעצט אין יאַס ווי אַן אַמעריקאַנער דאָקטאָר מיטן נאָמען דזשאָן ראָסעל (Russel) און האָט זיך דאָ אַקטיוו באַטייליקט אין דער סאָציאַליסטישער באַוועגונג; אין אייניעם מיט נאַדעזשדע האָט ער דאָ רעדאַקטירט די ערשטע רומענישע סאָציאַליס־

פֿאַרבונדן דאָס ערשטע רעפֿערענדום אין רומעניע קעגן סאָציאַליסטן, ווײַל איז שפּעטער געווארן דער קוואַל פֿון אַזוי פֿיל צרות און יסורים פֿאַר סאָציאַליסטישע טוערס — ספּעציעל פֿאַר יידישע סאָציאַליסטן, אָבער אויך פֿאַר יידן בכלל: דאָס געזעץ וועגן עקספּולזאַרע (אַרויסשיקונג פֿון לאַנד). אַקסעלראַד און ד״ר ראַסעל זײַנען געווען די ערשטע געלייטענע פֿון דעם געזעץ. געווען איז דאָס אַזוי: אין מאַרץ 1881 האָבן די סאָציאַליסטן אין יאַס אַרגאַניזירט אַ פּײַערונג פֿונעם געדענקטאָג פֿון דער פּאַריזער קאָמונע. דער רוסישער אַמבאַסאַדאָר איז געווען זיכער, אַז דאָס גייט מען פּײַערן דעם אָטנטאַט אויפֿן צאַר אַלעקסאַנדער דעם צווייטן, וואָס איז דעמאָלט געהרגעט געווארן אין פּעטערבורג, און האָט געפֿאָדערט פֿון דער רומענישער רעגירונג אָנצונעמען די שארפֿסטע מיטלען. די רעגירונג האָט פֿאַרוועדט די פּײַערונג, אָפּגעזאָגט נאָדעזשדען פֿון זײַן לערער־שטעלע אין אַ מיטלשול, אַרעסטירט די ביידע רוסישע עמיגראַנטן אַקסעלראַדן און ד״ר ראַסעלן און אָפּגעהאַלטן זיי אַרעסטירט 6 וואָכן צײַט. * דערווײַל האָבן

טישע צײַטשריפֿט. אין מאַרץ 1881 איז ער אַרעסטירט און אַרויסגעשיקט געווארן אין איינעם מיט פּ. אַקסעלראָדן.

מיר ווילן דאָ אָנווײַזן נאָך אויף צוויי אָנגעזעענע רוסישע רעוואָלוציאָנערע עמיגראַנטן וואָס האָבן געלעבט און געאַרבעט אין רומעניע: אייגער פֿון זיי איז דער באַקאָנטער באַקוניסט זעמפֿירי ראַלי (שטאַמט פֿון בעסאַראַביע); ער האָט דאָ געלעבט זייער לאַנג ווי אַ רומענישער בירגער אונטערן נאָמען זאָמפֿיר אַרבאַרע און האָט רעדאַקטירט פֿון יאָר 1881 אָן אַפֿיציעלע רומענישע צײַטונג „טעלעגראַפֿול״ וואָס האָט געפֿירט אַ פּראָפּאַגאַנדע קעגן רוסלאַנד; פֿון 1893 האָט ער אַרויסגעגעבן אין בוקאָרעשט אַ „פּאָליטיש־סאָציאַליסטישע״ רומענישע צײַטונג „די רומענישע קאָרעספּאָנדענץ״. ער איז שפּעטער געווארן אַ באַרימטער רומענישער שרײַבער און לעקטאָר. דער צווייטער איז — וואַסילי איוואַנאָוויטש (דעם רוסישן שרײַבער קאָראָלענקאָס אַ שוואָגער), וואָס איז אויך שטענדיק פֿאַרבליבן אין רומעניע, אונטערן נאָמען פּיאָטר אַלעקסאַנדראָוו (געשטאָרבן אין בוקאָרעשט 1911) און האָט דאָ פּראַקטיקירט וי אַ דאָקטאָר. ראַלי און איוואַנאָוויטש זײַנען געווען דער צענטער פֿון דער רוסישער רעוואָלוציאָנערער עמיגראַציע אין רומעניע.

דער ערשטער רוסישער עמיגראַנט ממש, וואָס האָט זיך דאָ באַזעצט נאָך פֿאַר זיי אַלעמען, איז געווען זובקו־קאָדראַנו (ניקאָלײַ זובקאָוו), אַ זון פֿון אַ בעסאַראַבער גלח, אַ סטודענט, וואָס האָט געפּײַרט אַ רעוואָלוציאָנערע פּראָפּאַגאַנדע צווישן די פּויערים און איז אין 1874 אַנטלאָפֿן קיין רומעניע, וווּ ער איז געוואָרן אַ דאָקטאָר. ער האָט אַרגאַניזירט אומלעגאַלע טראַנספּאָרטן קיין רוסלאַנד, אָבער אין גיכן (1878) איז ער געשטאָרבן פֿון טובערקולאָז. קאַך־דאָבראַדזשעאַנו איז אַהערגעקומען ערשט אין אַ יאָר אַרום נאָך אים. אַ קורצע צײַט האָט פֿאַרבראַכט אין רומעניע אויך לאַזאַר גאָלדענבערג — וועגן אים זע די ווײַטערדיקע הערה.

• צווישן די אַרעסטירטע דעם 18טן מאַרץ 1881 און אַרויסגעשיקטע איז אויך געווען דער באַקאַנטער רוסיש־יידישער רעוואָלוציאָנער לאַזאַר גאָלדענבערג (וואָס האָט זיך אין 1876 אַקטיוו באַטייליקט אין אַהרן ליבערמאַנס „אַגודת הסאציאליסתים״ אין לאָנדאָן). ער האָט געלעבט נאָר אַ קורצע צײַט אין רומעניע, וווּ ער האָט אָנטיילגענומען אין גרינדן סאָציאַליסטישע קרײַזלעך און געהאַלפֿן יענע סאָציאַליסטישע אויסגאָבעס אין רומעניש. לויט די רוסישע מקורים איז די פּײַערונג אין יאַס, דעם 18טן מאַרץ 1881, געווען געהייליקט ניט נאָר דעם אָנדענק פֿון דער פּאַריזער קאָמונע, נאָר אויך דעם טעראָראַקט פֿון 1טן מאַרץ, אַזוי אַז דער רוסישער אַמבאַסאַדאָר האָט דאָ קיין טעות ניט געהאַט. וועגן דעם אַרעסט וועט אויך דערציילט באַריכות אין אַקסעלראָדס ציטירטע זכרונות, ז׳ 374 א״וו.

רומענישע יוריסטן געזוכט עפּעס אַ פּאַראַגראַף אין שטראָפֿקאָדעקס, וואָס זאָל זיך פּאַסן פֿאַר אַזעלכע „פֿאַרברעכערס", אָבער אַזאַ געזעץ האָט מען ניט געפֿונען. אַזוי ווי דעם קאָנגרעסמען פֿאַרלאַנג פֿון דעם מעכטיקן שכן האָט מען אָבער פֿאַרט ניט געטאָרט אָפּזאָגן, האָט מען געשאָפֿן אַ ספּעציעל געזעץ פֿאַר דעם דאָזיקן פֿאַל, און פּ. אַקסעלראָד און ד״ר ראָסעל זײַנען די ערשטע אַרויסגעשיקט געוואָרן פֿון לאָנד — אין נאָמען פֿון אַ געזעץ, וואָס מיט דער הילף פֿון דעם האָט מען שפּעטער לאָנגע יאָרן משלח געווען הונדערטער און הונדערטער אייגענע און פֿרעמדע בירגערס.[*]

וואָס שייך דאָבראָדזשאַנו־געראַ האָט ער זיך פֿאַרוואָרצלט אין רומעניע. די רעגירונג האָט אים ניט געטשעפּעט. זײַן טעטיקייט איז די ערשטע צייט געווען אַ ריין ליטעראַרישע. אַרום אים האָט זיך אמת גרופּירט אַ קרײַז אינטעליגענטן וועלכע ער האָט גיסטיק באַפֿרוכפּערט מיט זײַן מאַרקסיסטישער ביל־דונג, אָבער די סאָציאַליסטישע גרופּע וואָס איז פֿאָרמירט געוואָרן פֿון די דאָזיקע אינטעליגענטן אונטער זײַן השפּעה האָט תחילת ניט געהאַט קיין שום וויכטיקונג אויף די מאַסן, און די רעגירונג האָט זיך דעריבער ניט געשראָקן.

נאָך איידער ס׳איז געגרינדעט געוואָרן אין רומעניע די סאָציאַל־דעמאָקראַטישע פּאַרטיי, האָט זיך געבילדעט אין בוקאָרעשט (נאָוועמבער 1887) אַ קרײַז יידישע אינטעליגענטן, וואָס האָט זיך געשטעלט פֿאַר אַן אויפֿגאַבע, אָחוץ אַלגעמיינער סאָציאַליסטישער טעטיקייט, אין דער ערשטער ריי צו קעמפֿן פֿאַר יידישער גלײַך־בארעכטיקונג. דאָס איז אין דער זעלביקער צייט געווען די ערשטע סאָציאַליסטישע אָרגאַניזאַציע אין בוקאָרעשט בכלל, ווײַל אַ רומענישער סאָציאַליסטישער קלוב איז דאָרט געגרינדעט געוואָרן ערשט אין 1890. אָט דער קרײַז וועלכער איז געשטאַנען אונטער דער אָנפֿירונג פֿונעם דעמאָלטיקן סטודענט סטענקאָ (ראָמאַניזירטער נאָמען פֿון שטיין), קאָן באַטראַכט ווערן פֿאַר דער ערשטער אָרגאַניזאַציע פֿון יידישע סאָציאַליסטן אין רומעניע, וואָס איז געווען ניט סתּם אַ סאָציאַליסטישע און צופֿעליק אַ ריין יידישער, נאָר וואָס האָט זיך באַוווסטזיניק געשטעלט אויף אַ יידישער פּלאַטפֿאָרמע. דאָס איז געווען, מיט איין וואָרט, אַ יידישע סאָציאַליסטישע אָרגאַניזאַציע. סטענקאָ אַליין, אַ קינד פֿונעם יאָסער יידישן קוואַרטאַל (געבוירן אין יאַס אין 1865), איז געווען אַ מענטש מיט אַ גרונטיקער סאָציאַליסטישער בילדונג, אַ קרישטאַל ריינע

---

[*] פֿון די שפּעטער געליטענע, וואָס זײַנען אָרויסגעשיקט געוואָרן פֿון לאַנד אויפֿגעהערט. אין יאָר 1907 איז עקאָנאָמען אַ גירוש פֿון אַ גרויסער צאָל סאָציאַליסטן, צווישן זיי ד״ר ראַקאָווסקי (זע וויטער) און דער באַוווסטער יידישער און רומענישער ליטעראַט באַרבו לאַזאַרעאַנו.

פֿערזענלעכקייט. ווען ער האָט זיך פֿאַרטיפֿט, נאָך זיצענדיק אַ סטודענט פֿון בוקאַרעשטער אוניווערסיטעט, אין סאָציאַליסטישע פּראָבלעמען, האָט ער די וויכטיקסטע אויפֿגאָבע זיצנע ווי אַ סאָציאַליסט דערזען אין קאַמף קעגן יידישער רעכטלאָזיקייט; און מיט דעם געדאַנק האָט ער געשאַפֿן די דערמאָנטע אַרגאַניזאַציע.

וועגן דער טעטיקייט פֿון דער דאָזיקער אַרגאַניזאַציע וויסן מיר ניט איבעריק פֿיל. מיר הערן פֿון אַ מאַניפֿעסט ווילכן ס׳האָט אַרויסגעלאָזט די דאָזיקע גרופּע אין 1887 „צו דער איזראַעליטישער יוגנט אין גאַנצן לאַנד״, אין וועלכן די יידישע יוגנט ווערט געפֿרוווט, אין נאָמען פֿון סאָציאַליזם, צום קאַמף פֿאַר יידישער גליכ־באַרעכטיקונג, צום קאַמף „פֿאַר די שוואַכע״. מיר הערן אויך, אַז די גרופּע האָט אַ גאַנץ קורצע צייט אַרויסגעגעבן אַן אייגענעם זשורנאַל, אונטערן נאָמען „לומינא״ (אַ נאָמען וועלכן עס האָט איבערגענומען, ווי מיר וועלן שפּעטער זען, די יאַסער יידישע סאָציאַליסטישע אַרגאַניזאַציע). אָבער ניט דעם מאַניפֿעסט און ניט דעם זשורנאַל איז ניט גערָאטן ביז הײַנט אויסצוגעפֿינען. אין אַ הספּד וואָס איז אָפּגעדרוקט געווָארן אויף די שפּאַלטן פֿון דעם שפּעטערדיקן יאָסער זשורנאַל „לומינא״ נאָכן יונג פֿאַרשטאָרבענעם ד״ר סטענקאַ (1897) וועלכער אונטערגעשטראָכן, אז סטענקאָס גרופּע האָט געפֿונען פֿאַר נייטיק צו אַרבעטן באַזונדער און באַווּסטזיניק זיך געהאַלטן דערווײַטערט פֿון די רומענישע סאָציאַליסטן. אין יידישע פֿראָגעס — וועלכע געזאָגט אין דעם הספּד — איז אָט די ערשטע גרופּע יידישע סאָציאַליסטן נאָך ניט געווען גענוג אויסגעהאַלטן, זי האָט נאָך ניט געהאַט יענע סאָציאַליסטישע שול, און יענע פּראַקטיק וואָס האָבן געוויזן דעם וועג דער שפּעטער געגרינדעטער יידישער סאָציאַליסטישער אַרגאַניזאַציע אין יאָס. די גרופּע האָט שטאַרק באַקעמפֿט די שמד־מגפּה צווישן יידישע אינטעליגענטן און פֿאַרנומען אַ רעזערווירטע שטעלונג לגבי די אַסימילאַטאָרישע קרײַזען; וואָס האָבן זיך געגרינדעט אין 1890 אין יאָס און אין בוקאַרעשט. פֿון דעסט וועגן האָט סטענקאָ צוגעלאָזט דעם געדאַנק פֿון יידישער אַסימילאַציע ווי אַ רעזולטאַט פֿון אַנטוויקלונג פֿון דער סאָציאַל־דעמאָקראַטישער אַרגאַניזאַציע צווישן די פּראָלעטאַרישע קלאַסן פֿון אַלע נאַציעס. די דאָזיקע גרופּע — דערווײַסן מיר זיך ווײַטער — האָט אויך פּראַיעקטירט אַרויסצוגעבן אַ יידישן סאָציאַליסטישן זשורנאַל, דער פּלאַן איז אָבער ניט פֿאַרווירקלעכט געוואָרן.

סטענקאָ האָט שפּעטער געשפּילט אַ גרויסע ראָלע אין דער סאָציאַל־דעמאָקראַטישער פּאַרטיי פֿון רומעניע. ער האָט די פּאַרטיי פֿאַרטראָטן אויף אויסלענדישע סאָציאַליסטישע קאָנגרעסן און מיטגעאַרבעט אין אַלע פּאַרטייישע אויסגאָבעס. די פֿון אים געגרינדעטע יידישע סאָציאַליסטישע אַרגאַניזאַציע האָט קיין אַריכת־ימים ניט געהאַט. עס איז קיין ספֿק ניט, אַז בוקאַרעשט איז ניט געווען דער גינציקער באָדן פֿאַר אַ באַזונדערער אַרגאַניזאַציע פֿון יידישע סאָציאַליסטן. וועגן דער שיינקייט פֿון סטענקאָס פערזענלעכקייט זאָגט עדות

די באַשייִדענע אויפֿשריפֿט וואָס באַצירט, לויט דער אָנווייזונג פֿון זײַן צוואה, די מצבֿה אויפֿן יאָסער בית־עולם, ווו עס רוט זײַן קערפּער:

דאָקטאָר סטענקא—שטיין

1897—1865

זאָל לעבן די סאָציאַל־דעמאָקראַטיע!

2

די רומענישע סאָציאַל־דעמאָקראַטישע פּאַרטיי און די יידן־פּראָגע

צווישן דאָברודזשאַנו־גערעגן און דער רומענישער סאָציאַל־דעמאָקראַטישער פּאַרטיי האָט זיך געשאַפֿן אַן אייגנאַרטיקע באַציונג: גערעגן האָט געלייווערט דעם גיסטיקן וואָפֿן, די „פּראָקטישע פֿירערס״ אָבער האָבן באַשטימט די ט ע ק ט י ק פֿון דער פּאַרטיי. צווישן די פֿירערס פֿון דער סאָציאַליסטישער באַוועגונג אין יענער צײַט זײַנען די וויכטיקסטע געווען: ראַדאָוויטש[4] און מאַרצון,[5] צוויי רײַכע רומענישע יונגע־לײַט מיט הויכער בילדונג, און יאָאַן נאַדעזשדע,[6] אַ טאַלענטירטער שריפֿטשטעלער און זשורנאַליסט. די דאָזיקע פֿירערס זײַנען געגאַנגען אויף מאָדנע וועגן אין זייער „פּראָקטישער״ פֿאַרווירקלעכונג פֿון די אידעעס וועלכע זיי האָבן געלערנט פֿון זייער רבין דאָברודזשאַנו־גערעגן. זיי זײַנען אויסגעקליבן געווארן פֿאַר דעפּוטאַטן אין פּאַרלאַמענט, הגם דאָס אַלײַן גאַרכישע וואַלרעכט אין רומעניע האָט פּשוט אוממיגלעך געמאַכט פֿאַר יעדער מענטש מיט אַ מער־ווייניקער פֿאַלקסטימלעכער פּראָגראַם זיך צו דערשלאָגן צו אַ מאַנדאַט אין פּאַרלאַמענט. משמעות זייער סאָציאַליזם איז געווען אַזאַ ניט געפֿערלעכער, אַז אַפֿילו די פּריווילעגירטע קלאַסן ווייַערס האָבן זיך ניט געשראָקן פֿאַר אים.

בשעת וועג אין דער הויפּטשטאָט, אין בוקאַרעשט, איז דער סאָציאַליזם אין יענער צײַט געווען ניט מער ווי אַ באַלייבטע טעמע פֿאַר דיסקוסיעס אין אינטעליגענטע קרײַזן, האָט אָבער די נײַע אידעע אין דער הויפּטשטאָט פֿון מאָלדעווע, אין יאַס, און אויך אין עטלעכע אַנדערע שטעט פֿון מאָלדעווע געפֿונען אַן אָפּקלאַנג בײַ דער פּרײַהייט־דאָרשטיקער אונטערדריקטער מאַסע — בײַ דער יידישער אַרעמשאַפֿט. די יידישע האַרעפּאַשניקעס האָבן דאָ אַנדערש גלערנט דעם פּשט פֿון סאָציאַליזם: זיי האָבן געזען אין סאָציאַליזם די באַפּרײַונגס־באַוועגונג פֿון אַלע אונטערדריקטע און אַנגהויבן פֿאַדערן רעכט און פּרײַהייט אויך פֿאַר זיך, פֿאַר די יידישע מאַסן, פֿאַר אָט די „שוצלאָזע פּרעמדע״ פֿון רומעניע.

דאָ איז באַלד געקומען צו אַ שארפֿן קאָנפֿליקט צווישן די יידישע סאָציא־

---

[4] Radovici.

[5] Morţun.

[6] Joan Nădejde (וועגן נאַדעזשדע, וויַ איינעם פֿון די פּיאָנירן פֿון דער סאָציאַליסטישער באַוועגונג אין רומעניע, און זײַן ווײַטערדיקער קאַריערע זע אַקסעלראָד ציטירטע זכרונות, זז׳ 314, 371 א״וו).

ליסטן און דער אָפּיציעלער אָנפֿירונג פֿון דער פּאַרטיי. די דערמאָנטע סאָ־
ציאַליסטישע דעפּוטאַטן אין פּאַרלאַמענט האָבן אַרויסגעשטעלט דעם לאָזונג פֿון
אַלגעמיינעם גלײַכן וואָלרעכט און געקעמפֿט מיט גרויס ענערגיע פֿאַר דער דאָזי־
קער פֿאָדערונג, וואָס זי איז אין יענע צײַטן ניט בלויז אין רומעניע אַליין געווען
דער ברענפונקט פֿון אַלע סאָציאַליסטישע שטרעבונגען. דער קאָמפֿרוף צו
אַלגעמיינעם וואָלרעכט האָט אָבער באַקומען אַ מאָדנעם קלאַנג אויף דער יידי־
שער גאַס אין מאָלדעוואר געגנט: דאָס דאָזיקע רעכט איז געפֿאָדערט געוואָרן פֿאַר
אַלע ב י ר ג ע ר ס פֿון לאַנד, יידן זײַנען אָבער קיין בירגערס ניט געווען. די יא־
סער פּאַרטיי־אַרגאַניזאַציע, אַ שטאַרק „פֿאַריידישטע", האָט דעריבער ענערגיש
געפֿאָדערט, אַז די וואָלרעכט־פֿאָדערונג זאָל פֿאַרבריטערט ווערן אויף „אַלע
א י י נ ו ו י נ ע ר ס פֿון לאַנד, וואָס האָבן אויסגופֿירן בירגערפֿליכטן". די פּאַר־
טיי־אָנפֿירונג האָט זיי אין דעם אָפּגעזאָגט.

בכדי צוצוגעבן דעם קאַמף פֿאַר וואָלרעכט אַ בריטערן פֿאַרנעם, האָט די
פּאַרטיי געגרינדעט אַ „ליגע פֿאַר אַלגעמיינעם וואָלרעכט", אין וועלכער עס
זײַנען אַרײַן אויך ניט־סאָציאַליסטן, ספּעציעל לינקע ליבעראַלן. צווישן די
דאָזיקע ניט־סאָציאַליסטישע מיטגלידער פֿון דער ליגע וויל מיר דערמאָנען
קאָנסטאַנטינעסקו און ראָזעטי — שפּעטער הויכע מלוכה־מענער, וואָס זײַנען
פֿאַראייביקט אין דער רומענישער געשיכטע. האָבן די יידישע סאָציאַליסטן
געפֿאָדערט, מען זאָל זיי אויך אַרײַננעמען ווי מיטגלידער אין דער דאָזיקער
ליגע; די פּאַרטיי־אָנפֿירונג האָט זיי אויך אין דעם אָפּגעזאָגט.

די יידישע מאַסן האָבן זיך געגייטיקט, חוץ אין פּאָליטישע רעכט, אין פּשוטע
בירגערלעכע און מענטשלעכע רעכט בכלל. זייער לאָגע איז געווען אַ שרעק־
לעכע: באַרויבט אין די פּרימיטיוווסטע לעבנסרעכט, באמת היימלאָזע, געיאָגטע
און געטריבענע, אָפּהענגיקע פֿון דער גענאָד פֿון יעדן פּרעפֿעקט ביז אַראָפּ צום
קלענסטן פּאָליציי־באַאַמטן און אָפּילו נאַכטוועכטער. די יידישע סאָציאַליסטן
האָבן דעריבער געפֿאָדערט, אַז די פּאַרטיי זאָל אַרײַנשרײַבן אין איר קאַמפּפּרא־
גראַם: מענטשלעכע און בירגערלעכע רעכט פֿאַר די „שוצלאָזע פּרעמדע". אָבער
אויך אָט דעם פֿאַרלאַנג האָט די סאָציאַל־דעמאָקראַטישע פּאַרטיי־אָנפֿירונג זיי
אָפּגעזאָגט.

תירוצים זײַנען געווען צווייערלײַ. ערשטנס האָט די פּאַרטיי בײַם בא־
טראַכטן די יידן־פֿראָגע זיך פֿוצעם געשטעלט אויף אַ שטרענג פּראָלעטאַרישן
קלאַסן־שטאַנדפּונקט; ווי אַזוי קאָן מען עס פֿאָדערן פֿון אַ פּראָלעטאַרישער פּאַרטיי,
אַז זי זאָל קעמפֿן פֿאַר די פּאָליטישע רעכט פֿון דער יידישער... בורזשואָזיע?
צווייטנס האָט די פּאַרטיי געטרייסט אירע יידישע מיטגלידער דערמיט, אַז ווען
עס וועט אויסגעקעמפֿט ווערן דאָס אַלגעמיינע וואָלרעכט, וועט דער נײַ אויס־
געווייטער פֿאָלקס־פּאַרלאַמענט במילא געבן גלײַכע רעכט אַ ל ע אינווויינערס
פֿונעם לאַנד, יידן אויך בתוכם, און ביז עס וועט קומען דער דאָזיקער נס דאַרפֿן
יידן זיצן און וואַרטן און דערווײַל קעמפֿן פֿאַרן וואָלרעכט פֿון די א נ ד ע ר ע בור־
גערס פֿון לאַנד.

דער קאַמף צווישן דער אָפּיציעלער פּאַרטיי־אָנפֿירונג און די ייִדישע סאָ־ציאַליסטן האָט באַלד אָנגענומען זייער שאַרפּע פֿאָרמען. און וועז מען לייענט הײַנט, מיט א האַלבן יאָרהונדערט שפּעטער, די אַטאַקן מצד דער אָפּיציעלער פּאַרטיי־פּרעסע אויף דער אַרגאַניזאַציע פֿון די ייִדישע סאָציאַליסטן „לומינאַ״ — מיר וועלן דאָס זען פֿון עטלעכע ציטאַטן, וועלכע מיר ברענגען וויטער — באַקומט מען דעם אינדרוק פֿון פֿשוטע אַנטיסעמיטישע אָנפֿאַלן. צווישן די פֿיל מעלות טובֿות וואָס עס האָבן פֿאַרמאָגט די דעמאָקראַטיקע סאָציאַליסטישע פֿירערס אין בוקאָרעשט האָט טאָקע ניט געפֿעלט א היפּשע פּאָרציע אַנטיסעמיטיזם. אָבער די הויפּט־סיבה פֿון דעם קאָנפֿליקט איז דאָך געווען אַן אַנדערע, א טיפֿערע.

אין דעם קאַמף צווישן דעם סאָציאַליסטישן פּאַרטיי־צענטער אין בוקא־רעשט און דעם ייִדישן סאָציאַליסטישן קרײַז אין יאַס שפּילט זיך אָפּ די שארפּע סתירה צווישן דעם גײַסטיקן לעבן אין בוקאָרעשט און יאַס בכלל. די הויפּטשטאָט פֿון די בייִדע העלפֿטן אַלט־רומעניע האָבן איבערגעלעבט יעדערע א באַזונדערן היסטאָרישן גורל, און יעדערע פֿון זיי האָט זיך אַנטוויקלט אויף א באַזונדער שטייגער. די מאָלדעוואַר געגנט, מיט איר הויפּטצענטער יאַס, איז געווען די קולטורעלע שפּיצערין פֿון רומעניע, בשעת די אַנדערע העלפֿט לאַנד, וואַלעכיי, מיט דער הויפּטשטאָט בוקאָרעשט, איז פֿון תמיד אַן געווען מאָטאָריעל די רײַכע יחסנטע, אָבער קולטורעל דאָס קעסטקינד פֿון מאָלדאַווע. יאַס איז געווען א צענטער פֿון ליטעראָרישן שאַפֿן, פֿון פּראַווינציעל רוּקן, אָבער נאַציא־נאַל־באַווּסטזיניקן לעבן, פֿון געטריַען אָפּהיטן די רומעניש־נאַציאָנאַלע אײַגן־אַרטיקייט. בוקאָרעשט אָבער האָט זיך שוין דעמאָלט געשניטן אויף א רעשדי־קער גרויסער שטאָט לויט פֿראַנצייזישן שטייגער. נאָר ביזן הײַנטיקן טאָג זײַ־נען ניט פֿאַרווישט געוואָרן די דאָזיקע אינעווייניקסטע סתירות, בפֿרט נאָר זײַנען זיי געווען בולט מיט א האַלבן יאָרהונדערט צוריק, וועז די מלוכישע פֿראַייניקונג פֿון די פּרינצער אָפּגעזונדערטע פּירשטנשאַפֿטן איז נאָך פֿריש געווען אין זכרון.

אין אָט די צוויי פֿאַרשיידענע גײַסטיקע וועלטן האָט די סאָציאַליסטישע באַוועגונג געמוזט גיין אין פֿאַרשיידענע וועגן. די ערשטע שפּראָנגען פֿון סאָציאַליזם האָבן זיך באַוויזן אין יאַס. וועז זיי האָבן זיך פֿאַרשפּרייט אויך איבער בוקאָרעשט, האָבן עקסיסטירט אין לאַנד אַזוי צו זאָגן צוויי מינים סאָציא־ליזם: אין יאַס איז די נטיע אידעע געווען א הויכער אידעאַל, א וועלטבאַגעם, אין בוקאָרעשט — א וואָכעדיקער ענין, אייגע צווישן פֿיל אַנדערע פֿון אויסלאַנד אימפּאָרטירטע געזעלשאַפֿטלעכע אידעעס, א פֿראַגע פֿון דירעקטן פּאָליטישן דערפֿאָלג, פֿון קאַריערע. פֿון די אָנפֿאַלן מצד דער אָפּיציעלער פּאַרטיי־אָנפֿירונג אויף דער גרופּע ייִדישע סאָציאַליסטן אין יאַס רעדט אַרויס ניט גלאַט אַן אָנטי־סעמיטיש געפֿיל, נאָר אין דער ערשטער ריי די פֿאַרביטערונג פֿון די ניכטערע בוקאָרעשטער „רעאַל־פּאָליטיקערס״ קעגן די אינגעעקשנטע יאַסער אידעא־ליסטישע „פֿאַנטאַזיאָרן״ וואָס כאָפּן זיך אַן אין אַזא אומפּאָפּולערער המצאה, ווי רעכט פֿאָר ייִדן, אַן שום שאַנסן אויף דערפֿאָלג, פּשוט לשם פּרינציפּ, בעת וועז מען זאָל האָבן מיט ניכטערן פּאָליטישן שכל, אַוועקשטעלנדיק דערווײַל די

יידישע פראגע אין א זינט, קאן מען שפעטער, ווען עס וועט קומען דער פאסיקער פאליטישער מאמענט, פיל זיכערער דערגרייכן דעם דאזיקן פאליטישן דערפאלג פאר יידן. די בוקארעשטער סאציאליסטישע פירערס אליין האבן ענערגיש אפגעווארפן יעדן חשד פון אנטיסעמיטיזם און זיך אפט מאל ארויסגעזאגט קא־טעגאריש קעגן אנטיסעמיטיזם ווי א פאליטישע טעאריע. יאהן נאדעזשדע האט אפילו אפגעדרוקט אן ארטיקל קעגן אנטיסעמיטיזם אין דער ניו־יארקער יידי־שער „צוקונפט“.[1]

נאר אזוי קאן מען דערקלערן דעם פאקט, וואס אויך די יידישע סאציאליסטן אין בוקארעשט — זייער צאל איז דווקא ניט געווען קיין קליינע — האבן מספיק געווען מיט דער שטעלונג פונעם פארטיי־צענטער צו די יאסער יידישע סאציא־ליסטן, און די דאזיקע שטעלונג האט זיי לחלוטין ניט אפגעשטויסן. צי איז דאס געווען אסימילאטארישע צביעות? שווער דאס הינט צו קאנטראלירן. גיכער מוז מען זאגן, אז די יידישע סאציאליסטן וואס האבן געלעבט אין דער בוקארעשטער לופט האבן זיך אויף א נאטירלעכן אופן ארינגעצויגן אין דער בוקארעשטער „דיפלאמאטיע“.

זאל דא צווישן די בוקארעשטער יידישע סאציאליסטן דערמאנט ווערן איי־נער, מיטן נאמען עדעלשטיין (שלמה?), ניט בלויז ווייל אט דער ערלעכער יידישער סאציאליסט און הייסער אידאליסט פארדינט, זיין אנדענק זאל אויפ־געהיט ווערן, נאר אויך דערפאר, ווייל דווקא זיין שטעלונג באווייזט, אז אונדזער כאראקטעריסטיק פון די באציונגען צווישן בוקארעשטער און יאסער סאציא־ליסטן איז א ריכטיקע. עדעלשטיין איז געווען א באהעלפער ביי א מלמד אין פאליטישען (מאלדעווער געגנט). וועז אים האט דערזען די קנעלונג, איז ער אוועק קיין גאלאץ, ווו ער האט געפונען א שטעלע פון א משרת ביי א בעקער. באלד ברעכט אויס א בעקערסטרייק אין גאלאץ. עדעלשטיינס בעל־הבית שיקט דעם משרת אויף א פארזאמלונג אויסשפיאנירן די סטרייקערס. טרעפט זיך א נס: אויף דער פארזאמלונג ווערן געהאלטן סאציאליסטישע רעדעס, און בייס יונגן־מאן אין הארצן צעפלאקערט זיך א הייליקער גלויבן אין דעם נייעם אידעאל. ער קומט צוריק צו זיין בעל־הבית באגייסטערט און נעמט זיך נאווו אים איבערצייגן, אז די סטרייקערס זיינען גערעכט. די ווירקונג פון אט דער ערשטער פראפאגאנדע־רעדע זיינגער קאן מען זיך אויסמאלן. עס הייבן זיך אן פאר אים וואכן און חדשים פון הונגער און — פון שטודירן מיט ברענענדיקער ליידנשאפט די סאציאליסטישע וויסנשאפט. וועז אין בוקארעשט הייבט אן ארויסצוגיין די טעגליכע סאציאליסטישע צייטונג „לומעא נאוא“, דערשלעפט ער זיך קיין בוקארעשט און לעבט ווי א גאסן־פארקויפער פון דער צייטונג. ער ווערט איר בעסטער פארקויפער אין יידישן קווארטאל — א פראפאגאנדיסט וואס געווינט יעדן קונה מיט ווערטער פון סאציאליסטישער איבערצייגונג. באלד הייבט אן עדעלשטיין שפילן א וויכטיקע ראלע אין דער סאציאליסטישער

[1] צוקונפט, 1896, יוני־ און אויגוסט־העפטן.

אָרגאַניזאַציע פון בוקאַרעשט. ער אַנטוויקלט זיך אין אַ דערפֿאָלגרייכן רעדנער אויף גרויסע פֿאַרזאַמלונגען און ווערט אַפֿילו געשיקט ווי אַ דעלעגאַט אויף קאָנגרעסן. ער אַרבעט ספּעציעל צווישן יידן און מיט דער גאַנצער התּהבּות גיט ער זיך איבער דער אַרבעט אין די קרייזלעך, וועלכע די פֿאַרטיי האָט געשאַפֿן אונטער דעם נאָמען „דרעפּטורי“.[8]

און אָט דער עדעלשטיין וואָס איז געווען אַזאַ געטרייער סאָציאַליסט און דערצו אַ יידּ מיטן גאַנצן האַרצן — זײַן סאָציאַליסטישע בילדונג האָט ער באַקומען דער עיקר פֿון י י ד י ש ע סאָציאַליסטישע אויסגאַבעס — אָנערקענט פֿאַר ריכטיק די בוקאַרעשטער „דיפֿלאָמאַטישע“ ליניע פֿון דער ס״ד פֿאַרטיי בנוגע דער יידישער פֿראַגע, און אויפֿן 4טן קאָנגרעס פֿון דער פֿאַרטיי טראָגט ער אַרײַן דעם פֿאַרשלאָג, אַז עס זאָל מער ניט אַרויסגעשטעלט ווערן וויי אַ תּנאי פֿאַר וואָלּ־אָפּמאַכן מיט אָנדערע פֿאַרטייען די פֿאָדערונג פון קאָמף קעגן געזעץ וועגן „עקס־פֿולזאַרע“. ביז דעמאָלט פֿלעגט די פֿאַרטיי אַרויסשטעלן צוויי תּנאָים פֿאַר שלּיסן אָפּמאַכן צו די פֿאַרלאָמענט־וואָלן מיט בירגערלעכע פֿאַרטייען: די אויסגעוויילטע דעפּוטאַטן מוזן קעמפֿן אין פֿאַרלאָמענט פֿאַר אײַנפֿירן דאָס אײַגעמיינע וואָלרעכט און פֿאַר אָפּשאַפֿן דאָס געזעץ וועגן „עקספֿולזאַרע“. דער לעצטער פונקט האָט זיך אָבער אַ פּנים אַרויסגעוויזן אין דער פּראַקטיק פֿאַר אַ צו ראַדיקאַלן; פון דעם עקספֿולזאַרע־געזעץ זײַנען געווען אָפּשאַפֿן אויסשלּיסלעך יידן, און אָנגעמען זיך פֿאַר יידן איז געווען זייער ניט פֿאָפּולער, און דאָס האָט געשטערט די „קאָליציע־פּעיקייט“ פון דער פֿאַרטיי.

אין דער אייגענער צײַט הייסט עס, ווען די יאָסער יידישע סאָציאַליסטן האָבן געפֿונען, אַז אָפּילו די ביידע אַרויסגעשטעלטע באַדינגונגען זײַנען צו וווייניק און געפֿאָדערט, אַז די פֿאַרטיי זאָל אַרײַנאָמען אין איר פּראָגראַם די בפֿירושע פֿאָדערונג פון פֿולער גלײַך־בארעכטיקונג פֿאַר יידן, האָט דער יידישער סאָציאַליסט עדעלשטיין אין בוקאַרעשט פֿאַרגעלייגט, מען זאָל זיך אָפּזאָגן אָפּילו פון אָט דער ניט־באַקוועמער פֿאָדערונג וועגן אָפּשאַפֿן דאָס עקספֿולזאַרע־געזעץ. עס איז איבעריק צו זאָגן, אַז דער דאָזיקער פֿאַרשלאָג איז אויפֿן פֿאַרטיי־קאָנגרעס אָנגענומען געוואָרן. צי האָבן זיך אפֿשר די פֿאַרטיי־פֿירערס בפֿיוון אויסגעבאַרגט אַ „יידלּ“, כדי צו כשרן אָט דעם פֿאַרשלאָג? לעבעדיקע עדות פון יענער צײַט פֿאַרזיכערן, אַז עדעלשטיין איז געווען אַ צו שטאַרקע פערזענלעכקייט, ער זאָל זיך האָבן געלאָזט אויסנוצן פֿאַר אַזעלכע צוועקן און ווערן אַ משרת בײַ די פֿירערס. פֿאַרקערט, בײַ אָנדערע געלעגנהייטן, אין אָנדערע פּרינציפּיעלע פֿראָגעס, האָט עדעלשטיין זייער שאַרף, מיטן גאַנצן כּוח פון זײַן לידנשאַפֿטלעכער נאַטור, באַקעמפֿט די אָנפֿירונג פון דער פֿאַרטיי. מוז מען בכן אָננעמען, אַז עדעלשטיין האָט דאָ אויסגעדריקט זײַן ערלעכע איבערצייגונג וועלכע האָט זיך אויסגעהאָדעוועט אין דער בוקאַרעשטער לופֿט.

אַ טראַגישער גורל! עדעלשטיין אַליין איז באַלד געפֿאַלן אַ קרבן פֿון

[8] Drepturi — ירעכט׳.

דעם עקספּוזאַרע־גיעזעץ: אין 1897 ווערט ער אַרויסגעשיקט פֿון לאַנד ווי אַ „פֿרעמדער", צוזאַמען מיט נאָך 17 אַנדערע יידן, „פֿרעמדע" גלײַך מיט אים — סאָציאַליסטן און גלאַט אַזוי „ניט־געווינטשענע" יידן. אַ האַלב הונגעריקער און האַלב נאַקעטער, אָן אויסגעמוטשעטער, שפּריזט ער אַריבער דעם אָקעאַן אויפֿן צווישנדעק פֿון אַ שיף און אַ שווער־קראַנקער קומט ער אָן קיין אַמעריקע. נאָך איין מאָל פֿלאַמט אויף זײַן ענערגיע, און ער מאַכט גיך פֿראַיעקטן וועגן סאָציאַליסטישער אַרבעט אין זײַן אַלטער היים, אָבער בעת די דאָזיקע פּלענער זײַנען דערגאַנגען צו דער גרופּע רומענישע סאָציאַליסטישע סטודענטן אין פּאַריז, צו וועלכע עדעלשטיין האָט זיי אַדרעסירט, האָט דער טויט שוין געהאַט אַ סוף געמאַכט צו זײַן לעבן.

עס איז פֿאַרשטענדלעך, אַז די „הויך־פּאָליטישע" טאַקטיק פֿון דער רומע־נישער סאָציאַליסטישער פּאַרטיי האָט ניט באַפֿרידיקט די יידישע סאָציאַליסטן אין יאַס — זיי האָבן אַרגאַניזירט אין 1893 אַ קרײַז „דיסידענטן" (אָפּאָזיציאָנערן) אונטער דעם נאָמען „לומינאַ" (Lumina — ליכט). די דאָזיקע גרופּע איז תּחילת געשטאַנען אויף דעם באָדן פֿון דער פּאַרטיי, קריטיקירנדיק און באַקעמפֿנדיק די אָפּיציעלע טאַקטיק נאָר אינעווייניק, אין גבול פֿון דער פּאַרטיי גופֿא. צו דער גרופּע האָבן געהערט אויך אַ קליינע צאָל ניט־יידישע מיט־גלידער, און די אָפּיציעלע טאַקטיק איז באַקעמפֿט געוואָרן אויף אַלע געביטן פֿון פּאָליטישער טעטיקייט, ניט בלויז וואָס איז שייך דעם רעאַקציאָנערן שטאַנד־פונקט פֿון דער פּאַרטיי אין דער יידן־פֿראַגע. אָבער דער וויכטיקסטער פונקט, אין וועלכן די „דיסידענטן" זײַנען זיך פֿונאַנדערגעגאַנגען מיט דער אָפּיציעלער פּאַרטיי־אָנפֿירונג, איז פֿאַרט געווען די יידן־פֿראַגע. די יאַסער גרופּע איז אָנגעפֿירט געוואָרן פֿון עטלעכע אינטעליגענטע און רירעוודיקע יונגע־לײַט, צווישן וועלכע מיר דערמאָנען: לײַטמאַן געלערטער, לעאָן געלער, מאַקס וועקסלער, מאָריס חײַמאָוויטש און שוואַרץ. באַלד איז זי געוואָרן אויסשליסלעך אַ י י ד י ש ע סאָציאַליסטישע גרופּע.

די יאַסער „לומינאַ" האָט געפֿונען אַ קאָלאָסאַלן אָפּקלאַנג צווישן דער יידי־שער אַרעמשאַפֿט. כדי צו פֿאַרשטיין איר ווירקונג אין דער יידישער מאַסע, מוז מען נעמען אין אַכט, אַז דאָס איז געווען די ערשטע יידישע ארגאַניזאַציע וואָס האָט אַרויסגעשטעלט דעם לאָזונג פֿון קאַמף פֿאַר יידישער גלײַך־בארעכ־טיקונג. די פּאָסיווקייט פֿון דער יידישער מאַסע בנוגע איר רעכטלאָזן צושטאַנד איז אין יענער צײַט ניט געווען בלויז אַ רעזולטאַט פֿון אָפּגעשטאַנענקייט און דערשלאָגנקייט פֿון דער מאַסע, ווי אין אַנדערע לענדער, נײַערט אָן אַגעמיין אַנגענומענע פּאָליטישע שיטה, אַפּילו בײַ די פּראָגרעסיוע עלעמענטן — אַ ספּע־ציעלע דערשײַנונג פֿון רומעניע.

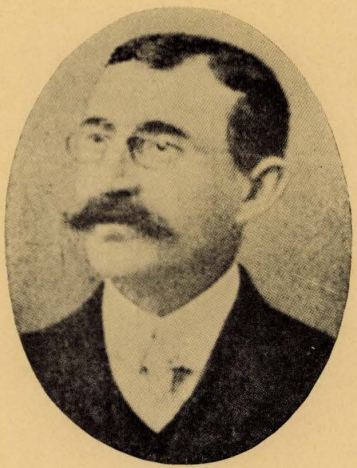
אין קיין שום לאַנד פֿון יידישער רעכטלאָזיקייט האָט די לאָגע פֿון יידן ניט געהאַט אַזאַ אויסזען, ווי אין רומעניע. יידישע גלײַך־בארעכטיקונג איז דאָך לויטן בערײַנער טראַקטאַט בפֿירוש געווען אײַנער פֿון די תּנאָים פֿון אָנער־קענען רומעניע ווי אַן אומאָפּהענגיקע מלוכה. זײַנען יידישע רעכט אַזוי אַרום

געווארן אַן ענין פֿון אינטערנאַציאָנאַלער פּאָליטיק. דאָס האָבן די מלוכה־מענער פֿון די סיגנאַטאָר־מלוכות (דײַטשלאַנד, רוסלאַנד, עסטרײַך־אונגערן, איטאַליע, פֿראַנקרײַך און ענגלאַנד) באַדאַרפֿט אָנטונג געבן, אַז דער דאָזיקער תנאי זאָל אויסגעפֿירט ווערן. און אויב די סיגנאַטאָר־מלוכות מאָכן זיך כּלא־ייִדע וועגן דער ייִדישער רעכטלאָזיקייט, טאָ דאַרפֿן די „גלויבנס־ברידער" פֿון ייִנ ע לענדער ווירקן אויף זייערע רעגירונגען, זיי זאָלן ציען צו פֿאַראַנטוואָרטלעכקייט די רומענישע רעגירונג, פֿאַר וואָס זי האָלט ניט איר פֿײַערלעכן צוזאָג. די ייִדישע פֿראַגע אין רומעניע איז בכן אַן ענין פֿאַר בישמארק וכדומה, און אין בעסטן פֿאַל — פֿאַר די ייִדישע גדולים, ווי באַראָן הירש אַדער ראָטשילד; איז לייגט זיך ממש אויפֿן שכל, אַז דער פֿשוטער ייִדישער המון אין רומעניע גופֿא האָט נאָר איין אויפֿגאָבע: ווארטן אויף דער ישועה און — „זיך ניט מישן". [6]

און אָט אין אַזאַ אַטמאָספֿער פֿון טעמפּקייט און אָפּהענטיקייט איז פֿלוצעם אַרויס אַ ייִדישע סאָציאַליסטישע גרופּע מיטן רוף צו אַרגאַניזירן זיך און צו קעמפֿן פֿאַר ייִדישע רעכט און פֿאַר אַלגעמיינער באַפֿרײַונג. ס׳איז דערריבער פֿאַרשטענדלעך, אַז דער אויפֿקום פֿון דער דאָזיקער גרופּע האָט געהאָט אויף דער ייִדישער גאָס ממש אַ רעוואָלוציאָנערע ווירקונג. פֿאַר אָט דער רעוואָלוציע אין יאָס האָט זיך דערשראָקן אין דער ערשטער ריי די אָנפֿירונג פֿון דער סאָציאַל־דעמאָקראַטישער פּאַרטיי אין בוקאַרעשט. זי האָט קודם געפֿרווט פֿאַראַלייזירן די טעטיקייט פֿון דער אַרגאַניזאַציע „זומינאַ" און זי אויפֿרײַסן פֿון אינעווייניק, מיט דער הילף פֿון ספּעציעל ייִדישע קרײַזלעך מיטן נאָמען „דרעפּטורי", וועלכע מיר האָבן אויבן שוין דערמאָנט. דורך די דאָזיקע קרײַזלעך האָט די פּאַרטיי־אָנפֿירונג געפֿרווט דערווײַזן דעם עולם, אַז זי איז חלילה ניט קעגן ייִדן, אָבער פֿאַר דער „ייִדישער בורזשואַזיע" טאָר מען ניט אײַנשפּאַנען די סאָציאַליסטישע פּאַרטיי, און וואָס איז שייך די ייִדישע אַרבעטער־מאַסן, איז נאָך ניט געקומען דער פּאַסיקער מאָמענט צו פֿאַדערן פֿאַר זיי בירגערלעכע און פּאָליטישע רעכט. די דאָזיקע קרײַזלעך וואָס האָבן געטראָגן (אין רומעניש) דעם נאָמען „רעכט", געגרינדעט מיטן צווועק צוריקצוהאַלטן די מאַסן פֿונעם קאַמף פֿאַר רעכט, זײַנען פֿון פֿאָרויס געווען פֿאַרמישפּט צום אונטערגאַנג און האָבן קיין קיום ניט געהאַט, בעת די אַרגאַניזאַציע „זומינאַ" האָט געהאַלטן אין איין וואַקסן, הן אין דער צאָל מיטגלידער, הן אין פֿאַרגרעסערן איר כוח בלפּי חוץ. די שאַרפֿע בריייטע ייִדישע מאַסן און אין פֿאַרשטאַרקן איר כּוח כּלפּי חוץ. די שאַרפֿע ווידעראַנאַנדן אין דער סאָציאַל־דעמאָקראַטישער פּאַרטיי זײַנען דערגאַנגען ביז

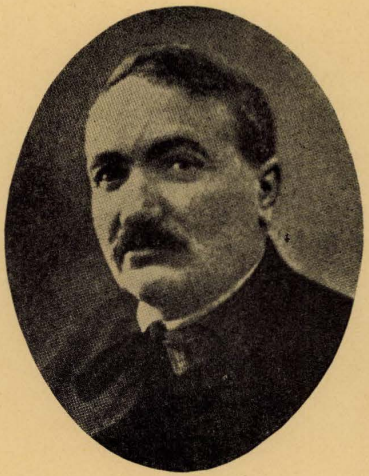
[6] אַן אינטערעסאַנטער פֿאַקט: נאָך הײַנטיקן טאָג טרעפֿן מיר אין אַלט־רומעניע בײַ ייִדן פֿונעם עלטערן דור די ווערטער זײַ מישן, ווי אַ באַצייכענונג פֿאַרן באַגריף ׳זיך פֿאַליטיש טעטיק׳, ניט דווקא ווי אַ סאָציאַליסט, נאָר אין וועלכער פּאַרטיי ס׳וואָל ניט זײַן, ספּעציעל דעמאָלט וען די דאָזיקע טעטיקייט פֿירט צו אומאָנגענעמלעכקייטן, למשל אַזוי: „מען האָט אַרעסטירט משהס זינדל, וויַיל . . . ער האָט זיך געמישט", אַדער: „אַ מיצווה אויף אים, האָט ער זיך ניט געזאָלט מישן"... מער ווי די אָביעקטיוויסטע היסטאָריש כּראָניק באַשטעטיקט אָט דער פֿאַלקס־אויסדרוק די פּאַסיווקייט פֿון דער ייִדישער מאַסע אין רומעניע.

מאַקס וועקסלער

לעאָן געלער

ד״ר ל. געלערטער

זייער לאָגישן סוף: די אינעווייניקסטע פּאַרטיי־דיסקוסיע האָט זיך אָפּט מער פּאַרשאַרפּט, די אַרגאַניזאַציע „לומינאַ“ איז אַריבערגעוואַקסן די רעמען פֿון פּאַרטייישער דיסציפּלין. אָפּט מיטגלידער אירע זײַנען אויסגעשלאָסן געוואָרן פֿון דער פּאַרטיי (צי איז די פּאַרמעלע אויסשליסונג געקומען ערשט נאָך דעם, ווי די „לומיניסטן“ זײַנען שוין אָפּיין געווען אַרויסגעטראָטן פֿון דער פּאַרטיי, ווי עס דערציילן עטלעכע לעבעדיקע עדות פֿון יענער צײַט, אָדער פּאַרקערט, — אין דעם דאָזיקן וויכוח ווילן מיר זיך דאָ ניט אַרײַנלאָזן). איין מאָל פּאַרלאָזן דעם באָדן פֿון דער פּאַרטיי, האָט זיך די ייִדישע אַרבעטער־אַרגאַניזאַציע גע־פֿינט ווי באַפֿרײַט פֿון אַ שווערן עול און האָט זיך אַרײַנגעוואָרפֿן אין דער אַרבעט מיט נײַעם מוט, מיט פֿרישע כוחות.

3
דער זשורנאַל „לומינאַ“

אין יולי 1895 איז די אַרגאַניזאַציע „לומינאַ“ אַרויס מיט אַן אייגענעם זשורנאַל, וואָס האָט געטראָגן דעם זעלביקן נאָמען Lumina. די ערשטע נומערן זײַנען אַרויסגעגאַנגען אײַן מאָל אַ חודש, די שפּעטערדיקע צוויי מאָל אַ חודש, אָבער ניט גאַנץ רעגלמעסיק. די שרײַבערס זײַנען געווען: געלערטער, געלערטער, וועקסלער און ברוינשטיין. דעם בריי־טסטן אָרט אין זשורנאַל פֿאַרנעמט די פּאָ־לעמיק מיט דער אָנפֿירונג פֿון דער סאָציאַל־דעמאָקראַטישער פּאַרטיי אַרום דער ייִדן־פֿראַגע. די פּאָלעמיק וועלט געפֿירט אין זייער אַ שאַרפֿן טאָן. לאָמיר דאָ ברענגען עטלעכע בײַשפּילן.

מיר האָבן שוין דערמאָנט, אַז דער שטאַרקסטער אַרגומענט פֿון דער סאָציאַל־דעמאָקראַטישער פּאַרטיי קעגן דער פֿאָדעראַציע פֿון קאָמף פֿאַר ייִדישע בירגער־רעכט איז געווען, אַז פֿאַר די רעכט פֿון דער ייִדישער בורזשואַזיע טאָר מען ניט שטעלן אין קאָמף אַ סאָציאַליסטישע אַרבעטער־פּאַרטיי; שאָפֿן אַ ספּעציעל ייִדישע סאָציאַליסטישע אַרגאַניזאַציע איז פֿאַר דער דאָזיקער פּאַרטיי־אָנפֿירונג אַוודאי און אַוודאי געווען אָסור. און יאָאָן נאָדעזשדע, אייגער פֿון די טאָקטישע פֿירערס פֿון דער פּאַרטיי און אויך איר טעאָרעטישער וואָרטזאָגער, פֿאָלט אָן אויף דער ייִדישער אַרבעטער־אַרגאַניזאַציע מיט שאַרפֿע שטראָפֿרייד אין דעם אָפּי־ציעלן אָרגאָן פֿון דער פּאַרטיי Lumea Nouă (אויסערגעוויבן אין לומינאַ פֿון אָקטאָבער 1895): „די לומיניסטן חיימאָוויטש אאַז״ו ווילן מאָכן פֿון ייִדישע אַרבעטערס און קאָפּיטאַליסטן אײַן פּאַרטיי“, וואָס זי זאָל פֿרײַער פֿאַר אַלץ אויסקעמפֿן רעכט פֿאַר די ייִדישע קאָפּיטאַליסטן.

בכלל האָלט זיך די פּאַרטיי־קריטיק שטאָל און אײַזן פֿאַר איר טענה, אַז די „לומינאַ“ איז ניט קיין סאָציאַליסטישע אַרגאַניזאַציע, נאָר אַ פֿאַראייניקונג פֿון ייִדישע סאָציאַליסטן און ייִדישע קאָפּיטאַליסטן אויסצוקעמפֿן בירגעררעכט פֿאַר דער בורזשואַזיע. אָבער די סאָציאַל־דעמאָקראַטישע פּאַרטיי גופֿא רוקט זיך דאָך דווקא ניט אָפּ פֿון אַ צוזאַמענארבעט מיט בורזשואַזע עלעמענטן, פֿאַר־

קערט — די „ליגע פֿאַרן אַלגעמיינעם וואָלרעכט" איז דאָך פֿון איר ספּעציעלן געשאַפֿן געוואָרן מיטן צוועק צו פֿאַראייניקן סאָציאַליסטישע און בורזשואַזע פּאָליטישע טוערס צום שותפֿותדיקן קאַמף פֿאַרן אַלגעמיינעם וואָלרעכט? דערויף ענטפֿערט אָפּ נאָדעזשדע מיט אַן אמתן האָטנטאָטישן ארגומענט, אַז דאָס וואָס ס'איז כשר פֿאַר דער אָפּיציעלער פֿארטיי־אָנפֿירונג, איז טרייף און אוממאָראַליש פֿאַר די יידן. „די לומיניסטן פֿאַרגעסן, שרייבט ער, אַז אונדזער [רומענישע, הייסט עס] בורזשוויעס זיצנען בירגערס מיט פּאָליטישע רעכט, אָבער זיי ע ר ע [די יידישע], וואָס זיצנען זייער? . . .

אויב דער טעאָרעטיקער נאָדעזשדע רעדט מיט אַזאַ ציניזשער שפּראַך קעגן יידישע סאָציאַליסטן, מעג זיך שוין דערלויבן דער פּראַקטיקער דיאָמאָנדי [10] צו רעדן גאָר אָפֿן. די טוערס פֿון דער „לומינאָ" רופֿט ער אָן „שאָוויניסטן" און „מאָלאָבייער"; עס איז איבעריק צו זאָגן, אַז מיט דעם נאָמען „מאָלאָבייער" האָט ער ניט בדעה אָנצוווייזן אויף דעם העלדישן קאָפּיטל אין דער יידישער געשיכטע, נאָר גלאַט חוזק צו מאַכן פֿון יידישע סאָציאַליסטן אין אַן אָנטיסעמיטישן טאָן. וויכטער קומט ער אַרויס מיט אַ בילבול, אַז אויף אַ פֿאַרזאַמלונג פֿון די פּאַרטיי־מיטגלידער אין יאַס האָבן די „לומינסטן" געראָפֿן „אַראָפּ מיט רומעניע!" און „אַראָפּ מיט די רומענער!" [11] אין דער לומאָ נאָוא פֿונעם 12טן אָקטאָבער 1895 (איבערגעגעבן אין נאָוועמבער־נומער פֿון לומינאָ) שרייבט דיאָמאָנדי אַזוי:

„ס'איז בשום אופֿן ניט מיגלעך, ס'איז פֿשוטע משוגעת צו גלייבן, אַז יידן, אויפֿבויענדיק אַן אייגענע פּאַרטיי, וועלן זיך קענען דערשלאָגן צו פֿאָליטישע רעכט בי אונדז אין לאַנד . . . אַזאַ מין קליקע מיט שאָוויניסטישע השׂגות וועט אויפֿרייצן קעגן זיך אַלע אַנדערע פּאָליטישע פּאַרטייען".

און ווייטער:

„אַווי ווי מיר פֿאַדערן פֿון דער רעגירונג, זי זאָל וואָס שאַרפֿער טרעפֿן די שפּיאָנען און פּראָוואָקאַטאָרן פֿון רוסלאַנד, פֿונקט אַזוי וועלן מיר אויך פֿאַדערן, אַז עס זאָלן באַשטראָפֿט ווערן יענע אַלע, וואָס מאַכן קאָמפּלאָטן קעגן רומענישן פֿאָלק" . . .

אויף קיין אייגעם פֿון די דאָזיקע מיאוסע אַטאַקן בליבט די „לומינאָ" ניט שולדיק קיין געהעריקן ענטפֿער, אָבער זי שטייגט ניט אַראָפּ אין זומפּ פֿון גראָביונגישע זידלערייען; אירע ענטפֿערס זיצנען שאַרף, אָבער ערנצט און זאַכלעך.

---

[10] Diamandi.

[11] יאַסער יידישע סאָציאַליסטן פֿון עלטערן דור געדענקען גאַנץ גוט דעם טרויעריקן אינצידענט אויף אַ פֿאַרזאַמלונג פֿון פּאַרטיי־מיטגלידער, פֿון וועלכן ס'איז דערנאָך אַרויסגעקומען דער דאָזיקער שענדלעכער בילבול אויף די יידישע סאָציאַליסטן. אויף יענער פֿאַרזאַמלונג זיצנען די אָפּיציעלע רעדנערס אָנגעפֿאַלן מיט אַ וויילדער אָנטיסעמיטישער העצע אויף די „לומיניסטן". אונטער דער וויירקונג פֿון די דאָזיקע רעדעס האָבן פֿלוצעם עטלעכע קריסטלעכע אַרבעטער אָנגעהויבן שרייען (יש אומרים, אַז צווישן זיי איז געווען אויך אַ מיטגליד פֿונעם עקזעקוטיוו־קאָמיטעט): „נידער מיט די זשידאָנעס!" און „אַרויס מיט די זשידאָנעס!" דער אינצידענט אין שטאָט נאָך דעם אינצידענט איז געווען זייער אַ פּײַנלעכער, הגם די פּאַרטיי־פֿירערס האָבן געפּרוווט אָפּלייקענען דעם פֿאַקט.

LUMINA

Organ al cercului de propaganda social-democrată „LUMINA" IAȘI

„LUMINA" SOCIALISTĂ?

ארגאַן פֿון דער גרופּע „לומינא״ אין רומעניע (יאַס 1895)

דער אינעווייניקסטער פֿאַרטיקאַמף פֿון יענער צייט מוז אויף יעדערן איבערלאָזן דעם שווערסטן אײַנדרוק. אָנגענעם פֿאַרחידושט ווערט מען אָבער פֿון דער סאָציאַליסטישער אויפֿקלעָר־אַרבעט וואָס די קלײינע גרופּע יידישע סאָציאַליסטן האָט אויפֿגעטאָן דורכן זשורנאַל „לומינא". ס׳איז הײַנט ניט קיין גרינגע זאַך פֿעסטצושטעלן די מחברים פֿון די אַרטיקלען וואָס זײַנען זעלטן וועלן אונטערגעשריבן מיטן פֿולן נאָמען (דאָס רובֿ געחתמעט מיט ראַשי־תיבֿות אָדער מיט פּסעודאָנימען), אָבער מען דערקענט פֿאַרט די פֿאָפּולערע און דערבײַ טעאָרעטיש וואָגיקע אַרטיקלען פֿון לעאָן געלער און מאָקס וועקסלער און די שאַרפּע לײַדנשאַפֿטלעכע פֿעדער פֿון ל. גלעלערטערן אויך דעמאָלט, וועלן עס פֿעלן זייערע נעמען אונטער די איינצלנע אַרטיקלען. דער יונגער, טאָלענטירטער זשורנאָליסט ברוינשטיין האָט זײַנע פּאָלעמישע אַרטיקלען דאָס רובֿ אונטערגעשריבן מיטן פֿולן נאָמען. אָבֿ באַמערקט, צייכענען זיך אויס די דאָזיקע אַרטיקלען ספּעציעל מיט זייערע ציטאַטן פֿון דער נײַסטער סאָציאַליסטישער לִיטעראַטור (געווען דעמאָלט די צייט פֿון דער ערפֿורטער פּראָגראַם) און מיט זייערע לאָגישע אויספֿירן. וועלן מען קוקט איבער הײַנט, נאָך אַ האַלבן יאָרהונדערט, דעם קאַמפּלעקט „לומינא", פֿאַרשטייט מען, אַז דער זשורנאַל האָט געמוזט אַרויסרופֿן דעם וואָרעמסטן אָפּקלאַנג בײַ דער יידישער סאָציאַליסטישער אינטעליגענץ: אין דער אָנגעלאָדענער אטמאָספֿער פֿון צינישע עם־הארצישע זידלערײַען — אַן ערנצטע, ווערדיקע סאָציאַליסטישע קאַמפּשריפֿט.

אויף וויפֿל ס׳איז באַקאַנט, האָבן זיך אין יאָס געפֿונען נאָר עטלעכע געצייטלט פֿאַרטיידיקערס פֿון דער „בוקארעשטער ליניע". איינער צווישן זיי, דער סטודענט גליקסמאַן, האָט אַפֿילו געפֿרווט ארויסגעבן אַ זשורנאַל קעגן דער „לומינא" און האָט אים אַ נאָמען געגעבן „לומינא בענגאַלי" („בענגאַליש ליכט"). אָבער אַזעלכע שטימען האָט מען אין יאָס ניט געקענט און ניט געוואָלט הערן — מער ווי איין איינציקער נומער פֿון דעם זשורנאַל (אַפּריל 1896) איז ניט אַרויס. ס׳איז כּדאַי צו באַמערקן בײַ דער געלעגנהייט, אַז דער רעדאַקטאָר איז טאָקע דערגאַנגען ביזן סוף אין דער אַסימילאַטאָרישער קאַריערע, אויף וועלכער ער האָט זיך גערישן; ער האָט זיך געשמדט און איז שפּעטער געוואָרן אַ באַווסטער זשורנאַליסט אין דער רומענישער פּרעסע, אונטערן פּסעוודאָנים „דאָקטאָר אי־גרעק".

אינטערעסאַנט איז די שטעלונג פֿון די יונגע יאָסער יידישע סאָציאַליסטן צו יידישע פֿראָבלעמען אין יענער צייט, נאָך איידער עס האָבן עקסיסטירט אויסגעאָרבעטע פֿראָגראַמען און פֿאָרמולירטע שטאַנדפונקטן אויף דעם געביט אין אַנדערע לענדער מיט גרעסערע יידישע קיבוצים. אַזוי זאָגט זיך אַרויס די גרופּע מיט דער גאַנצער אַנטשיידנקייט קעגן ציוניזם. כאַראַקטעריסטיש איז אויך די שטעלונג צו דער שמד־מגפּה. אַן אַרטיקל וואָס איז געחתמעט מיטן פּסעוודאָנים „אַן אָטעיסט" רופֿט צו „פֿאַראַכטונג צו די רענעגאַטן". אַסימילאַציע און שמד זײַנען אין יענע יאָרן וואָרעם רעקאַמענדירט געוואָרן פֿון רומע־

נער וואָס זינען געווען דווקא פֿרײנדלעך צו יידן ווי דאָס איינציקע מיטל צו פֿאַרענטפֿערן די יידן־פֿראָגע: זאָלן, הייסט עס, יידן מוחל זײן זיך אָפּשמדן, דע־מאָלט וועלן זיי באַקומען בירגעררעכט. מיט איינעם אַזא ראַדיקאַלן פּאָליטיקער — פֿראָפֿעסאָר באַדאַראָו [12] — אַגב אַ באַווונדערטער נאָמען אין דער פּאָליטישער גע־שיכטע פֿון רומעניע — פּאָלעמיזירט מאָקס וועקסלער אין לעצטערן אַרטיקל, אין וועלכן ער באַטראַכט די פֿראָגע פֿון אָסימילאַציע און שמד אין שטן פֿון מאַרקסיסטישער קריטיק:

„איך שטעל זיך ניט אָנטקעגן דער אָסימילאַציע, איך וואָלט פֿאַר־קערט גערן רעקאָמענדירט, אַז פֿעלקער זאָלן זיך אָסימילירן און צונויפֿ־גיסן. עס וואָלט זייער שיין געווען, וועט עס זאָל אויף דעם אופֿן נעמען אַ סוף צו דער שׂינאה צווישן דער רומענישער און יידישער נאציע; עס וואָלט גוט געווען, אַז די זעלביקע מינהגים, די זעלביקע שפּראַך, די זעל־ביקע אידעאָלן זאָלן פֿאַראייניקן ביידע פֿעלקער. אָבער צום באַדויערן האָבן זיך די נאציעס זייער אייגענע אַרגאָנישע אָנטוויקלונג וועלכע לאָזט זיך ניט בײַטן לויטן גוטן ווילן פֿון איין צד, אָדער לויטן שלעכטן ווילן פֿון אַן אַנדערן צד. פֿאַדערן פֿון אַ נאציע זיך צו אָסימילירן הייסט שטערן איר אין דער פֿרייהייט פֿון אָנטוויקלונג״.

דער אַרטיקל שטעמפּלט פֿאַר „פֿאַרעטערס״ די אַלע וואָס פֿאַרלאָזן זייער נאָציע „גראָד דעמאָלט, וען זי ווערט געדפֿט״ און קומט צום אויספֿיר:

„ניט פֿאַלסטינע איז מײַן פֿאָטערלאַנד, נאָר רומעניע; ניט די ביבל און תּלמוד זינען מײַן גלויבן — איך בין אַ סאָציאַל־דעמאָקראַט, אַ מאַרקסיסט. אָבער היות ווי איך טראָג דעם אייגענעם גורל ווי יענע נאציע, פֿון וועלכער איך קום אַרויס, היות ווי איך בין צוזאַמען מיט מײַן פֿאָלק געשטעלט אין דער זעלביקער אויסנעם־פֿאָזיציע, פֿיל איך זיך סאָלידאַריש מיט מײַן פֿאָלק און איך וועל תּמיד שטיין אויף זײַן זײַט. איך פֿיל אין זיך דעם חוב צו זאָגן: איך בין אויך אַ יידל״

איין מאָל איז די רעדאַקציע מכניס־אורח אַן אַרטיקל פֿון ד״ר ק. ליפּע, אַ באַקאַנטער חובבֿ־ציון, שפּעטער אַ ציוניסט מיט הערצלעַן, זייער אַ פּאָפּולערער פֿאָלקסמענטש אין יאַס, וועלכער פּריידיקט אַ יידישן רעליגיעז־מאָראַלישן סא־ציאַליזם מיט ראַיות פֿון דער תּורה; די רעדאַקציע גיט צו פֿון זיך אַ באַמערקונג, אַז זי איז ניט מסכּים מיט דעם דאָזיקן שטאַנדפּונקט.

אין דער פֿראָגע פֿון אַרגאַניזאַציאַנעלן בוי פֿאָדערט די גרופּע אַ „טאַקטיק לויט נאַציעס״, און שוין אין ערשטן נומער פֿון דער לומינא פֿאַרטיטשט ל. ג. (געלערטער?) דעם דאָזיקן שטאַנדפּונקט אין אַ לענגערן אַרטיקל, אין וועלכן עס ווערט אָנגעוויזן, אַז די סאָציאַליסטישע באַוועגונג מוז זיך שטיצן אויף דער שטאַ־טישער אַרבעטערשאַפֿט. אין מאָלדעוואר געגנט איז די מערהייט פֿון דער שטאַ־טישער אַרבעטערשאַפֿט אַ יידישע, מוז מען זאָמלען די רומענישע און די יידישע אַרבעטערשאַפֿט אין באַזונדערע אַרגאַניזאַציעס:

[12] Bădă rău.

„דערצויגן אין באַזונדערע לאַגערן, וועלן די יידישע און די רומענישע אַרבעטערס לײַכטער דערגרייכן די פֿולע פֿאַרברידערונג זייערע, וועז זיי וועלן, אין פֿולן באַווּסטזײַן פֿון זייער אינטערנאַציאָנאַלער מיסיע, אַרײַנגעצויגן ווערן אין דער באַוועגונג... די באַפֿרײַונג פֿון א נאַציע קאָן ניט דורכגעפֿירט ווערן דעמאָלט, ווען זי אַליין שלאָפֿט אָן רירט זיך ניט. ס'איז א גאַנץ נאַטירלעכע זאַך, אַז אין קאַמף פֿאַר פּאָליטישער באַפֿרײַונג, אין קאַמף פֿאַר אָפּשאַפֿן די עקאָנאָמישע אונטערדריקונג מוזן זיך יענע טיילן פֿון פּראָלעטאַריאַט וואָס רעדן באַזונדערע שפּראַכן גרופּירן אין באַזונדערע גרופּעס".

די „טאַקטיק לויט נאַציעס" וועלט אַרומגערעדט אין זשורנאַל אויך פֿון „גענטיליס" (מאַקס וועקסלער). ער שרײַבט אין סעפּטעמבער 1895:

„אַן אַנדער שפּראַך איז עס, אויף וועלכער מיר דאַרפֿן רעדן צום רומענישן שטאַטישן אַרבעטער, און אַן אַנדערע, אויף וועלכער מיר רעדן צום פּויער, און ענדלעך איז עס א גאַנץ אַנדער שפּראַך, וועלכע ס'פֿאַרשטייט דער יוד... אונדזער פּראָפּאַגאַנדע צווישן יודן דאַרף זיך אויפֿגעבויט אויף „נאַציאָנאַלער טאַקטיק"; מען וועט מוזן צולאָזן אויפֿבויען אַן דער פֿאַרטיי ספּעציעלע קלובן פֿאַר יידישע אַרבעטערס, סעקציעס וכדומה".

ווי מען זעט פֿון די געבראַכטע ציטאַטן, האָבן די „לומיניסטן" אין די פּראַגראַם־פֿראָגעס און אַפֿילו אין דער פּראָגע פֿון אַרגאַניזאַציאָנעלער פֿאַרמען אָנגענומען די זעלבּיקע פּלאַטפֿאָרמע ווי דער „בונד", נאָר איידער דער „בונד" אין רוסלאַנד האָט זיך געגרינדעט. דאָס באַווײַזט, אַז די דאָזיקע אידעעס האָבן זיך אָזוי צו זאָגן „געטראָגן אין דער לופֿט" דאָרט ווו עס האָבן געלעבט יידישע מאַסן, אויך מחוץ די גרענעצן פֿון רוסלאַנד. ס'איז אָבער אויך קיין ספֿק ניט, אַז עס האָט ניט געפֿעלט דער גיסטיקער אינפֿלוס פֿון די יידישע אַרבעטער־צענטערס אין אַנדערע לענדער אויף דער יונגער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג אין רומעניע, ספּעציעל דער אינפֿלוס פֿון שכנותדיקן רוסלאַנד ערב דער גרינדונג פֿון „בונד". נאָר קיין ענגערער קאָנטאַקט מיט די יידישע אַרבעטער־אַרגאַניזאַציעס פֿון רוסלאַנד האָט ניט עקסיסטירט. דאָס באַשטעטיקן די לעבעדיקע עדות פֿון יענער צייט, וועלכע דערמאָנען זיך נאָר, אַז זיי האָבן געהאַלפֿן שווערן סאָציאַליסטישע ליטעראַטור קיין רוסלאַנד און אַז זיי האָבן פֿאַרשפּרייט יידישע סאָציאַליסטישע אויסגאָבעס פֿון אויסלאַנד. אין א דין־וחשבון וועגן דער טעטיקייט פֿאַר די חדשים מײַ און יוני 1895 גיט איבער די „לומיניא", אַז די יאָסער אַרגאַניזאַציע האָט פֿאַרשפּרייט 2,267 בראָשורן, צווישן זיי 199 אין „זשאַרגאָן", און 699 צײַטונגען, צווישן זיי 200 נומערן פֿון דער לעמבערגער „זשאַרגאָנישער" צווייוואָכנדיקער צײַטשריפֿט „דער אַרבייטער". מיט גרויס באַפֿרידיקונג ברענגט די לומיניא (אויגוסט 1895) א קאָרעספּאָנדענץ פֿון לעמבערג, געשריבן פֿון איינעם יוסף שטײַג, אין וועלכער עס ווערט דערציילט, אַז דער קאָנגרעס פֿון דער עסטרײַכישער סאָציאַל־דעמאָקראַטישער פּאַרטיי האָט אָנערקענט די יידישע צײַטשריפֿט „דער אַרבייטער" פֿאַר א פּאַרטיי־אָרגאָן. דער סעפּטעמבער־נומער לומיניא פֿון דעם יאָר (1895) ברענגט א לענגערן בריוו פֿון א יידישן סאָציא־

לייסט אין רוסלאַנד, וועגן וועלכן די רעדאַקציע שרייבט אין אַן אויספירלעכער הקדמה, אַז דאָס איז „איינער פון די אַקטיוסטע טוערס פון דער סאָציאַל־דעמאָקראַטישער באַוועגונג אין רוסלאַנד״ — און דאָס פילט מען אויך פונעם אינהאַלט פון דעם בריוו גופא (דעם נאָמען פון דעם מחבר האָב איך ניט געקענט דערגיין). אין דעם בריוו וועט צווישן אַנדערע זאַכן געזאָגט:

„פאַר אונדז איז די פראַגע, אין וועלכער שפראַך צו פירן די פראָפאַגאַנדע, ניט קיין פרינציפיעלע, ניט קיין טעאָרעטישע פראַגע. פונקט ווי דער אלטער יידישער רבונו־של־עולם דערלאַזט, אַז מען זאל צו אים מתפלל זיין און זיך צו אים וועגן אין וועלכער ס'איז שפראַך, וואָס א מענטשלעכע באַשעפענישׂ פאַרשטייט,[13] אַבי דער מענטש זאל נאָר זיין דורכגעדרונגען מיטן אינהאַלט פון דער תפילה, אזוי ארט אויך ניט דעם נייעם גאָט פונעם יידישן פראָלעטאַריאַט, דעם סאָציאַליזם, אין וואָסער שפראַך און אין וואָסער פאָרעם מען וועט פון אים דורכגעדרונגען, און ער פאָדערט נאָר, אַז דער ארבעטער זאל אויפנעמען אין זיך זיין גייסט״.

דער מחבר שטרייכט אונטער די נייטיקייט ארײַנצוטראָגן די פראָפאַגאַנדע אין די ברייטע מאַסן און דערציילט, אַז די אַרבעט וואָס איז געפירט געוואָרן ביז ניט לאַנג אין רוסלאַנד האָט אַרויסגעבראַכט אייניקע פראָפאַגאַנדיסטן, אָבער די אייניקע וואַרפן זיך דער מאַכט אין די אויגן, אין מאַמענטן פון קאַמף וועלן זיי אָדער ארעסטירט אָדער געזוכט, זיי מוזן זיך אויסבאַהאַלטן און וועלן פאַסיוו. אַזוי בלייבט די מאַסע אין מאַמענטן פון קאַמף אָן פירערס. איז פאַראַן נאָר איין וועג: מאַסן־פראָפאַגאַנדע און אַגיטאַציע, און במילא נאָר איין מיטל: „זשארגאַן״. און דער שרייבער פאַרענדיקט פונקט מיט האַפענונג:

„הינט קענען מיר מיט רעכט זאָגן, אַז די צייט איז ניט מער ווײַט, וועלן דער יידישער פראָלעטאַריאַט אין רוסלאַנד וועט וועלן א מאַכט און וועט שפילן א וויכטיקע היסטאָרישע ראָלע אין דער רוסלענדער סאָציאַל־דעמאָקראַטיע״.

„פראָפאַגאַנדע אין זשארגאַן״ וועלט דער לאָזונג פון טאָג בײַ די „לומיניסטן״. אין די באַריכטן וועגן פאַרזאַמלונגען אין יאָס און אַנדערע שטעט וועלט אָפּטער אונטערגעשטראָכן בײַ אייניקע רעדנערס, אַז זיי האָבן געהאַט „זשארגאַן״. אָבער מיט יידישע רעדנערס אַליין וויל זיך די טוערס פון דער יידישער ארבעטער־אַרגאַניזאַציע אין רומעניע ניט צופרידנשטעלן, אין דער „לומינא״ נעמען זיך באַווײַזן כסדר ארטיקלען וועגן דעם, אַז ס'איז נייטיק אַ צייטונג אין „זשארגאַן״.

דאָ איז דאָס ארט צו באַמערקן, אַז די פראָגע וועגן אַ יידישער סאָציאַליסטישער צייטונג איז דעמאָלט ניט געווען קיין נייע. זי איז דיסקוטירט געוואָרן אין דער פּאַרטיי־אָנפירונג נאָך מיט יאָרן צוריק, איידער עס האָט זיך געשאַפן די באַזונדערע ארגאַניזאַציע פון יידישע סאָציאַליסטן אין יאָס. אויפן צווייטן קאָנגרעס פון דער רומענישער סאָציאַל־דעמאָקראַטישער פּאַרטיי (אַפּריל 1894) איז אָפּילו באַהאַנדלט געוואָרן דער פּאַרשלאָג פונעם יידישן דעלעגאַט

[13] ס'וועלט געמיינט דער מאמר: „שמע בכל לשון שאתה שומע״.

פֿענעסטער צו שאַפֿן אַ פּאַרטיי־אָרגאַן „אין יידישן זשאַרגאָן". דער דאָזיקער פּאַרשלאָג איז דעמאָלט אינגאַנצן אָפּגעווואָרפֿן געוואָרן איבער מאָטעריעלע טעמעס. די דיסקוסיע באַווייזט, אַז אין דער סאָציאַל־דעמאָקראָטישער פּאַרטיי האָט זיך שטאַרק געפֿילט די נייטיקייט פון אַ יידישן אָרגאַן — די צאָל יידישע רייִדנדיקע פּאַרטיי־מיטגלידער איז שוין קענטיק דעמאָלט געווען אַ גרויסע. אין דער דיסקוסיע האָט איין רעדנער פֿאָרגעלייגט, אַז היות ווי ס׳איז נאָך ניט מיגלעך געווען אָרויסצוגעבן אַ ספּעציעלע יידישע צייטונג, זאָל מען דערווייל דרוקן אַלע וויכטיקערע מאַניפֿעסטן פון דער פּאַרטיי אויך „אויף זשאַרגאָן". בתשובֿה דערויף האָבן די פֿירערס מארצון און נאַדעזשדע אָנגעוויזן, אַז עס זײַנען פֿאָראַן אָרבעטערס אויך פון אַנדערע נאַציעס (ספּעציעל דײַטשן און אונגערן), וועלכע וואָלטן זיך אויך געהאַט אינטערעס אין צייטונגען אויף זייערע שפּראַכן. דער יידישער סאָציאַליסט סטענקא, ווען ווען מיר האָבן אויבן געשריבן, האָט געפֿונען, אַז דערווייל „פֿעלן נאָך מענטשן מיט דער געהעריקער בילדונג, וואָס וואָלטן געקענט שרײַבן אויף זשאַרגאָן"; ער האָט דעריבער רעקאָמענדירט אָרײַנצופֿירן די „זייער גוט רעדאַקטירטע" אַמעריקאַנער זשורנאַלן „צוקונפֿט" און „אָרבייטער צייטונג". אָפֿוואָרפֿנדיק דעם פֿאַרשלאָג ווען גרינדן אַ יידישע צײַטונג האָט דער קאָנגרעס אָנגענומען אַ רעזאָלוציע וואָס איז אַרײַנגעטראָגן געוואָרן פון סטענקאַ, אין וועלכער די יידישע אָרבעטערס ווערן גערופֿן „זיך צו לערנען רומעניש"; אויב אָבער זיי קענען זיך פֿאָרט ניט אויסלאָזן פון אויסלאַנד.

מיט צוויי יאָר שפּעטער האָט זיך אָבער פֿאָר די יאָסער לומיניסטן פֿיל שאָפֿער געשטעלט די דאָזיקע פֿראָגע; אַ יידישע צייטונג איז געוואָרן אַ לעבנס־פֿראָגע פֿאָר דער יידישער אָרבעטער־אָרגאַניזאַציע.

צוויי שווערע מניעות שטעלן זיך קעגן דעם פּלאַן: די ערשטע איז די געלטפֿראָגע. אָרויסגעבן אַ יידישע צייטונג הייסט פֿאָר דער שוואַכער אָרגאַניזאַציע זאָציע אויסהאַלטן צוויי צייטונגען, וואָרעם ווען אָפּזאָגן זיך פון דער רומענישער „לומינא" האָט מען דעמאָלט ניט געקענט טראָכטן; זי פֿירט דאָך אַן דעם קאַמף מיטן אָפּיציעלן פּאָרטיי־צענטער, און מיט אַ שטענדיק וואַקסנדיקער הצלחה. נאָר דורך דער רומענישער צייטונג קאָן מען שטאַרקן דעם מאָראַלישן כּוח פון די אינטעליגענטן וואָס אָרבעטן אין דער אָרגאַניזאַציע, פֿאָרטיפֿן בני זיי די איבערצייגונג, אַז מען קעמפֿט פֿאָר אַ געראָטענער זאַך, ווירקן אויף דער ברייטער עפֿנטלעכקייט בכלל און געווינען פֿאָר דער באַוועגונג נייע אינטעליגענטע כוחות. די צווייטע מניעה איז געווען דער לשון גופֿא. וואָר זאָל עס שרײַבן אין דער יידישער צייטונג? אין די אָפּטע אָרטיקלען אין „לומינא" וועגן דער נייטיקייט פון אַ יידישן אָרגאַן חזרט זיך שטענדיק איבער די פֿאָרדראָסיקע פֿעסטשטעלונג: „מיר האָבן פֿאָרגעסן דעם זשאַרגאָן פון אונדזערע יוגנטיאָרן".

אָבער דער פּלאַן וועגן אַ יידישער צייטונג גייט דאָך ניט אַראָפּ פון טאָג־אָרדענונג, און ענדלעך ברענגט די לומינא דעם 1טן מײַ 1896 אַ באַזונדערטן אָרטיקל פון ל. געלערטער, אין וועלכן עס ווערט באַגריסט דאָס דערשײַנען

פֿונעם נײַעם יידישן אַרגאַן, און דעם זעלביקן טאָג שרײַבט אויס דאָס נײַ־געבוי־רענע קינד אויף יידיש: דער וועקקער איז דאָ!

די ביידע אויבן דערמאָנטע מניעות האָט די יידישע אַרבעטער־אַרגאַניזאַציע גובֿר געווען. וואָס שייך דעם לשון, האָט מען זיך געהאַלטן אויף אַ פשוטן אופֿן. מען האָט געפֿונען אַ שרײַבער וואָס האָט ניט געהאַט פֿאַרגעסן „דעם זשאַרגאָן פֿון די יוגנטיאַרן"; דאָס איז געווען אַ העברעיש־יידישער לערער מיטן נאָמען העלמאַן. די רעדאַקטאָרן זײַנען געווען די אייגענע וואָס פֿון דער „לומינאַ", דער עיקר געלערטער, געלער און וועקסלער. העלמאַן האָט געהאַט די אויפֿגאַבע איבערצוזעצן זייערע רומעניש אָדער דײַטש געשריבענע אַרטיקלען, אָדער צו פֿאַר־ריכטן זייער שפּראַך, וועלן זיי האָבן שפּעטער ביסלעכווײַז אָנגעהויבן שרײַבן יידיש. העלמאַן גופֿא איז ניט געשטאַנען אין דער באַוועגונג, ער האָט אָבער לײַב געהאַט זײַן אַרבעט, בפֿרט אַז אָפֿט מאָל האָט ער נאָך געהאַט די געלעגנהייט צו שרײַבן און צו דרוקן אויך אַ שטיקל אייגענע „הויכע פּאָעזיע". וועלן העלמאַן איז שוין אָפֿט געווען 80 יאָר, האָט ער נאָך געהאַט אין זכרון זײַן דעמאָלטיקע מיט־אַרבעט און האָט געריידט מיט התפּעלות דערפֿון, אַז די שרײַבערס זײַנען זײַנען ge־וועלן „גרויסע סאָציאַליסטן, אָבער נאָך גרעסערע גויים"... וואָס שייך דער מא־טעריעלער מניעה פֿון באַשוערן זיך מיט אַ צווייטער צײַטונג, האָט מען זיך געהאַלפֿן אויף אַ ראַדיקאַלן אופֿן: די רומענישע צײַטונג „לומינאַ" איז מיט אַ קורצער צײַט שפּעטער פּשוט אָפּגעשטעלט געוואָרן. אין דער ביבליאָטעק פֿון יאַסער אוניווערסיטעט פֿאַרענדיקט זיך די קאַלעקציע „לומינאַ" מיטן נומ׳ 17, פֿונעם 12טן יולי 1896, אין קאַטאַלאָג פֿון דער רומענישער אַקאַדעמיע איז אָבער פֿאַרצייכנט, אַז דער זשורנאַל איז אַרויסגעגאַנגען ביזן 15טן אָקטאָבער 1897. בכלל־אופֿן זײַנען אַרויסגעגאַנגען ביז אָט דער צײַט אַ קליינע צאָל נומערן, ווײַל לויטן קאַטאַלאָג פֿון דער רומענישער אַקאַדעמיע זײַנען אין גאַנצן אַרויסגעגאַנגען 27 נומערן.

4

„דער וועקקער"

פֿון וואַנען נעמט זיך אָט דער שלאָגערישער, וועקנדיקער נאָמען פֿאַר דער סאָציאַליסטישער צײַטונג? — די לעבעדיקע עדות פֿון יענער צײַט זײַנען איבער־צײגט, אַז דער נאָמען איז זייערער אַ היימישער, געבוירן בײַ זיי אַן אַ שום אויס־לענדישן אײַנפֿלוס. אַזוי ווי צווישן דער סאָציאַליסטישער ליטעראַטור וואָס פֿלעגט אַריבערגעשוואַרצט ווערן קיין רוסלאַנד, האָט זיך אויך געפֿונען דער יאָסער „וועקקער", האַלטן זיי פֿאַר מיגלעך, אַז דער נאָמען איז אין רוסלאַנד אַזוי געפֿעלן, אַז דער „בערשטערבונד" האָט אים שפּעטער אַפֿילו איבערגענומען פֿאַר זײַן אויסגאַבע. מיגלעך איז, פֿאַרשטייט זיך, אַן אָנדער סבֿרה: אַ גלײַכע פּרינציפּיעלע און טאַקטישע פּלאַטפֿאָרם האָט זיך אויסגעפֿורעמט אין די יידישע אַרבעטער־צענטערס פֿון פֿאַרשיידענע לענדער אין יענער צײַט, און עס האָט גע־

קענט געבוירן ווערן דער גליקלעכער צייטונגס־נאָמען אין צוויי לענדער באַזונדער, אומאָפּהענגיק איינער פֿונעם צווייטן.

ווי ס'זאָל ניט זײַן, די יידישע אַרבעטער־אָרגאַניזאַציע פֿון רומעניע האָט אָנגעהויבן זאָגן איר וואָרט צו די מאַסן דורך די שפּאַלטן פֿון אַ יידישן וועקקער. דעם 1טן מײַ (לויט דעם דעמאָלט הערשנדיקן פּראָוואָסלאָווונעם קאַלענדאַר: 19טן אַפּריל) 1896 האָט זיך באַוויזן דער ערשטער נומער. אין אַ באַגלייטערטן אַרטיקל ווערט אָנגעוויזן דער וועג, אויף וועלכן עס נעמט גיין די צייטונג:

„נישט פֿאַר דיא רײַכע, נישט פֿאַר דיא געזעטיגטע נגידים, נישט פֿאַר יענע וואָס האָבן געגנוג מיטטעל זיך און זייערע קינדער אויסצובילדען, זאָנדערן אַן אַנדער, יודישע אַרבייטער! איהר, וואָס טראָגט פֿון דור דורות דיא קעטטען דער אַרמוטה און נאָטה, אַן אַנדער וועגדעט זיך דער ווענקער, אַנערע צרות און אַנערע טרויעריגע לאָגע וויל ער בעשרײַבען, אום אַנדער געריכטיגקייט צו פֿערשאַפֿען, וויל ער זײַנע שטימע ערהעבען. אונד וויא איהר אַנדער פֿון דער קנעכטשאַפֿט בעפֿרײַען קענט, וויל ער אַנדער דעם וועג צײַגען".

אין קורצע שטריכן וועלט באַלויכטן אין אָט דעם אַרײַנפֿיר די קלאָסן־צעטיילונג פֿון דער געזעלשאַפֿט, עס ווערט געשילדערט דער גרויסער כּוח פֿון אַרבעטער־קלאָס, אילוסטרירט מיט די באַווּסטע פֿערזן פֿונעם דײַטשן דיכטער הערוועג:

„אַלע רעדער בלײַבען שטיל,
ווען דײַן שטאַרקער אָרם עס ווילל".

די יידישע אַרבעטערס ווערן גערופֿן „אויך מיט אַלע אַנדערע אַרבייטער אָהנע אונטערשיעד פֿאַן רעליגיאָן און נאַציאָנאַליטעט זיך צו פֿאַראייניגען". עס ווערט אָנגעוויזן אויף דער נויטווענדיקייט אויפֿצובויען עקאָנאָמישע (פּראָפּעסיאָנעלע) פֿאַראיינען, און מיטן רוף צום פּאָליטישן קאַמף פֿאַרענדיקט דער אַרטיקל:

„דער ווענקער רופֿט אײַך יודישע אַרבייטער צום פּאָליטישן קאַמפֿ. איהר וואָס זענט געבוירען און ערצויגען אין ראָמענײַ, וואָס צאָהלט מס, וואָס מאַכט מיליטער, איהר האָט אין דעם לאַנד קיין שום רעכט, איהר ווערט בעטראַכטעט אַלס פֿרעמדע. יעדער קלענסטע עפּיסטאָט אונטער־דריקט און פֿערפֿאָלגט אײַך. אום אײַך אויס דיעזער טרויריגער לאָגע צו בעפֿרײַען, מוזט איהר קעמפֿען מיט אַלער מאַכט פֿיר דיא פּאָליטישע גלײַכהייט מיט דיא ראָמענישע אינוואָהנער פֿון דעם לאַנד. איהר מוזט פֿאַרדרען פּאָליטישע רעכטע פֿיר דאָס אונטערדריקטע יודישע פֿאָלק. פּאָליטישע רעכטע וועלן זײַן פֿיר אײַך דאָס שטאַרקסטע געוואָהר אין דעם קאַמפֿע צור פֿערבעסערונג אײַערער לאָגע. ערוואַכט, אַרבייטער! זאַמעלט אײַך אַלע אום דיא פֿאָהנע דער אויפֿקלערונג, פֿרײַהייט, גלײַכהייט און ברודערלעכקייט, דיא דער ווענקער אויסברייטעט".

פֿון די געבראָכטע ציטאַטן איז צו זען אין דער ערשטער רייע, אַז דער איבערזעצער און קאָרעקטאָר העלמאַן איז ווײַט ניט געשטאַנען אויף דער הייך פֿון זײַן אויפֿגאָבע. דער ערשטער נומער איז באַצירט מיט זײַנס אַ „פּאָעטיש"

DER WECKER

דער וועקקער

אָרגאַן פֿון דער יידישער סאָציאַל־דעמאָקראַטישער גרופּע „לומינאַ" אין רומעניע (אַס 1896)

ליד וואָס טראָגט אַ העברעיש קעפּל „רכּב וצלח" און וווּ ער באַזינגט דאָס דער־שינען פֿונעם „וועקקער" מיט די ווערטער:

„דער וועקקער האָט דאָס ליכט ערבליקקט,
ער קעמפּפֿט פֿיר דעו, וואָס איז בעדריקקט..."

געשריבן איז די דאָזיקע פּאָעזיע אין דער פֿאָרעם פֿון אַן אַקראָסטיכאָן: די אָנהייב־אותיות פֿון אַלע פֿערזן שטעלן צוזאַמען דעם נאָמען פֿון דער צייטונג „דער וועקקער".

אָבער אויך אין אַנדערע לענדער האָבן זיך די יידישע ארבעטער־ארגאַנען פֿון יענער צייט ניט אויסגעצייכנט מיט אַ צו רייניעם יידישן לשון, און די געשיכטע וועט מוהל זיין דער יידישער ארבעטער־ארגאַניזאַציע אין רומעניע מעם יידיש־דיטשן „זשארגאָן" פֿון איר ערשטער צייטונג. דער עיקר איז, אַז די צייטונג האָט אָנגעהויבן ארבייטערינגען אין די טיפֿסטע שיכטן פֿונעם יידישן ארבעטער־קלאַס, אַז זי איז געווען אַן אמתדיקע „פֿאָהנע פֿון אויפֿקלערונג", ווי זי האָט צוגעזאָגט אין איר ערשטן פּראָגראַם־ארטיקל, און אַז דער לעבעדיקער קאָמפּגיסט וואָס האָט געבליצט פֿון אירע שפאלטן האָט אָנגעצונדן די מאַסע פֿון דער יידישער ארמעקייט. אין אַ קורצן אויפֿרוף שרייבט די רעדאַקציע:

„חברים! וועגן איהר האָט זיך צו קלאָגען געגען עמיצען וועלכער בעדריקט אייך, אז איהר וועט וועלען וואָזין דער וועלט, וואָס פֿאר אַ בעהאַנדלונג מי גיט אייך, קומטט צו אונז, האָט צוטרויען אין „דעם וועקקער". מיר וועלען אין אונזער בלאַטט גיטרייא אלעם פֿובליציירען און אלע פֿארברעכען אייערער פּיניגער געגען אייך מיט דעם פֿאַריגען אויזען דער גערעכטיקייט שטעמפּעלן".

און זיי זינגען געקומען און האָבן געהאָט צוטרוי. באַלד אין ערשטן נומער שילדערט דער „וועקקער" די שרעקלעכע ארבעט־באַדינגונגען בייַ אַ געווייסן מצה־בעקער אין יאַס, וווּ מען האָט געארבעט 22 שעה אין מעת־לעת. דער ארטיקל דערמאָנט דעם אנטיסעמיטישן בלוט־ביליבול וועגן פּסח און זאָגט, אַז די מצות זינגען „ריכטיק פֿערקנעטען מיט בלוט, אָבער נישט ח"ו קריסטליך בלוט, ס'איז פּשוט פֿערקנעטען מיט בלוט פֿאַן דיא אונגלויביקע ארמע פֿערלוירענע יודישע מצה בעקער געהילפֿען".

אלץ אפֿטער קומען ארבעטערס מיט זייערע טאָג־טעגלעכע צרות צום „וועקקער". דאָס רוב קלאָגן זיך די בריוושרייבערס, אַז מען בייַבט זיי שולדיק דעם לוין, אָפֿט מאָל — אַז אנשטאָט שכירות באַקומען זיי פֿונעם ארבעט־געבער קנעפּ. אזעלכע בריוו קומען ניט בלויז פֿון יאַס, נאָר אויך פֿון פֿארשיידענע פּראָווינצשטעט, ווי באָטאָשאַן, פֿאָקשאַן, באַקאָו א"א.

די פֿארשפּרייטונג פֿונעם „וועקקער" איבערן לאַנד, זיין ענגער קאָנטאַקט מיט דער ארבעטער־מאַסע פֿון אלע שטעט און שטעטלעך אין מאָלדעוועו געגנט קומט דיטלעך צום אויסדרוק אין באַגיסטערטע בריוו פֿון אלע עקן לאַנד. איינער פֿון די דאָזיקע בריוו, ארבייגעשיקט אין רעדאַקציע פֿונעם שטעטל פֿאַלטיטשען (געדרוקט אין נומ' 7), פֿארדינט דאָ ציטירט צו ווערן:

„זײַט „דער וועקקער״ ערשטענט און ווערט בײַא אונז אויך געלע־
זען איז אונזערע אַרבייטער עפּעס לײַכטיקער געווואָרען אין די אויגען.
זיי קיקען אויף דיזער צײַטונג וויא אויף איין פֿרײַנד פֿאַר וועמען מ׳קען
זיך דאָס הערץ אויסרעדען. דאָס לײַכט פֿאַן סאָציאַליזמום האָט אויך
דאָ אונזערע פֿערשלאָפּענע אַרבייטער אונגעהויבען צו שטיינען, און 120
אַרבייטער פֿאַן פֿערשידענע בראַנשאַן [=בראַנזשעס] האָבען זיך דורך
איין שוואָר [שבֿועה] ברידערליך פֿאַראייניגט און ווילען גרינדען איין
אַרבייטער קלוב, וואָ יעדער אַרבייטער זאָל קענען ערקלערען, און דעם
אַנדערען געבען צו פֿערשטיין, אויף וואָס פֿאַר אַ וועלט ער געהט אַרום,
וויא שוואָר און ביטטער ער מוז זיך פּלאָגען פֿיר איין הונגערלאָהן״.

פֿאַראַן מערערע ענלעכע בריוו, אין וועלכע פּשוטע אַרבעטערס (דער אויבן
ציטירטער בריוו איז געחתמעט פֿון „איין בעקער־געהילפֿע״) דריקן אויס אויף
אַ האַרציקן אופֿן זייער באַגײַסטערטע פֿרייד איבער דעם דערשײַנען פֿון זייער
נײַעם קאַמפֿאַרגאַן.

אַ בריייטן פּלאַץ פֿאַרנעמען אין „וועקקער״ די אַנאויפֿהערדיקע רדיפֿות אויף
יידן. אין אַ גרויסער צאָל בריוו וואָס לייענען זיך הײַנט ווי היסטאָרישע דאָקו־
מענטן פֿון אַ פֿינצטערער צײַט גיסן אויס יידישע אַרבעטערס און פֿאַלקסמענטשן
זייער ביטער האַרץ. אַ בריוו פֿון דער שטאָט באַקאָו שילדערט אַ גרויזאַמע
„אינקוויזיציאָן״ פֿון דער פּאָליציי קעגן עטלעכע יידישע בעלי־מלאָכות וואָס
ווערן אַרעסטירט און מערדערלעך געשלאָגן אָן אַ שום פֿאַר וואָס. דער בריוו־
שרײַבער פֿאַרפֿעלט ניט צוצוגעבן עטלעכע באַמערקונגען אויף דער טעמע „כּל
ישׂראל חבֿרים״: הגם דער דאָזיקער אָנפֿאַל איז געווען אָן אַפּענע אַנטיסעמיטישע
שפּיץ פֿון די היימישע געוועלטיקערס, אָבער —

„דיא היעזיגע בני רחמנים פֿאָן דער געלד־קלאַסע האָבען זיך
דעריבער ניכט ווייסענדיק געמאַכט, נור דיא קבצנים, דיא אַרבייטער,
דיא האָבן זיך אינטערעסירט און האָבען פּראָטעסטירט דורך דער דע־
מאָקראַטישען פּרעססע...״

דער בריוו רופֿט אָן צוויי נעמען פֿון באַווּסטע שטאָט־בעלי־בתים און זאָגט
וועגן זיי:

„זיא האָבען טעלעגראַפֿירט נאָך בוקאַרעסט אין דיא בורגעזישע
[בורזשואָזע] צײַטונגען, דאָס דיא גאַנצע געשיכטע איזט ליעגען. דאָס
האָבען זיא געטהאָן, נאָכדעם אַלעם האָט שוין געווייסט, דאָס דיא גע־
שיכטע איזט אמת וויצ. ולײַטער שאָת האָבען זיא עם דעמענטירט אונד
אַלס פֿאַלש ערקלערט אים נאָמען פֿון אַלער באַקויער יודען״.

בכלל באַגעגנט מען זיך ניט זעלטן מיט בריווישרײַבערס וואָס באַקלאָגן זיך
ביטער אויף „יידן בני־רחמנים״ און אויף מיאוסע מעשׂים וואָס ווערן פֿון יידן
גופֿא אָפּגעטאָן צוליב קאָנקורענץ.

מען טרײַבט, מען יאָגט — הערט זיך אַ ווייטאָגדיקער געשריי אין
„וועקקער״. אַ בריוו פֿונעם שטעטל מאָינעשט דערציילט וועגן דער סכנה וואָס
הענגט איבער אַלע דאָרטיקע יידישע אינווויינערס, העכער הונדערט משפּחות:
דאָס שטעטל איז אָפּיציעל רעגיסטרירט ווי אַ „דאָרפֿישע געמיינדע״ — און אין

דאָרפֿישע געמיינדעס לאָזט מען קיין יידן ניט ווינען. פון סאָוועטן, פון האָלאַנד, פון אַלע טיילן לאַנד דערציילט מען אַלץ דאָס אייגענע: עווקות, צרות אָן א שיעור. דער „וועקקער" האָט זינגע שפּאָלטן געעפֿנט, ער דערציילט, ער פּראָטעסטירט קעגן די „פּערזעקוציאָנען", ער מוסרט. די יידישע ארעמשאפֿט רעדט דורכן „וועקקער".

ארגאַניזאַציעס לעבן אויף. אַלטע ארבעטער־פֿאַראייגען ווערן אויפֿגעשטעלט פון דאָס נייַ, נייַע פֿאַראייגען ווערן געגרינדעט. אין יאָס פֿירן א רירעוודיקע טעטיקייט די האַנדלס־אַנגעשטעלטע, די בעקערס, די סטאָליערס. די לעצטע פֿירן א קאַמף פֿאַר וואָכנדיקן לוין אויפֿן ארט פון שטיקלוין; זייערע לוין־באַדינגונגען ווערן באַהאַנדלט אין ארטיקלען און אויף פֿאַרזאַמלונגען. אויך די מאָלער־ און די בלעכערס־ארבעטערס רירן זיך. אין בראָדי ארגאַניזירן זיך שוסטערס, בלעכערס און סטאָליערס, אין טעקוטש האַנדלס־אַנגעשטעלטע, אין טערג־פֿרומאָ די בלעכערס, אין פּאָקשאַן די קעלנערס. יידישע ארבעטער־ארגאַניזאַציעס פון אַלע פֿאַכן צוזאַמען ווערן געגרינדעט אין פֿאַלטיטשען, אין מאָינעשט. וועגן לוינקאַמפֿן, דאָס רוב הצלחהדיקע, דערוויסן מיר זיך פון יאָס, גאַלאַץ, בערלאַד, האַרלאָ א״א.

5. געלערטער פֿאַרט ארום איבערן לאַנד, האָלט לעקציעס אויף פֿאַרשיידענע טעמעס און רעדט אויף ארבעטער־פֿאַרזאַמלונגען: אין באַקאָ, פּיאַטרא־ניאַמץ, בראָילע, גאַלאַץ, האַרלאָ, מאָינעשט, פֿאַלטיטשען א״א. אומעטום ווערט ער אויפֿגענומען מיט באַגייסטערונג. א נייַ וואָרט האָט געמאַכט קלינגען איבער דער פּינצטערער יידישער גאַס פון רומעניע, ווען די שלאַפֿעדיקע.

אין די אַלגעמיינע פֿאָליטישע און יידישע פֿראָגעס איז דער „וועקקער" געגאַנגען אויף דעם וועג וועלכן ס׳האָט פֿריער אָנגעוויזן די „לומינאַ". ווי וויילד נאָריש און בייזוויליק אויסגעטראַכט ס׳איז געווען דער בילבול פון דער רומענישער סאָציאַל־דעמאָקראַטישער פּארטיי־אָנפֿירונג, אַז די יידישע ארבעטער־ארגאַניזאַציע וויל ארומנעמען אי יידישע ארבעטערס אי קאָפּיטאַליסטן, קאָן מען פֿעסטשטעלן פון יעדן ארטיקל, פון יעדער נאָטיץ אין „וועקקער". די צייטונג לאָזט ניט אַדורך קיין אינטערעסן פֿאַרגעסן; אומעטום ווערט אַוועקגעשטעלט א שארפּע מחיצה צווישן ארבעטער און קאָפּיטאַליסט, די קלאַסן־ליניע אויף דער יידישער גאַס. מען טענהט זיך אויס מיט רעליגיע און אויך מיט דער שמד־מגפּה, מען פֿאַלט אָן אויף חסידים און כּלי־קודש, און אויך פֿאַר דער יידישער פֿילאַנטראָפּיע וויזט דער „וועקקער" ניט ארויס קיין ברעקל דרך־ארץ. גראָד אין יענער צייט (סוף אַפּריל 1896) איז געשטאַרבן באַראָן הירש; זיין טויט האָט געמאַכט א גרויסן רושם אויף דער יידישער וועלט און אויך אין רומעניע, ווו עס זינגען אויפֿגעבויט געוואָרן מיט באַראָן הירשס געלט שולן פֿאַר יידישע קינדער. דאָס שטערט אָבער ניט העלמאַנען צו זינגען אין א לייד, אַז די פֿילאַנטראָפּן זינגען ארבעטער־„פֿיינדע": „אייער הערץ איז פֿאָן שטיין".

אויך אין קאַמף פֿאַר פּאָליטישע רעכט שטרייכט אונטער דער „וועקקער"

מיט דער גאַנצער שארפקייט דעם ארבעטער־שטאַנדפונקט. אַן ארטיקל מיטן קעפל „אחינו בני ישראל״ (נומ׳ 3) לאַכט זיך אויס פון יענער אחדות וואס באַשטייט אין דעם, אז „מ׳דאַווינט אויס איין סידר, מ׳זאַגט אַלץ אייַנע אונד די זעלבע שמונה עשרה און מ׳טרינקט אין איינעם לחיים״. די אויפגאַבע פון „וועקקער״, זאַגט דער ארטיקל, איז

„דיא יודישע נאציאן צו פערטהיידיגען אונד פיר איהר צו קעמפֿן דאַרט, וואַ זיא ווירד פאַלשיטיש אונטערדריקקט. דאַרט, וואַ זיא ווירד פאַן מענשענרעכט בערויבט, אונד אים אלגעמיינעם־פיר פרייהייט און גלייכהייט, ווייל דאַרט וואַ איין קלאַססע וויל דיא אַנדערע אויסבייטען, דאַרט האַט די בריידערשאפט באַלד אויפגעהערט״.

און ער פאַרענדיקט: „כל העבדים אחים הם! אַלץ שקלאַפען זינד בריעדער״.

אזוי ווי פריער די „לומינא״, אזוי זאַגט זיך איצט אויך דער „וועקקער״ קאַטעגאריש ארויס קעגן ציוניזם. אין נומער 2 (פון 8טן מײַ 1896) גיט איבער איינער וואס איז ניט לאַנג צוריקגעקומען פון פאַלעסטינע שוידערלעכע פרטים וועגן דעם לעבן פון רומענישע יידן וואס זיינען געקומען זוכן ארבעט אין די קאַלאָניעס פון בארון ראטשילד. דער בריוו איז אַ פלאַמענדיקער אנקלאַג קעגן דער אדמיניסטראציע פון די קאַלאָניעס. דאַרט וועלט דערציילט:

„אנפאנג בײַם קוממען נאך יפו האַט אייניער אַ געוויסער אגענט, ער ריפט זיך מיט דעם נאמען חיים בעקקער, צוגענומען בייא אונז די פעסטער אוז מען האַט זייא פארניכטעט אוז מען האַט גענומען בייא אונז פאַן יעדער פאַמיליע 25 רובל אוז אונז געמאַכט פאַר טערקישע אונטערטענער. ווייר האַבען געדענקט, אַז מיר זענען מיט דיעזען גלייכלעך, נאר דאַס איז איין גראַסעם אומגליק פיר אונז. יעצט ווייר וואַלטן געלאַפען צוריק צו אונזער היימהייט, שרייבט מען ניט אונטער קיין טערקישען פאַס. דאַס איסט דיא פאַליטיק, אז ווייר מיזען זיין עווינג אימאַנסטיקע שקלאפען... די ארבייט איזט שוועהר. עס איסט ניט צו באשרייבען. מען מוזט מיט די לאַנען די שטיינער רייסען אוז די שטיינער אויף די פלייצעם טראגען, הויפענס צו מאַכען. מען שטייט איבער דיא פלייצעם אוז מען שרייט: ארבית! ארבית! ארבית! וויא מיט די אייזלען. פילייכט וועלט אייניער קראַנק ביז דעם האַלבען טאג אין מאגיסטראציאן [אַדמיניסטראציע] פאַן דעם בארון רוטשולד, הייסן זייא איהם געהן. דיא ביזט קיין טאגעס־ארבייטער. דיעזע לייטע ארבייטען, ביז זייא ווערען געפערלעך קראַנק אוז מען גיבט זייא אין שפיטאהל ארון נאר צו בעדויערן ניכט אין יודישען שפיטאהל, אין בארון רוטשולדס שפיטאל איז דאס געוויס: מער פאַן דרייא טאגע ניט צו האַלטן. האַבען ווייר געמוסט אנקומען צו די קריסטען, צו דיא פראטעסטאַנטען פון דעם שפיטאהל. פיעל זענען געשטארבען פאַן אונזערע ברודער, די טעגלעכע ארבייטער. פיעל זענען געגאַנגען פאַן [האַבן פארלאַזט] די פרויען, זייא האַבען געבייטען מען זאל זייא אונטערשטיצען, האַבען גיענטפערט די קאַלאָניסטען פאַן דער קאַלאָניע, געהען זייא צו איהרעם פוילל, דאַס הייסט געמיינדע. אונזערע פרויען זענען געקומען צום פוילל... חיים בעקקער האַט זיך אויסגעשריגען און האַט זייא געשיקט קיין ירושלים צום רב הפוילל ר׳ שמואל סאַלאַנטים [סאַלאַנטער] און די פרויען האַבען

קיין מיטטעל ניט געהאַט, זענען זיי צו פֿיס געגאַנגען פֿאַן יפֿו ביז קיין ירושלים און דער וועג איז איין וועג פֿאַן 60 קילאָמעטער. דער וועג איז נאָר בערג אַראָף ביז קיין ירושלים אין שטיינער. זייא האָבען זיך צו שלאָגען זעהרע פֿיס אין די אַראָביר וואָס זיי רייזען מיט דיא קאַמעלען האָבען געמאַכט אין די פֿרויען איין פֿערדערבונג, עס איז ניט צו דערציילען...״

דער בריוו דערציילט ווײַטער, אַז דער רב־הכולל, ר׳ שמואל סאַלאַנטער, האָט פֿון די פֿרויען אָפּגעהוזקט, און פֿאַרענדיקט:

„דיא פֿרויען מיט דיא קינדער האָבען געמוזט אַרײַן פֿאַלען צו דיא פֿראָטעסטאַנטען אין דיא הענד אַרײַן. א סך זענען געטויפֿט געוואָהרן אָלס פֿראָטעסטאַנטען און א סך האָבען דיא פֿראָטעסטאַנטען אַוועקגעשיקט נאָך קאָנסטאַנטינאָפּעל אונד זענען איממער נע ונד. זייא זענען געפֿאַנגט, דיא טירקען וואַרפֿען זייא שטיקלעך ברויט אַוויוויא צו דיא הינד און אַזוי לעבען זייא, מען שיקט זייא פֿון איין שטאָדט צו דער אַנדערער שטאָדט, זייא האָבען קיין רוה... איך שרײַב, וואָס מיינע אויגען האָבען געזעהן. מי קען זיך איבערצײַגען דורך דיא מענטשען וואָס וואָהנען אין יפֿו אונד אין ירושלים״.

אין דער הקדמה צו דעם דאָזיקן בריוו זאָגט די רעדאַקציע, אַז „עס איזט ניכט שען פֿאַן די יעניגע, וואָס פֿערשיקקען דיא אָרמע אַרבייטער פֿאַן איין גלות, פֿדי זיא זאָלען אַרײַנפֿאַלען אין איין אַנדער גלות״. די רעדאַקציע גלייבט, אַז די גאַנצע באַשרײַבונג איז אמת. אָבער, גיט זי צו:

„וועגן עס געפֿינט זיך עמיצער פֿאַן רומעניען אָדער פֿאַלעסטינא, וואָס קענן אונז מיט פֿראָבען [באַווײַזן] איבערצײַגן דאָס היער עטוואָס ניכט פּינקטלעך נאָכצוהאַלטן איזט, שטעהט אים אונדזער בלאַט אָפֿפֿען״.

ס׳האָט זיך אָבער קיינער ניט געפֿונען מיט „פֿראָבען״, און דער בריוו איז געבליבן אָן אַן ענטפֿער.

אין נומ׳ 17 (21סטן אויגוסט 1896) ברענגט דער וועקקער אַ לייט־אַרטיקל אונטערן קעפּל „יודען־שטאַאַט״. דער אַרטיקל איז אַרויסגעפֿן געוואָרן דורך דעם, וואָס מיט אַ קורצער צײַט צוריק „איזט ערשיענען אייניג ברא־שורט פֿאַן איין געווייססען דאָקטאָר הערצל, ער בעהאַנדעלט דאָרט דיא פֿראָגע איבער גרינדונג פֿון איינעם יודען שטאַאַט. דיעזע בראָשורט האָט געמאַכט איין זעהר גרויסן לאָרם צווישען דער יודישען בעפֿעלקערונג...״ דער „וועקקער״ באַנוגנט זיך מיט דעם איין אַרטיקל וואָס איז געשריבן ווי א מין הקדמה צו א גע־נויער אָפּהאַנדלונג וועגן ציוניזם, וואָס האָט באַדאַרפֿט קומען און האָט אבער ניט דערשינט. דער דאָזיקער הקדמה־אַרטיקל רעדט אַרום די פֿראָגע פֿון נאַציאָנא־ליזם; די קעגענערס זאָלן ניט זאָגן, „דאָס מיר זענען יודען פֿיינדע און דעסהאַלב זענען מיר געגען ישוב ארץ ישראל״. וועגן דער באַצוונג פֿון סאַציאַליסטן צו דער אייגענער נאַציע וועלט אין אַרטיקל געזאָגט:

„חאטשבי מיר זענען אינטערנאַציאָנאל, ווייר זאָגען, דאָס אלע פֿעלקער אהנע אונטערשיעד פֿון נאַציאָן אונד רעליגיאָן דארפֿען זיך ברידערלעך פֿעראייניגט, זא פֿערוועדפֿען ווייר דאָך נישט דעם ריינעם

נאַציאָנאַליזמוס. מיט דעם, וואָס מיר זענען אינטערנאַציאָנאַלע סאָציאַל־דעמאָקראַטן, הערען מיר נישט אויף צו זיין אויך יודען. דען דער מענש, וואָס קען זיך נישט עמפּאָר העבען, אום זיין פּאָלק, פֿין דעם וואָס ער שטאַמט, צו ליעבען, פֿיר דעם זיך צו אָפּפֿערן, דער קען נאָך ווייניקער זיין אַ אידעאַליסטיש, אום זיך פֿיר פֿרעמדע צו אָפּפֿערן. אונד עבען אַזוי ווי אין מענש, ווען ער בעפֿרידיגט זיך מיט מעהרערע אַנדערע, הערט ער נישט אויף זיינע פֿאַמיליע, עלטערן, קינדער, ברידער צו ליע־בען, אַז איזט אויך מיט דעם פּאָלק. דער וואָס איזט אינטערנאַציאָנאַל, וואָס ליעבט אַללע פֿעלקער, הערט נישט אויף זיין פּאָלק צו ליעבען..."

5

אַפּעל צו דער אינטערנאַציאָנאַלער אַרבעטער־וועלט

פֿאַר די וואָס קענען דעם שאַרפֿן קאַמף פֿון דער „לומינא" קעגן דער דע־מאָקראַטישער אָנפֿירונג פֿון דער רומענישער סאָציאַל־דעמאָקראַטישער פּאַר־טיי איבער איר יידנפֿיינדלעכער באַציונג איז ממש אַ רעטענישׂ, וואָס אין דעם גאַנצן קאַמפּלעקס „וועקקער" פֿעלט לחלוטין דער מינדסטער רמז אויפֿן אינע־וויניקסטן פּאַרטייקאַמף, בעת אין דער „לומינא" איז וועגן דעם געווען פֿול. דאָס דערקלערט זיך קודם דערמיט, וואָס דער קאַמף מיט דער פּאַרטיי־אָנפֿירונג איז שוין יענע צייט היפּש אָפּגעשוואַכט געוואָרן. האָט אפֿשר די סאָציאַל־דעמאָקראַטישע פּאַרטיי חרטה געהאַט אויף איר רעאַקציאָנערער שטעלונג אין דער יידן־פֿראַגע? ניין, — גיכער פֿאַרקערט! אָבער די סאָציאַל־דעמאָקרא־טישע פּאַרטיי איז באַלד געקומען צו אַזאַ צושטאַנד, אַז ס׳איז כּמעט שוין ניט געווען מיט וועמען צו קעמפֿן. מיר האָבן אויבן איבערגעבן, אַז גלייך נאָך דעם ווי עס האָט אָנגעהויבן אַרויסגיין דער „וועקקער" איז אָפּגעשטעלט גע־וואָרן די „לומינא". דאָס איז צו יענער צייט, ווי עס וויזט אויס, שוין ניט געווען אַזאַ גרויסער קרבן. דער זשורנאַל האָט זיין מיסיע אויסגעפֿירט, דער קאַמף מיט דער אָנפֿירונג פֿון דער סאָציאַל־דעמאָקראַטישער פּאַרטיי האָט וואָס אַ מאָל מער פֿאַרלוירן זיין ווערדע און איז באַלד אין גאַנצן איבעריק געוואָרן: די פּאַרטיי, איין מאָל אַראָפּגעניידערט אין זומפּ פֿון אָפּאָרטוניסטישן צופּאַסן זיך צו די הערשנדיקע אומשטאַנדן, איז געגאַנגען איר וועג באַרג אַראָפּ אין אַלץ אַ גיכערן טעמפּ.

אַ חידוש איז אָבער דאָס שטילשוויגן פֿונעם „וועקקער" דעמאָלט, ווען די יידישע אַרבעטער־אַרגאַניזאַציע האָט אַרויסגעטראָגן איר אָנקלאָג קעגן דער פּאַרטיי־אָנפֿירונג פֿאַר דער אינטערנאַציאָנאַלער אַרבעטער־עפֿנטלעכקייט. דאָס איז געשען אויפֿן קאָנגרעס פֿונעם סאָציאַליסטישן אינטערנאַציאָנאַל אין לאָנדאָן (יולי 1896). צו דעם דאָזיקן קאָנגרעס האָט די יאָסער יידישע אַרבעטער־אַרגאַניזאַציע צוגעשיקט „אַ באַריכט פֿון דער סאָציאַל־דעמאָקראַטישער גרופּע „לומינא"", געשריבן אין דייטש. דער באַריכט האָלט ניט בעצם אין זיך קיין דירעקטן אָנקלאָג קעגן דער רומענישער סאָציאַל־דעמאָקראַטישער פּאַרטיי־

אַנפֿירונג, ער גיט אַבער אַן אַביעקטיוווע שילדערונג פֿון דער סאָציאַל־עקאָנאָמישער און יורידישער לאָגע פֿון יידן אין רומעניע, און דער לאָגישער אויספֿיר דערפֿון — קאָמף פֿאַר יידישער גלײַך־בארעכטיקונג אין רומעניע ווי אַן אויפֿגאַבע פֿון דער סאָציאַל־דעמאָקראַטישער פּאַרטיי — איז אַ שאַרפֿער אָנגריף קעגן דער באַקאַנטער באַצײַכנונג פֿון דער רומענישער סאָציאַל־דעמאָקראַטישער פּאַרטיי צו דער יידישער פֿראַגע. אַן ספֿק איז דאָס טאַקע געווען דער הויפּטצוועק פֿון בארײַכט, הגם אין דער הקדמה ווערט אונטערגעשטראָכן, אַז זײַן איינציקער צוועק איז: גיבן די דעלעגאַטן פֿון קאָנגרעס אַ מיגלעכקייט צו באַטראַכטן אויך די יידישע פֿראַגע פֿון רומעניע ניט געקוקט דערויף, וואָס אַן אייגענע דעלעגאַציע פֿון דער יידישער אַרבעטער־אַרגאַניזאַציע אין רומעניע האָט איבער דוחק אין געלט ניט געקאָנט קומען קיין לאָנדאָן.

א גאַנץ קליינעם פּלאַץ פֿאַרנעמט אין דעם דאָזיקן דאָקומענט דער בארײַכט וועגן דער אייגענער אַרגאַניזאַציע „לומינא", וועגן וועלכער עס ווערט געזאָגט, אַז זי האָט געזאַמלט „אַנהענגער־גרופּעס" אין אַלע שטעט און שטעטלעך פֿון מאָלדעווע, וואָס זײנען „די עלעמענטן פֿון א וואַקסנדיקער ארבעטער־פּאַרטיי". די צײטונג „וועקקער" ווערט געשילדערט ווי אַן אַרגאַן וואָס „וועקט אין דעם יידישן אַרבעטער דאָס שלאָפֿנדיקע קלאַסן־געפֿיל, וואָס ווײזט אים די שאָנד פֿון זײן נאַציאָנאַלער און קולטורעלער אונטערדריקונג, וואָס רופֿט אים צום קאָמף קעגן רעכטלאָזיקייט און בארבאַריזם".

דעם גאַנצן איבעריקן פּלאַץ אין דעם בארײַכט, וועלכער איז געדרוקט אויף אַנדערטהאַלבן צײַטונגזײַטן, פֿילט אויס אַן אינטערעסאַנטער אַנאַליז פֿון דער סאָציאַלער סטרוקטור פֿון רומעניע בכלל און פֿון דער יידישער לאָגע בפרט, „פֿונעם שטאַנדפּונקט פֿון עקאָנאָמישן מאַטעריאַליזם", ווי דער דאָקומענט דריקט זיך אויס.

לאָמיר דאָ איבערגעבן אין עטלעכע ווערטער דעם אינהאַלט פֿון דעם טייל:

ער גיט קודם אַ שילדערונג פֿון דעם פֿאַקטישן הפקר־צושטאַנד פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג אין רומעניע. פֿון עקאָנאָמישן שטאַנדפּונקט באַטראַכט, איז די יידישע באַפֿעלקערונג, וואָס זי טיילט זיך אויף אַ בירגערלעכן מיטלקלאַס און אַן ארבעטער־קלאַס, אַן „עקאָנאָמישער פֿאַקטאָר פֿון דעצידירנדיקער ווערדע"; פֿיר פֿינפֿטל פֿון דער אַלגעמיינער באַפֿעלקערונג איז רומעניע געהערן צום פּויערים־קלאַס; די עקאָנאָמישע און פּאָליטישע טעטיקייט פֿונעם לאָנד קאָנצענטרירט זיך בעצם אין די שטעט, וווּ יידן זײנען דער וויכטיקסטער ווירטשאַפֿטלעכער טייל פֿון דער באַפֿעלקערונג. דער קאָמף פֿון די הערשנדיקע שטאָטישע עלעמענטן קעגן דער יידישער באַפֿעלקערונג איז פֿאַקטיש, מחמת דעם סאָציאַלן צוזאַמענשטעל פֿון די ביידע טיילן באַפֿעלקערונג, א קאָמף פֿונעם אָפּגעשטאָנענעם פֿעלדאַליזם קעגן דער אַנטוויקלונג פֿון דער אייראָפּעיש־קאַפּיטאַליסטישער ווירטשאַפֿט־סיסטעם. אויב די יידישע בורזשואָזיע און דער יידישער פּראָלעטאַריאַט אַנטוויקלען זיך בייַדע פּראַלעל, איז דערפֿון געדרונגען, אַז בייַדע קלאַסן האָבן א גלײַכן אינטערעס זיך אויסצוקעמפֿן פּאָליטישע רעכט אין דער רומענישער

BERICHT

der jüdisch-sozialdemokratischen Gruppe „Lumina" unterbreitet dem „Internationalen Sozialistischen Arbeiter und Gewerkschafts Congress London, 1896."

באריכט פֿון דער יידישער סאָציאַל־דעמאָקראַטישער גרופּע אין רומעניע „לומינאַ"
צום אינטערנאַציאָנאַלן סאָציאַליסטישן קאָנגרעס אין לאָנדאָן 1896

שער מלוכה. די סאָציאַל־דעמאָקראַטיע אין רומעניע וועט ניט קאָנען ווערן קיין שטאַרקע אַרבעטער־פּאַרטיי, ביז דער יידישער פּראָלעטאַריאַט וועט ניט באַקומען די מיגלעכקייט פֿאַר פּאָליטישער טעטיקייט. אין קאָמף פֿאַר אירע פּאָליטישע רעכט האָט די יידישע אַרבעטערשאַפֿט אַ נאָטירלעכן מיטקעמפֿער אין דער יידישער בורזשואָזיע. די יידישע בורזשואָזיע אין רומעניע האָט, „מאַרקסיסטיש געריכט, נאָך אַ רעוואָלוציאָנערע און ש ו י ן אַ רעאַקציאָנערע זײַט". דער קאָמף פֿאַר די רעכט פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג שאַפֿט אַ בשותפֿותדיקע פּאָזיציע פֿאַר דער יידישער בורזשואָזיע און דעם יידישן פּראָלעטאַריאַט. דער קלאַסן־היפֿוך וועלכער אַבער מחמת דעם ניט אָפּגעשאַפֿט, די סאָציאַל־דעמאָקראַטיע האָט דעם חוב שטענדיק אונטערצושטרײַכן די טיפֿע עקאָנאָמישע סתירות צווישן דער בורזשואָזיע און דעם פּראָלעטאַריאַט. דער באַריכט ענדיקט זיך מיט אַן אָפּפֿל צום קאָנגרעס אַרײַנצונעמען די יידישע פֿראָגע פֿון רומעניע אין דער דיסקוסיע און אויסצודריקן זײַן שטעלונג צו דער פּראָבלעם פֿון יידן אין רומעניע, אַזוי ווי צו דער פֿראָגע פֿון אונטערדריקטע פֿעלקער, „אין צוזאַמענהאַנג מיטן פֿאַרשלאָג פֿון דער פֿראַנצייזישער אַרבעטער־פּאַרטיי און די אויספֿירן פֿונעם חבֿר זשאָרעס" (דעם פֿולן טעקסט פֿון באַריכט, אין אַ יידישער איבערזעצונג, זע וויטער, זז׳ 107—112).

אָט דאָס איז אין קורצן דער אינהאַלט פֿון דעם „באַריכט" וועלכער איז געחתמעט פֿון מ. חיימאָוויטש, ל. געלערטער, לעאָן געלער, ראובֿן שוואַרץ, מאַקס וועקסלער — פֿאַרן „פֿאַרשטאַנד" (אַנפֿירונג) פֿונעם פֿאַראײַן „לומינא" (יאַס).

מען קאָן הײַנט געוויס ניט מסכים זײַן מיט אַלע באַגרינדונגען פֿונעם באַריכט; ספּעציעל געפֿינען מיר, אַז אין דער אָפּשאַצונג פֿון דער עקאָנאָמישער ראָלע פֿון יידן אין רומעניע דערנעענטערט זיך דער באַריכט ממש צו אַ מין „אַתה־בחרתנו"־שטאַנדפּונקט וועלכער איז ניט ריכטיק אויף פֿאַר דער רומעניע פֿון סוף 19טן יאָרהונדערט. ווי וויכטיק עס זאָל ניט געווען זײַן (און געבליבן) די עקאָנאָמישע ראָלע פֿון יידן אין רומעניע, טאָרן זיי אָבער פֿאַרט ניט אַוועקגעשטעלט ווערן ווי אַן „עקאָנאָמישער פֿאַקטאָר פֿון דעציידירנדיקער וועדעמ" פֿאַרן לאָנד, בעת אין דער אייגענער צײַט ווערט לחלוטין ניט געזומען אין אַכט ווי אַן עקאָנאָמישער פֿאַקטאָר די פּויערים־מאַסע, אַ פּאָליטיש רעכטלאָזע כּמעט ווי יידן, דורכויס אַ פּראָדוקטיוויע מאַסע, פֿיר פֿינפֿטל פֿון דער גאַנצער רומענישער באַפֿעלקערונג. אויך האָלטן מיר, אַז עס איז טאַקטיש ניט ריכטיק געווען אונטערצושטרײַכן דעם קאָאָסאָלן אַנאַפֿאַבעטיזם פֿון דער אַלגעמיינער באַפֿעלקערונג אין רומעניע און דערבײַ אָנווײַזן, אַז די יידישע אַרבעטערשאַפֿט איז קולטורעל אָנטוויקלונגס־פֿעיקער ווי דער קריסטלעכער פּראָלעטאַריאַט און אַז צווישן די יידישע אַרבעטערס זײַנען ממש ניטאָ קיין אָנאַלפֿאַבעטן. אַזעלכע פֿעסטשטעלונגען אין אָפּיציעלן באַריכט קלינגען באַרימעריש און קענען ניט אַרויסרופֿן קיין גוטן אײַנדרוק.

די דאָזיקע איבערשאָצונג אויף איין זײַט און גרינגשאָצונג אויף דער צוויי־טער דערקלערן זיך מיט דער שארפֿקייט פֿונעם קאָמף קעגן דער אָנפֿירונג פֿון

דער סאָציאַל־דעמאָקראַטישער פּאַרטיי אין רומעניע. לגבי דער פֿינדלעכער באַצוונג פֿון דער פּאַרטיי־אָנפֿירונג צום קאַמף פֿאַר יידישער גלײַך־בארעכטיקונג האָבן די מחברים געהאַלטן פֿאַר נייטיק וואָס שטאַרקער אונטערצושטרײַכן די עקאָנאָמישע חשיבות פֿון יידן, ווי די כּמעט אינצידיקע טרעגערס פֿונעם קאַפּיטאַליזם, ווי די פֿיאָנירן פֿון קאַפּיטאַליסטישן פּראָגרעס אין לאַנד פֿון נאַטוראַלער ווירטשאַפֿט, כּדי צו דערווײַזן, אויף אַ בולטן אופֿן, אַז דער קאַמף קעגן דער יידישער רעכטלאָזקייט דינט די אינטערעסן פֿונעם גאַנצן פּראָלעטאַריאַט. די אָנגעוויזענע פֿעלקערן פֿאַרקלענערן אָבער אין קיין שום פּרט ניט די וועדעג פֿון דעם באַריכט, פֿון אָט דער ערשטער שאַרפֿער מאַניפֿעסטאַציע פֿון די יידישע סאָציאַליסטן אין רומעניע אויף אַן אינטערנאַציאָנאַלן אַרבעטער־פֿאָרום קעגן דער אונטערדריקונג פֿונעם יידישן פֿאָלק. *

וואָס פֿאַר אַ ווירקונג האָט געהאַט אָט דער באַריכט אויפֿן קאָנגרעס? קיין דאָקומענטאַלע ידיעות וועגן דעם האָבן מיר ניט, אָבער עטלעכע יידישע סאָציאַליסטן זײַנען געווען דעמאָלט אויפֿן קאָנגרעס גיבן איבער, אַז זשאָרעס האָט אין זײַן רעדע וועגן דער לאָגע פֿון די אונטערדריקטע פֿעלקער אין גאַנצן אָנערקענט פֿאַר ריכטיק דעם שטאַנדפונקט פֿון דער יידישער אַרבעטער־אָרגאַניזאַציע אין רומעניע. אין דער דיסקוסיע איז אויך אַרויסגעטרעטן דער רומענישער דעלעגאַט זש. אָטאַנאַסיו [14] מיט אַ שאַרפֿער רעדע, אין וועלכער ער האָט פֿאַרטיידיקט די „מאַרקסיסטיש אויסגעהאַלטענע" שטעלונג פֿון דער רומענישער סאָציאַל־דעמאָקראַטישער פּאַרטיי אין דער יידישער פֿראַגע. [15]

---

* דער אינטערנאַציאָנאַלער סאָציאַליסטישער קאָנגרעס אין בריסל 1891 האָט צום ערשטן מאָל אָנגענומען אַ רעזאָלוציע קעגן אַנטיסעמיטיזם (און אויך פֿילאָסעמיטיזם), לויטן פֿאַרשלאָג פֿון אב. קאַהאַן, דעלעגאַט פֿון ניו־יאָרק, אָבער ניט אַזוי שאַרף, ווי שפּעטער די גרופּע „לומינאַ". אויך אויפֿן קאָנגרעס אין צירעך 1893 האָט אב. קאַהאַן פֿאַרטראָטן די יידישע געווערקשאַפֿטן אין אַמעריקע. אין דעם לאָנדאָנער קאָנגרעס פֿון 1896 האָבן זיך שוין באַטייליקט דעלעגאַטן פֿון די יידישע אומלעגאַלע אַרבעטער־אָרגאַניזאַציעס אין רוסלאַנד (פֿון ווילנע, מינסק, ווארשע און סמאָרגאָן) און ס'איז צוגעשטעלט געוואָרן אַן אויספֿירלעכער באַריכט פֿון דער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג.

מיר ווילן נאָך אָנווײַזן, אַז אין דער פֿראַנצייזישער סאָציאַליסטישער צײַטונג *L'Humanité Nouvelle* (פּאַריז 1897, ד׳ 364 א״ו) איז געווען אָפּגעדרוקט אַן אַרטיקל פֿון מאַרקולעסקו וועגן דער סאָציאַליסטישער באַוועגונג אין רומעניע, ווו עס ווערט דערציילט, אַז אין יאַס עק־סיסטירט אַן אָפּגעשפּאַלטענע גרופּע „לומינאַ", וואָס גיט אַרויס אַ צײַטונג מיטן זעלביקן נאָמען; איינע פֿון די סיבות פֿון דער אָפּשפּאַלטונג איז, וואָס די רומענישע סאָציאַל־דעמאָקראַטישע פּאַרטיי האָט ניט מספּים געווען צו סאָציאַליסטישע די פּאָדערונגען פֿון רעכט, און ספּעציעל פֿון וואַלרעכט פֿאַר „אויסלענדער" (יידן) און צו פֿירן די פּראָפּאַגאַנדע „לויט נאַציעס".

[14] Atanasiu.

[15] כּדאַי צו באַמערקן, אַז אָטאַנאַסיו, דער דעמאָלטיקער דעלעגאַט פֿון דער רומענישער סאָציאַל־דעמאָקראַטישער פּאַרטיי אויפֿן אינטערנאַציאָנאַלן קאָנגרעס, איז אין 1920 געוואָרן אַ מיטגליד אין מיניסטעריום־קאַבינעט פֿונעם געוועזענעם אַוועראַל אָווערסקו וויי אַן אונטערשטאָט־סעקרעטאַר און האָט מיטגעהאָלפֿן אויסצופֿירן וויילדע רדיפֿות אויף דער אַרבעטער־באַוועגונג אין רומעניע, וועלכע איז אין יענעם יאָר, נאָך אַ דורכגעפֿאַלענעם גענעראַל־סטרײַק, צעשמעטערט געוואָרן אין בלוט און פֿײַער.

ס׳איז אַ חידוש, וואָס ניט דער בּאָריכט פֿון דער יידישער אַרבעטער־אָרגאַניזאַציע צום סאָציאַליסטישן קאָנגרעס און ניט די דיסקוסיע אויפֿן קאָנגרעס ווערן ניט איבערגעגעבן מיטן פֿולן טעקסט אויף די שפּאַלטן פֿון „וועקקער״. אין נומ׳ 14 (31סטן יולי 1896) וועלט דער דאָזיקער בּאָריכט נאָר קורץ באַרירט אין אַן אַרטיקל, געשריבן פֿון לעאָן געלער, און דאָס אויך נאָר זײַן אַלגעמיינער טייל. מיר לייענען דאָ צווישן אַנדערס:

„צום ערסטען מאָל ווירד אין דער ציוויליזירטער וועלט מיט אַפּפּאַנהייט אונד מיט אמת געשיליידערט דיא טרויעריגע לאָגע דער יודען אין רומעניען. דער פּאַריזער „לומינא״ אַלס סאָציאַליסטישע גרופּפּע האָט געשיקט איין בּאָריכט אין דעם לאָנדאָנער קאָנגרעס, אין וועלכעם עס ווירד געשילדערט אַלע פֿערפֿאָלגונגען, אַלע פּערזעקוציאָנען, וואָס דיא יודען שטעהען אויס אין רומעניען, די בּאַבּאַרייען, מיט וועלכע דיא רעגירונג־בעאַמטען באַהאַנדלין דיא יודען... אום עס זאָל קענען עקזיסטירען אין רומעניען אייניג גראָססע אַרבייטער־פּאַרטייא מוססען פֿאַר אַלעם די יודען האָבען פּאָליטישע רעכטע. עס לייגט דאָהער אים אינטערעססע פֿאָן דער אינטערנאַציאָנאַלען סאָציאַל־דעמאָקראַציע, דאָס זיא זאָל זיך אננעמען פֿיר דעם שווער אונטערדריקטען יודישען פֿאָלק אין רומעניען״.

אַזוי פֿיל, און ניט מער! מיט וואָס דערקלערט זיך דאָס? לעבעדיקע עדות פֿון יענער צייט דערקלערן דעם פֿאַקט אַז ווי אַזוי: דער „וועקקער״ האָט געדאַרפֿט דינען אויסשליסלעך דער אויפֿקלערונג פֿון די מאַסן, זייער קאַמף קעגן קאַפּיטאַליסטישן קלאַס און דעם אידעאַל פֿון סאָציאַליסטישער באַפֿרייונג, און די רעדאַקטאָרן זײַנען האָבן געהאַלטן פֿאַר זייער חובֿ שטרענג אָפּצוהיטן דעם סאָציאַליסטישן אַרגאַן פֿון ידיעות וועגן רעסערייען אין די סאָציאַליסטישע רייען, וואָס וואָלטן געקאָנט וואַרפֿן אַ שאָטן אויף דער ריינקייט פֿונעם סאָציאַליסטישן אידעאַל. הינט מעג מען באַטראַכטן אַזאָ טאַקטיק פֿאַר אַ „שטרויס־פּאָליטיק״, אָבער אַזוי איז דאָס דעמאָלט געווען.

6

דער אײַנבראָך פֿון דער רומענישער סאָציאַל־דעמאָקראַטישער פּאַרטיי און דער נײַער אָנהויב

וואָס שייך דער רומענישער סאָציאַל־דעמאָקראַטישער פּאַרטיי, האָט זי ניט מער לאַנג איבערגעלעבט דעם אינטערנאַציאָנאַלן סאָציאַליסטישן קאָנגרעס אין לאָנדאָן. זי האָט זיך אַזוי לאַנג „צוגעפּאַסט״ צו די הערשנדיקע באַדינגונגען אין לאָנד, ביז זי האָט פֿאַרלוירן יעטווידער השפּעה אויף די מאַסן.

ניט געקוקט דערויף וואָס די פֿירערס זײַנען געשטאַנען אויף דער וואַך, אַז די פּאַרטיי זאָל חלילה ניט פֿאַרלאָזן דעם דרך־הישר, איז אַבער די באַוועגונג פֿאַרט געקומען אין אַ שאַרפֿן קאָנפֿליקט מיט דער מלוכה־מאַכט. דאָס איז געשען, ווען די סאָציאַליסטישע פּאַרטיי האָט זיך דערוועגט אָנצוריכן די באַיִ־

רישע ממשלה אין איר סאָמע ווײַטאָגדיקסטן פונקט: אין פֿאַרשלאָפֿענעם דאָרף. נאָך אויפֿן צווייטן קאָנגרעס פֿון דער פּאַרטיי, אין 1894, איז אײַנשטימיק באַשלאָסן געוואָרן אָנצוהייבן אַ פּראָפּאָגאַנדע צווישן די פּויערים. אַלע האָבן געוווסט, אַז דאָס איז אַ שוועריע און געפֿערלעכע אַרבעט, און ניט אַזוי גיך איז מען דעריבער צוגעטראָטן אויסצופֿירן דעם באַשלוס. אָבער דער פֿאַרלאַנג צו שאַפֿן פּויערים־אָרגאַניזאַציעס איז שוין ניט אַנטשוויגן געוואָרן, און אויפֿן 5טן קאָנגרעס, אין אַפּריל 1898, איז אויסגעקליבן געוואָרן אַ ספּעציעלע קאָמיסיע וואָס האָט זיך תיכף געמוטשעט צו דער אַרבעט. אין משך פֿון עטלעכע חדשים צוזאַמען געשאַפֿן געוואָרן העכער הונדערט סאָציאַליסטישע קלובן אין די דערפֿער. די דאָזיקע אָרגאַניזאַציעס האָבן געפֿירט דורכויס אַ פֿרידלעכע, געזעצלעכע טעטיקייט. די רעגירונג האָט אָבער גאָנץ גוט געוווסט, אויף וואָס זי קאָן זיך ריכטן פֿון פּויערישע אָרגאַניזאַציעס. דערצו נאָך האָט אין יענעם יאָר געהערשט אַ שווערער עקאָנאָמישער קריזיס, און די אַיגאַרכיע האָט זיך געשראָקן פֿאַרן דאָרף. האָט זיך שוין אין דעצעמבער פֿון דעם זעלביקן יאָר אַראָפּגעלאָזט אויף דער פּויערים־אָרגאַניזאַציע דער ווידדסטער טעראָר פֿון דער רעגירונג. די קלובן זײַנען אַלע פֿאַרמאַכט געוואָרן, הונדערטער פּויערים זײַנען אַרעסטירט געוואָרן און מוראדיק געפּײַניקט געוואָרן פֿון די זשאַנדאַרן. די ביידע אָנפֿירערס פֿון דער אָרגאַניזאַציע, דער סטודענט פֿיקשינעסקו און דער דרוקער־אַרבעטער באַנגעראָנו, זײַנען געשטעלט געוואָרן פֿאַר אַ טריבונאַל און פֿאַרמישפּט געוואָרן אויף שווערער תּפיסה פֿאַרן פֿאַרברעך — פֿון שווינדלעריי; זיי האָבן באַשווינדלט די פּויערים מיט איליוזיעס וועגן סאָציאַליזם...

אויף דער פּאַרטיי־אָנפֿירונג האָט אָבער דער דאָזיקער פּסק־דין ניט געהאָט חלילה קיין שום רעוואָלוציאָנירנדיקע ווירקונג. די פּאַרטיי איז ווײַטער געגאַנגען מיטן וועג בארג אָראַפּ. אויפֿן 4טן קאָנגרעס (אַפּריל 1897) האָבן זיך שוין גאָנץ קלאָר געפֿילט לויקווידאַטאָרישע טענדענצן; די ביידע פּאַרטיי־פֿירערס, מאַרצון און ראַדאָוויטש, האָבן צוזאַמען מיט נאָך אַ דריטן דעלעגאַט אַרײַנגעטראָגן אַ פֿאַרשלאָג, אַז די סאָציאַל־דעמאָקראַטישע פּאַרטיי זאָל זיך פֿאַרוואַנדלען אין אַ רומעניש־נאַציאָנאַלע פּאַרטיי. אַלע ייִדישע מיטגלידער זאָלן, הייסט עס, פֿאַרלאָזן די פּאַרטיי. מאַטיווירט איז געוואָרן דער דאָזיקער פֿאַרשלאָג דערמיט, אַז ייִדן האָבן סײַ ווי ניט קיין פּאָליטישע רעכט און קענען מחמת דעם ניט ברענגען קיין נוצן; פֿאַר אַ פּאָליטישער פּאַרטיי זײַנען זיי נאָר אַן איבעריקער באַלאַסט. מען גיט איבער, אַז נאָך דער פֿאַרניכטונג פֿון דער פּויערים־אָרגאַניזאַציע האָט די רעגירונג צו ווייניק געגעבן די פּאַרטיי־פֿירערס, אַז אויב זיי וועלן ניט ווי צום גיכסטן לויקווידירן די פּאַרטיי, וועלן זיי האָבן דעם אייגענעם סוף ווי די פֿאַרמישפּטע חברים זייערע, פֿיקשינעסקו און באַנגעראָנו. מאַרצון און ראַדאָוויטש, און צוזאַמען מיט זיי נאָך פֿיל אַנדערע אָנפֿירנדיקע און אַקטיוועַ מיטגלידער פֿון דער פּאַרטיי, האָבן זיך אונטערגעגעבן דעם אולטימאַטום: זיי האָבן געשאַפֿן אַ נײַע טעאָריע וועגן דער „בריטהאָרציקער“ צופֿאַסונג פֿון דער פּאַרטיי צו די לעבנס־באַדינגונגען אין רומעניע און ארויסגעשטעלט די נויטוועַנדיקייט

אַרײַנצוטרעטן אין דער לִיבעראַלער פּאַרטיי, וואָס זי איז די פּאַרטיי פֿון קאַפּיטאַליסטישן פּראָגרעס, וועלכע וועט ערשט שאַפֿן די הנחות פֿאַר דער אַנטוויקלונג פֿון דער סאָציאַליסטישער באַוועגונג אין רומעניע.

אַזוי האָט זיך געענדיקט אָט דער פּראָצעס פֿון צעפֿאַל מיטן פֿולן באַנקראָט פֿון דער פּאַרטיי. די געוועזענע פֿירערס, ראַדאַוויטש און מאַרצון, זײַנען געוואָרן מיניסטאָרן, און אויך אַ רײַ אַנדערע אַנפֿירערס פֿון דער פּאַרטיי זײַנען פֿאַרזאָרגט געוואָרן מיט הויכע מלוכה־פּאָסטנס אין די רײַען פֿון דער לִיבעראַלער פּאַרטיי. די „צופֿאָסונג" איז דערגאַנגען ביז איר לאָגישן סוף. אין דער געשיכטע פֿון דער רומענישער סאָציאַליסטישער באַוועגונג איז אַרײַנגעשריבן געוואָרן אַ שוואַרץ קאַפּיטל וואָס טראָגט דעם נאָמען: „די בגידה פֿון די דזשענעראַלן".[16]

נאָך דעם דאָזיקן אומקום פֿון דער אַפּיציעלער רומענישער סאָציאַל־דעמאָקראַטישער פּאַרטיי איז די יידישע אַרבעטער־אַרגאַניזאַציע אויף אַ צײַט פֿון יאָרן אויך פֿאַרמעלט פֿאַרבליבן די אייניקע פֿאַרטרעטערין פֿון דער סאָציאַליסטישער באַוועגונג אין רומעניע. פֿון דעסט וועגן האָט מען זיך ניט געקענט ריכטן, אַז דער דאָזיקער חורבן זאָל לאָזן אומבאַרירט די יידישע אַרבעטער־אַרגאַניזאַציע. אַנטוישונג און פֿאַרביטערונג האָבן אַרומגעכאַפּט אויך די יידישע אַרבעטער. די אַרגאַניזאַציע וואָס האָט אַנגעהויבן איר טעטיקייט מיט אַזוי פֿיל באַגײַסטערונג האָט זיך געמוען ברעקלעך. דערצו האָט זיך אַ לאָז געטאָן אַ כוואָליע רדיפֿות קעגן יידישע סאָציאַליסטן. די רעגירונג האָט קענטיק געוואָלט אויסלעשן דעם לעצטן פֿונק פֿון אַ סאָציאַליסטישער באַוועגונג אין לאַנד.

אין יענער צײַט האָבן זיך גוואַלדיק פֿאַרשאַרפֿט די רדיפֿות פֿון דער מאַכט קעגן יידן בכלל. ס'האָט זיך אַנגעהויבן די יידישע מאַסן־עמיגראַציע, וועלכע וועט פֿון אונדז געשיכלדערט אין פֿרײַערדיקן קאַפּיטל.

די יידישע אַרבעטער־אַרגאַניזאַציע אין מאָלדעווע זײַנען ביסלעכווײַז אַנטשוויגן געוואָרן, אָבער די פֿאַרזייטע זאָמען פֿון סאָציאַליזם האָבן וויטער געשפּראָצט אין די הערצער פֿון די יידישע אַרבעט־ און פּאַלק־מענטשן. אַרויס־געשיקטע און עמיגרירטע יידישע סאָציאַליסטן האָבן מיטגענומען זייער ליעבע נײַעם גלויבן אין אַנדערע לענדער.[17] די איבערגעבליבענע אָבער האָבן געוואָרט,

---

[16] generoşi — בריטהאַרציקע.

[17] פֿון יענעם דור יידישע סאָציאַליסטן אין רומעניע, וואָס האָבן עמיגרירט קיין אַמעריקע און האָבן זיך דאָ אין גאַנצן אָפּגעגעבן מיט דער אַרבעטער־באַוועגונג, דאַרפֿן דערמאָנט ווערן: די פֿאַרשטאָרבענע ציסער און ראַזענצווײַג; מ. חיימאָוויטש, איינער פֿון די גרינדערס פֿון דער אַרגאַניזאַציע „לומינאַ", אַ באַקאַנטער טוער אין אַרבעטער־רינג, געשטאָרבן 1943; ס. וועקסלער, אַ מיטגליד פֿון דער „פֿאַרוועגסט־אַסאָציאַציע". אַ גרויסע צאָל עמיגראַנטן פֿון יענער צײַט האָבן זיך צוגעפֿוגענומען אין דרײַ ברענטשן פֿון „אַרבעטער־רינג", איינער פֿון די דאָזיקע ברענטשן (649) טראָגט דעם נאָמען „ד״ר געלערטער".

מאָכטלאָז קעגן דעם שטורעם פֿון אַנטיסעמיטישער רעאַקציע, אַז עס זאָל ווידער קומען די צייט פֿאַר אַ נײַעם אָנהייב.

*

די ווײַטערדיקע געשעענישן — פֿון אָנהייב דעם יאָרהונדערט — געהערן שוין ניט צו דער תקופֿה, וואָס איז די הויפּטטעמע פֿון אונדזער אָפּהאַנדלונג. היות אָבער ווי זיי צײַטן זייַנען יניקה נאָך פֿון יענער תקופֿה, וועלן מיר זיך אויף זיי קורץ אָפּשטעלן.

די רוסישע רעוואָלוציע פֿון 1905 האָט אַרויסגערופֿן אַ שטאַרקן ווידערקול אין רומענישן דאָרף. אָבער פּויערים רירן זיך פֿאַמעלעך, און צוויי יאָר צײַט האָט געדויערט, ביז זיי האָבן זיך אויפֿגעהויבן און געמוטמעט מאָרשירן מיט העק און קאָסעס. באַלד איז דאָס גאַנצע לאַנד צעטרייסלט געוואָרן פֿון אַ מעכטיקער אַגראַר־רעוואָלוציע. דער נצחון פֿון דער רעאַקציע אין רוסלאַנד האָט געשטאַרקט די רעאַקציע אין רומעניע, וועלכע האָט געזעטיקט איר נקמה־דאָרשט אינעם בלוט פֿון 11,000 צעשאָסענע פּויערים נאָכן דערשטיקן דעם אויפֿשטאַנד און אַראָפּגעלאָזט איר פּויסט אויך אויף די סאָציאַליסטישע אַרגאַניזאַציעס און קריזלעך אין אַלע טיילן לאַנד. גראָד האָט זיך אין יענער צײַט (1907) ערשט געהאָט געשאַפֿן די „סאָציאַליסטישע אוניע". אַ גרויסע צאָל סאָציאַליסטן, דאָס רובֿ יידן, זײַנען אַרויסגעטריבן געוואָרן פֿון רומעניע דורכן „עקספּולזאַרע־געזעץ", צווישן זיי דער שפּעטער באַקאַנטער באַלשעוויסטישער פּירער ד״ר כ. ראַקאָווסקי, דער באַווסטער ייִדיש־רומענישער שרײַבער באַרבו לאַזאַרעאַנו און פֿיל אַנדערע. די דאָזיקע מאַסן־אַרויסשיקונגען פֿון אייגענע בירגערס האָבן אַרויסגערופֿן שטאַרקע פּראָטעסטן אין טייל איראָפּעישע פּאַרלאַמענטן, און די אַרויסגעשיקטע האָט מען שפּעטער געמוזט צוריק אַריינלאָזן.

אין רומעניע האָט זיך געשאַפֿן אַ נײַע סאָציאַל־דעמאָקראַטישע פּאַרטיי אונטער דער אָנפֿירונג פֿון ק. פֿרימו[18] און כ. ראַקאָווסקי. אויפֿן ערשטן קאָנגרעס פֿון דער פּאַרטיי (אָנהייב 1910) איז אַרײַנגענומען געוואָרן אין פּראָגראַם די פֿאָדערונג פֿון גלײַך־באַרעכטיקונג פֿאַר ייִדן אין רומעניע. מיר ברענגען דאָ טעקסטועל דעם דאָזיקן פונקט פֿון פּראָגראַם:

„אַלגעמיינע גלײַכע וואָלעכט צום פּאַרלאָמענט, צו די דיסטריקט־און קאָמונאַל־פֿאַרוואַלטונגען פֿאַר אַלע אײַנוווינערס פֿון לאַנד [ניט פֿאַר אַלע בירגערס], אַן אונטערשייד פֿון רעליגיע, נאַציע און געשלעכט, וואָס פֿאַרמאָגן ניט וועלכע ס'איז אויסלענדישע בירגערשאַפֿט".

ווײַטער:

„אַפּשאַפֿן דאָס געזעץ וועגן „עקספּולזאַרע", גלײַכע בירגערלעכע און פּאָליטישע רעכט פֿאַר די היימישע איזראָעליטן, פונקט ווי פֿאַר געבוירענע רומענער".

די פֿאָדערונגען, פֿאַר וועלכע די יאָסער „לומיניסטן" האָבן יאָרן לאַנג

---

[18] C. Frimu — איז שפּעטער געשטאָרבן מיט אַ מאַרטירער־טויט אין תּפיסה. פֿרימו און ראַקאָווסקי זײַנען בײַדע ניט קיין ייִדן.

געקעמפֿט און פֿאַר וועלכע זיי זײַנען אַזוי געדולדפֿט געוואָרן פֿון דער אַלטער סאָציאַל־דעמאָקראַטישער פּאַרטיי־אָנפֿירונג, זײַנען הייסט עס איצט אַרײַן אין דער אַפּיציעלער פּראָגראַם פֿון דער באַנטעטער פּאַרטיי. די שאָטנס פֿון דער פֿאַרגאַנגענהייט זײַנען פֿאַרשוווּנדן געוואָרן ווי אַ בייזער חלום.

צווישן די ערשטע וואָס האָבן זיך געשטעלט אין די רייען פֿון דער נײַער פּאַרטיי זײַנען געווען די יידישע סאָציאַליסטן. די טוערס פֿון דער יידישער סאָציאַליסטישער אַרגאַניזאַציע זײַנען געבליבן געטרײַ דער באַוועגונג. פֿון דער גרופּע „לומיניסטן", וועגן וועלכער מיר האָבן אויבן גערעדט, איז נאָר איינער אַוועק פֿון דער פּאַרטיי — ברוינשטיין, אַ געבילדעטער און טאַלענטירטער זשורנאַליסט, אָבער אויך ער איז ניט אַריבער צו וועלכער ס'איז קאָפּיטאַליסטישער פּאַרטיי, נאָר ער איז געוואָרן אַן אָנגעזעענער זשורנאַליסט אין דער ראַדיקאַל־דעמאָקראַטישער צײַטונג Adevărul, די גרעסטע צײַטונג פֿון דער רומענישער דעמאָקראַטיע; ברוינשטיין, אונטער דעם ראָמאַניזירטן נאָמען „בראַנישטעאַנו", איז פֿאַר אַ צײַט פֿון לאָנגע יאָרן געווען אײנער פֿון אירע הויפּט־רעדאַקטאָרן. די אָנדערע פֿירערס פֿון דער אָמאָליקער „לומינא", געלערט און געלערטער, זײַנען נאָך אין דער צײַט צווישן דער ערשטער און צווייטער וועלט־מלחמה אקטיוו געווען אין דער אַרבעטער־באַוועגונג, דער ערשטער אין דער סאָציאַל־דעמאָקראַטישער פּאַרטיי, דער לעצטער אין לינקער גרופּע וואָס האָט זיך אָפּגעשפּאָלטן פֿון דער פּאַרטיי. מאַקס וועקסלער איז געפֿאַלן אַ מאַרטירער: דעם 14טן מײַ 1917 (בעת ד״ר ראַקאָווסקי איז באַפֿרײַט געוואָרן פֿון דער רומענישער תּפיסה דורך רעוואָלוציאָנערע רוסישע סאָלדאַטן) האָט מען וועקסלערן אַרעסטירט און געשאָסן „פֿאַרן פֿרווו צו אַנטלויפֿן".

די נײַ אויפֿגעלעבטע סאָציאַל־דעמאָקראַטישע אַרגאַניזאַציעס פֿון מאָלדעווע זײַנען אויך איצטער אין זייער גרעסטן רובֿ געווען יידישע, אָבער — ספּעציעל יידישע אַרבעטער־אַרגאַניזאַציעס האָבן מער קיין קיום ניט געהאַט. נאָר איין מאָל, אין 1915, וועלט געמאַכט אַ פֿרווו אויפֿצובויען אַ ספּעציעלע יידישע אַרבעטער־אַרגאַניזאַציע אין יאַס, אונטערן נאָמען „קרײַז וועקער"; עס הייבט אָן ווידער אַרויסצוגיין אַ צײַטונג אונטערן אַלטן נאָמען „דער וועקער" (פֿון יולי 1915 ביז מאַרץ 1916). ווי די צײַטן האָבן זיך געביטן: מיט 20 יאָר צוריק האָט דאָס דערשײַנען פֿון „וועקער" אַרויסגערופֿן צאָרן און פֿאַרביטערונג מצד דער אָפּיציעלער פּאַרטיי־אָנפֿירונג; אין יאָר 1916 באַגריסט דער אָפּיציעלער פּאַרטיי־אַרגאָן (די טעגלעכע צײַטונג „לופֿטאַ") דעם יידישן ברודער־אַרגאָן אין אַ ווארעמען אַרטיקל. אָבער לאַנג האָט אָט די באַצײַטע „וועקער"־אַרגאַנאיזאַציע ניט געלעבט. די שטרעבונגען וויידער אויפֿצובויען אַ יידישע אַרבעטער־אַרגאַניזאַציע האָבן זיך ניט געקענט אַנטוויקלען, ווײַל באַלד איז אויך רומעניע אַריינגעריסן געוואָרן אין פֿײַער פֿון דער וועלט־מלחמה.

*

וועגן מען באַטראַכט אָט די קורצע געשיכטע פֿון דער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג אין רומעניע אין צוזאַמענהאַנג מיט דער לאַגע פֿון די יידישע מאַסן

אין לאנד און אין צוזאמענהאנג מיט דער אלגעמיינער סאציאליסטישער באוועגונג, איז דער סך־הכל אט וועלכער:

די יידישע ארבעטער־ארגאניזאציע איז געווען די ערשטע און איז געבליבן די איינציקע באוועגונג בתוך פולקום רעכטלאזן יידישן פאלק אין רומעניע, וואס האט אנגעהויבן דעם קאמף פאר יידישער עמאנציפאציע מיט די מיטלען פון זעלבסטהילף און מאסן־אקטיוויטעט. די יידישע ארבעטער־ארגאניזאציע איז געווען די איינציקע וואס האט געטרעפן אפגעהיט די פרינציפן פון פראלעטארישן קלאסנקאמף אין דער צייט, ווען די אפיציעלע סאציאליסטישע פארטיי האט געזוכט אן אנשפאר אין דער בורזשואזיע און פארקויפט די סאציאליסטישע פרינציפן פאר פרייז פון נישטיקע פאליטישע „דערפאלגן".

אט דאס איז דער גרויסער היסטארישער פארדינסט פון דער יידישער סאציאליסטישער ארבעטער־ארגאניזאציע אין דער אלטער רומענישער בתים סוף 19טן און אנהייב 20סטן יארהונדערט.

ליטעראטור

Lumina, Organ al Cercului de Propagandă Social-Democrată "Lumina", Jaşi 1895—1897.

דער וועקקער, ארגאן דער סאציאלדעמאקראטישען גרופפע „לומינא", יאס 1896.

Dare de seamă despre desbaterile congresului al 2-lea al Social-Democraţiei Române, ţinut în Bucureşti în zilele de 20, 21 *şi* 22 *Aprilie* 1894. Editura: Partidul Social-Democrat al Muncitorilor din România, Bucureşti 1894.

Al 4-lea congres al Social-Democraţiei din România, ţinut în Bucureşti în zilele de 14, 15 *şi* 16 *Aprilie* 1897. Editura: Biblioteca ziarului "Lumea Nouă", Bucureşti 1897.

I. C. Atanasiu. *Pagini din Istoria Contimporană a României,* 1881—1916, Volumul I, Mişcarea Socialistă 1881—1900, Bucureşti, 1932.

П. Б. Аксельрод. *Пережитое и передуманное,* I, Берлин 1923.

Constantin Graur. *Căţiva Inşi* — cu o notiţă întroductivă de T. Teodorescu Brănişte. Editura: "Adevărul", Bucureşti.

Constantin Graur. *Portrete Socialiste.* Cuvânt întroductiv de Barbu Lăzăreanu. Editura: "Santier", Bucureşti.

Programul Partidului Social-Democrat din România cu un comentar de Dr. C. Racovski. Cercul de Editură Socialistă, Bucureşti 1914.

M. Gh. Bujor. "Privire asupra socialismului in România, schiţă dela reînviere la război (1899—1916)", *Proletarul* No. 71, 18 Martie 1934.

*

וועגן דער אלגעמיינער לאגע פון יידן אין רומעניע ווייזן מיר נאך אן אויף די ווייטערדיקע ארבעטן:

Dr. J. C. Bluntschli. *Roumania and the Legal Status of the Jews in Roumania, an Exposition of Public Law,* Anglo-Jewish Association, London 1879.

Condiţinnea juridică a izraeliţilor pământeni. Editura: Biblioteca ziarului "Lumea Nouă", Bucureşti 1898.

Chestia Evreilor din Romănia — de un grup de evrei pământeni, Bucureşti 1910.

I. Negreanu. *Impământenirile în România. Editura Infrăţirea,* Bucureşti 1914.

Josef Kissman. "Die Lage der Juden in Rumänien", *Der Kampf,* Wien, November 1918.

אַרטיקלען פֿון ד״ר י. קיסמאַן אין צוקונפֿט, ניו־יאָרק: „גרויס־רומעניע און אירע יִידן, די פֿאַראַנטוואָרטלעכקייט פֿון די קעניגאַרט״ (אָקטאָבער 1923); „דרכי עקאָנאָמישע אַנטוויקלונגס־פּערייאָדן פֿון רומעניע, ווי זיי האָבן זיך אַפּגעשפּיגלט אויפֿן גורל פֿון די יִידן״ (יאַנואַר 1931); „יִידישע רעכט אין רומעניע, אַ היסטאָרישער איבערבליק״ (נאָוועמבער 1939).

מאַטעריאַלן

רעאַקציע אויף פיישאַטאָס עמיגראַציע־פּלאַן

אַלע באַקאַנטע יידישע כּלל־טוערס האָבן זיך אַרויסגעזאָגט קעגן דעם עמיגראַציע־פּראָיעקט פֿונעם אַמעריקאַנער געזעלשאַפֿט־קאַנסול אין רומעניע ס. ב. פיישאַטאָ (זע זז׳ 22—24). מיט די טענות וואָס זײַנען אויסגעהויבן געוואָרן קעגן דעם דאָזיקן פּראָיעקט באַקענען מיר זיך פֿון אָפּענעם בריוו (פֿון 12טן סעפּטעמבער 1872) פֿון סער פֿרענסיס ה. גאָלדסמיט צו ס. ב. פיישאַטאָ.

מיר גיבן דאָ איבער אויסצוגן פֿון דעם בריוו:[1]

„... ס׳איז אין מײַנע אויגן אַ סתּירה צו אַלע כּללים פֿון טאַקטיק צו רעקאַמענדירן אַ לאַנד וואָס איז ניט איבערבאַפֿעלקערט, אַז אַ פֿלײַסיקער טייל פֿון זײַן באַפֿעלקערונג זאָל אויסוואַנדערן. פֿון דעסט ווענען, ווען רומעניע וואָלט פֿאַרמאַגט ניט מער ווי עטלעכע טויזנט יידן, וואָלט זיך אפֿשר נאָך געלויבט זיי אַרויסצונעמען און צו פּטרן אַלע צרות... אויב עס ווערט אָבער פֿאַרגעלייגט אַזאַ פּלאַן פֿאַר אַ מאָסע וואָס ווערט געשאַצט אויף 200 ביז 250 טויזנט נפֿשות, וויזוט מיר אויס אַז דער פֿאַרשלאָג — איך מוז מודה זײַן — לחלוטין אומפּראַקטיש און אַ פֿעלער אויך פֿון פּרינציפּיעלן שטאַנדפּונקט. אײַער פֿאַרשלאָג צום מיניסטער, אין זײַן ווערטערלעכן באַטײַט, מיינט די עמיגראַציע פֿון דער גאַנצער מאָסע, און אַזוי האָט זיך טאַקע געלויבט פֿאַר די יידישע שׂונאים אים אויסצוטײַטשן. אין אײַער בריוו צו מיר וויזט איר אָן, אַז איר האָט בדעה אַרויסצונעמען פֿון רומעניע ניט מער ווי בערך 50 טויזנט יידן, אָבער איך פֿאַרשטיי ניט די פּראַקטישקייט דערפֿון און איך פֿאַרשטיי אויך ניט, וויאַזוי דאָס וואָלט „פֿאַר־זיכערט בירגערלעכע און פּאָליטישע רעכט פֿאַר די איבעריקע״, אויב דער פּלאַן וואָלט אָפּילו דורכגעפֿירט געוואָרן.

„אײַער פֿאַרשלאָג, אַז די געזעץ־געבערישע קערפּערשאַפֿטן זאָלן זאָרגן פֿאַר אַ טייל הוצאות פֿון דער עמיגראַציע, זעט מיר אויס ווי אַ דירעקטע אָנערקענונג, אַז די עמיגראַציע וואָלט געבראַכט נוצן דעם לאַנד; און איך האַלט, אַז ס׳איז פֿונקט פֿאַרקערט. בכלל האָב איך פֿאַרויסגעזען פֿון ערשטן מאָמענט אָן, ווען איך האָב זיך נאָר דערוווּסט וועגן פּלאַן, אַז אונדזערע שׂונאים וועלן זיך אָנכאַפּן אין אים ווי אין אַ באַשטעטיקונג פֿון זייערע אייגענע געדאַנקען און ווי אין אַ מיטל אָפּצוצײַגן די עפֿנטלעכע אויפֿמערק־זאמקייט פֿון דעם אָבסאָלוטן רעכט פֿון די רומענישע יידן — וואָס שטיצט זיך אויף די פּרינציפּן פֿון גערעכטיקייט און אויף בפֿירושע תּוארים פֿון אָפּמאַכן — צו פֿאַר־נעמען זיך מיט אַלע באַשעפֿטיקונגען און צו געניסן די געזעצלעכע זיכערקייט פֿון זייער פֿערזאָן און פֿון זייער אייגנס. ס׳איז אונדז געגנג שווער אָנגעקומען צו דער־גרייכן פֿאַר זיי די אָנערקענונג פֿון אָט די רעכט, און איך בין איבערגעצײַגט, אַז עס וואָלט גיכער געווען אין הספּק מיט אָט דעם פּרינציפּ און פֿאַקטיש וויניקער האָבן־נעגונג לאָז צו פֿאַרבלײַבן בײַ אָט דער פֿאַרערונג איידער אַוועקצוגיין אין דער זײַט, צו אַ גיגאַנטישן עמיגראַציע־פּלאַן״.

די בריסעלער קאָנפֿערענץ וועגן פיישאַטאָס פּלאַן

אין דער בריסעלער קאָנפֿערענץ (זע ז׳ 24) דעם 29סטן און 30סטן אָקטאָבער 1872 האָבן זיך באַטיילט דעלעגאַטן פֿון: פּאַריז, בערלין, ווין, לאָנדאָן, אַמסטערדאַם, בריסל און אויך פֿון רומעניע גופֿא. אין אָפּיציעלן באַריכט[2] ווערט, צווישן אַנדערע, געזאָגט:

---

[1] דער בריוו איז געדרוקט געווען אין *Jewish Chronicle*, צוזאַמען מיט אַ באַריכט פֿון אַ מיטינג פֿונעם רומענישן קאָמיטעט אין לאָנדאָן (וועמענס פֿאָרזיצער גאָלדסמיט איז געווען). אויפֿן מיטינג זײַנען געלייענט געוואָרן עטלעכע בריוו פֿון פיישאַטאָ, און נאָך דעם וויי דער קאָמיטעט האָט דיסקוטירט די פּראָגע וועגן דער רומענישער עמיגראַציע, האָט ער אויסגעדריקט זײַן הסכּמה צו סער פֿרענסיסס ענטפֿער. מיר ציטירן פֿון:

The Jewish Times, IV, No. 37, New York, November 8, 1872.

[2] *L'Univers Israélite*, XXVIII, No. 6, Paris, 15 Nov. 1872; *The Jewish Times*, V, No. 12, New York, May 16, 1873.

די קאָנפֿערענץ האָט געמאַכט אַ גרויסן רושם אין דער יידישער וועלט. פֿול מיט התּפּעלות שרײַבט אַן אָנטייל־נעמער אין ניו־יאָרקער *Jewish Messenger* פֿון 22סטן נאָוועמבער 1872,

„...אלע רעדנערס זיינען געווען אינטשטימיק אין דער מיינונג, אז די רומע־
נישע פּראָגע זאל ניט באטראכט ווערן ספעציעל פונעם רעליגיעזן שטאנדפונקט, ווארעם
די טרויעריקסטע זײט פון אט דער פּראָגע געהער צום געביט פון מענטשנרעכט, דאָרף
באטראכט ווערן לויט די געזעצן פון מאָראָל, לויטן גרויסן קאָדעקס פון מענטשלעכ־
קייט בכלל... די רומענישע דעלעגאַטן האָבן אַרײַנגעטראָגן אַ פאָרשלאָג, אין וועלכן
עס ווערט אויסגעדריקט דער פּאָראָלאָג פון די רומענישע ייִדן צו נעמען די איניציאַטיוו
איידער עס ווערן אָנגענומען וועלכע ס׳איז אַנדערע מיטלען. די סעקס פון די לעגיס־
לאַטיווע קערפּערשאַפטן פון זייער לאַנד דאַרף געפּונט ווערן פונעם 27סטן נאָוועמבער אין
בוקאָרעשט. וויל די רומענישע ייִדן פּרײַנטראָגן אַ פּעטיציע מיט דער פּאָדערונג,
מען זאל זיי צוריקגעבן, ווי לאָיאַלע קינדער פונעם רומענישן פּאָטערלאַנד, די ביר־
גערלעכע און פּאָליטישע רעכט וועלכע זײנען זיי פּאַרזיכערט געוואָרן דורך די לעצטע
טראַקטאַטן, כדי זיי זאָלן דאַרפן פּאַרטאָנקען דאָס דערגרייכן די דאָזיקע רעכט דער
פּרײַנדלעכקייט און דעם יושר פון זייערע מיטבירגערס. די קאָנפּערענץ האָט באַרציק
צוגעשטימט צו דעם דאָזיקן פּאָרשלאָג וועלכער איז אי קלוג אי פּאָטריאָטיש, מחמת די
רומענישע ייִדן ווילן דערגריכן זייערע רעכט אָן אויסלענדישער אינטערוועניר, אפּע־
לירנדיק צו די רעפּרעזענטאַנטן פון זייער לאַנד וואָס זײנען געווילט דורך זייערע
מיטבירגערס... נאָך דעם ווי ס׳איז אָנגענומען געוואָרן דער פּאָרשלאָג וועגן אַ פּע־
טיציע[a] צו די געזעץ־גיבערישע אינסטאַנצן און נאָך דעם ווי ס׳איז באַשלאָסן געוואָרן
צו קלײַבן אָן עקזעקוטיוו־קאָמיטעט אויף צו בויען שולן, האָט די קאָנפּערענץ אײַנ־
שטימיק אָפּגעוואָרפֿן אַלע פּאָרשלאָגן וועגן שטיצן די עמיגראַציע פון רומעניע. די
אידעע פון עמיגראַציע איז באַטראַכט געוואָרן ממש ווי אַ זינד, ספּעציעל פון די
רומענישע דעלעגאַטן וועלכע האָבן בשעת די באַראַטונגען מאַניפעסטירט זייער איבער־
צייגונג אַז אויב עס ווערט נישט גענומען אָפּ פּראָיעקט פון עמיגראַציע, וואָלט דאָס אַרויסגעבן אַז אויב
עס וואָלט נעמאַכט געוואָרן אַ פּראָיעקט פון עמיגראַציע, וואָלט דאָס אַרויסגעבן אַז אויב
אײַנדרוק, אַז ייִדן שטעלן אונטער אַ חשד דעם יושר פון די קריסטלעכע רומענער
וועלכע זײנען זייערע ברידער און מיט וועלכע זיי מוזן צוזאַמען אַרבעטן, כדי צו פֿאַר־
זיכערן און צו פֿאַרפֿעסטיקן דאָס ווילזײַן פון זייער אַלעמענס לאַנד...״

אַז דאָס איז געווען „אַ צוגוי־פּקום פון סאַמע העכסטן ייִחוס פון אַלע ייִדן אין אייראָפּע —
די גרעסטע, די געלערנטסטע, די רײַכסטע אויף דער וועלט. אַ צוגוי־פּקום, קריסטלעך אין דער
פֿאַרם, אין דער שייגקייט און באַשיידנקייט, ייִדיש אין הארץ, אין געפֿיל, אין גיסט און אין
אַריענטאַליישער התלהבות״. עס האָט אויך ניט בעפֿעלט אַ ביסל היגעריקלוסן־פּאָליטיק אָרום
דער קאָנפּערענץ. אָזוי ווי די איניציאַטיוו איז געקומען פון בערלין (פּראָפּ׳ לאַצאַרוס),
האָט ס. בלאָך, דער אַריוויגעבער פון *L'Univers Israélite*, חושד געווען, אַז עס גייט דאָ וועגן אַ
„סטראַטעגיע אַ־לא־מאַלטקע״, מיט וועלכער בערלין וויל אַרויסרײַסן די אָנפֿירונג פון דער
„אַליאַנס״ פון פּאַריז און זי „אַנעקסירן אָזוי ווי עלזאַס״ (געווען דעמאָלט באַלד נאָך דער
פּרײַסיש־פּראָנצויזישער מלחמה). די קאָנפּערענץ האָט דער „אַליאַנס״ קיין שום שאַדן ניט
געבראַכט, גיכער פאַרקערט, אַבער איין מאָל געוואָרן אַן אומחן אויף דער „בערלינער סטרא־
טעגיע״, איז שוין בלאָך געבליבן דערבײַ, אַז די קאָנפּערענץ איז געווען אַ דורכפּאָל. זע:
L'Univers Israélite, l. c.

ווען דעם באַטײַט פון דער קאָנפּערענץ זע אויך:

Archives Israélites, XXXIII, No. 2, Paris, 1 Nov. 1872.

[a] פון דער פּעטיציע וועלכע האָט געזאַלט פּאַרגעלייגט ווערן אין פּאַרלאַמענט צו דער
עפֿענונג פון דער סעסיע דעם 27סטן נאָוועמבער 1872 הערן מיר מיט אָנדערטהאַלבן יאָר שפּעטער,
אין אַ בוקאָרעשטער קאָרעספּאָנדענץ אין *Jewish World*, איבערגעדרוקט אין דער *Jewish Times* פון 13טן מאַרץ 1874. עס ווערט דערציילט, אַז די פּעטיציע איז פּאַרטיק צוגעגרייט,
זי איז אונטערגעשריבן דורך 5,000 ייִדן פון אַלע וויכטיקערע שטעט אין רומעניע און אַז
„עס ווילן זיך זיכער באַלד אָנהייבן הייסע דעבאַטן אין פּאַרלאַמענט, אויב די מיניסטאָרן
ווילן ניט זײַן קיין פּחדנים און ניט פֿאַרהאַלטן אָט דעם וויכטיקן דאָקומענט״. אַבער עטלעכע
וואָכן שפּעטער לייענען מיר אין אַ באריכט פונעם „בארד אוו דעלעגייטס אוו אַמעריקען
אידזראַעליטס״ אין *Jewish Times* פון 29סטן מײַ 1874, אַז די פּעטיציע איז ניט פֿאַרגלייכט
געוואָרן, מחמת „דער מיניסטער האָט דערקלערט, אַז ער נעמט ניט אויף זיך קיין שום
פֿאַראַנטוואָרטלעכקייט״ (אויף דעם פּשט פון דעם ענטפֿער מוז מען זיך אַנשטויסן אַליין). דער
טעקסט פון דער פּעטיציע איז אָפּגעדרוקט אין *Jewish Times* פון 13טן מאַרץ 1874 און אין:

Publications of the American Jewish Historical Society, No. 24, 1916, Appendix I.

א. פאלעמיק וועגן עמיגראציע

באלד נאך דעם ווי ס׳איז באקאנט געווארן פיישאטאס עמיגראציע־פראיעקט האט מען די יידיש־רומענישע עמיגראציע, וואס איז דעמאלט שוין אנגעגאנגען קיין אמעריקא, געוומען באטראכטן ווי דעם אנהייב פון א גרויסער ארגאניזירטער וואנדער־באוועגונג.

די בוקארעשטער דייטשע צייטונג Rumänische Post וועלכע איז געגרינדעט געווארן פון פיישאטאן פאר אינפארמירן די יידישע וועלט וועגן דער לאגע פון יידן אין רומעניע, האט דעמאלט געמאלדן,[4] אז עס זיצנען שוין „גרייט צו דער עמיגראציע 2,000 יידישע פאמיליעס פון בוקארעשט, בראילע, גאלאץ, באטאשאן, בארלאד און קראיאווע".

אין דער וויענער Neue Freie Presse געפינען מיר (דעם 30סטן מיי 1874, נאך דעם ווי פיישאטאס פלענער זיצנען שוין געווען דורכגעפאלן) א בריוו פון אן אמעריקאנער יוד, מיטן נאמען לודוויג בערגער. די אמעריקאנער „גלויבנס־גענאסן", שרייבט ער, נעמען אײַן בושות מיט די יידישע אימיגראנטן פון רומעניע. זיי לאזן זיך ניט מאדערניזירן אין קיין שום פרט; ניט זיי ווילן עסן טריפות, ניט זיי ווילן זיך צעשיידן מיט זייערע פאות. זיי האבן נאר ליב זייער שובעץ (?), און צו דעם אלעם ווילן זיי ניט ארבעטן... האט אויף דעם דאזיקן בריוו געטפערט דער ווייצפרעזידענט פון דער יידישער קהילה אין בוקארעשט, א. בוכנער. ער האט זיך אפילו ניט גענומען די טירחה צו פארטיידיקן די יידישע עמיגראנטן, דערפאר אבער איז ער ארויסגעטרעטן מיט דער גאנצער שארפקייט קעגן פיישאטאס פראיעקט:

„... די אומגלויבלעכע אידעע איז געבוירן געווארן אין קאפ פון א עזווייסן ב. פ. [=בענדזשאמין פרענקלין פיישאטא]. זי איז ענערגיש באקעמפט געווארן פון די היגע אידראעליטן. אזוי ווי עס האבן זיך ניט געפונען קיין בעלגים אויף עמיגראציע, האט מען זיך געמוען ארבעטן מיט צוזאגעבכצן און מיט פארנארעניש. עס האט גע־הייסן, אז יעדער יוד וועט באקומען הוצאות־הדרך און אין אמעריקע וועט יעדערער נאך באקומען דרײַ הונדערט דאלאר מזומן. אזוי האבן זיך געמאלדן מענטשן אומ־פעזיק צו ארבעט און אומוויליקע צו ארבעט, וואס האבן דאָ אין לאנד ניט געהאט קיין מיגלעכקייט זיך צו פארדינען אויף ברויט... דער קאנטינגענט עמיגראנטן באַ־שטייט פון שלעכטע און אומאינטעליגענטע עלעמענטן..."[5]

באריכטן וועגן קאָאָניזאציע־פראיעקטן

דעם 31סטן אקטאבער 1872 האט די גרויסע טאגצייטונג *New York Herald* געמאלדן:[6]

„דער אלגעמיינער לאנדאפיס האט באקומען א בריוו, אין וועלכן עס ווערט אי־בערגעגעבן, אז ס׳ווערט געפירט א באוועגונג פון אייראפעישע יידן צו אמעריקע. עס הייסט, אז ס׳איז פון רומענישע און צענטראל־איראפעישע יידן אין אמעריקע. עס הייסט, אז ס׳איז

---

[4] *Jewish Messenger*, No. 17, November 18, 1872.

[5] ביידע בריוו זיצנען איבערגעדרוקט געווארן אין:
Allgemeine Zeitung des Judentums, 38, No. 29, 14. Juli 1874.
לאמיר פאראיינכענען, אז אין אמעריקא האט מען צייטנווייז אפילו געלויבט דעם מענטשן־מאטעריאל פון רומעניע. אזוי ווערט למשל געוואגט אין דער פארבעטונג צו דער גרינדונגס־פארזאמלונג פונעם רומענישן העלף־קאמיטעט אין ניו־יארק (אפגעדרוקט אין *Jewish Messenger* פון 22סטן נאוועמבער 1872): „די עמיגראנטן וואס זיצנען אנגעקומען ביז אהער זיצנען פלייסיק מענטשן, זיי קענען טיילווייז מלאכה־פאכן, זיי פארלאנגען ניט קיין נדבות, נאר א העלפנדיקע האנט". פארקערט — „די יידישע געזעלשאפט אין אמעריקא האט ניט ארויסגעווייזן קיין באזונדערע גרייטקייט, קיין פרײַביקייט אין דער העלפארבעט", קלאגט זיך דער מעסענדזשער (14טן פעברואר 1873). וועגן גויט און פארצווייפלונג צווישן די עמיגראנטן, וואס טייל פון זיי האבן זיך געמוזט אומקערן אהיים, זע א בוקארעשטער קארעס־פאנדענץ אין:
Allgemeine Zeitung des Judentums, 37, 16. September 1873.

[6] „*New York Herald*, October 31, 1872, "Thereatened Exodus of Rumanian Jews to the U. S."
אויף מארגן האט דער העראלד געבראכט א גרויסן ארטיקל, אין וועלכן ער האט וואַרעם באגריסט די קומענדיקע יידישע מאסן־אימיגראציע פון רומעניע, וואַרענענדיק אבער אין דער זעלביקער צייט די רומענישע יידן פאר קאָלאָניזאציע, וואַרעם „יידן האבן מצליח געווען אין אמעריקע ניט ווייל זיי האבן זיך אויסלירט פון זייערע קריסטלעכע בריידער, נאר ווייל זיי האבן זיך פארמישט מיט זיי..."

געשאפן געווארן א געזעלשאפט מיט אן איינגעצאלטן קאפיטאל פון 1,500,000 דאלאר, וואס פראיעקטירט אריבערצובערעגען אהער בערעך 8,000 פאמיליעס, ארום 40,000 נפשות. איצט פרעגט מען אן בײם אלגעמיינעם לאנדאפיס, צי איז די רעגירונג פון די פאראיניקטע שטאטן גרייט צו געבן דער געזעלשאפט פאר אט דעם צוועק א טיטל אויף א שטח לאנד — 250,000 אקער — בתנאי, אז אלע יאר זאלן באזעצט ווערן אזוי פיל פאמיליעס, ווי־ל ס׳איז פאראן א ווינטש צו שאפן אין איינציקן ישוב. מ״ר ו. ו. קוירטיס, דער אמטירנדיקער קאמישאנער, ענטפערט, אז ס׳איז ניטא קיין געזעץ וואס זאל פארוויסזען די באנוצונג פון מלוכישער ערד פאר אזא מין צוועק, אפילו ווען עס וואלט זיך געפונען אזא גרויסער שטח ערד, און ער ווייזט אן, וויאזוי דער אייגנס־טיטל קאן אינגעשאפט ווערן פון די איינצלנע פאמיליע־פארשטייערס אונטער די עקסיסטירנדיקע געזעצן. אין דער זעלביקער צייט האט ער געשיקט דעם בריוושרייבער די נייטיקע צירקולארן ווען מלוכישער ערד פון די פאראייניקטע שטאטן...״

די מעלדונג איז געווען אפגעדרוקט אין אן עמוד מיט אפיציעלע מעלדונגען פון דער רעגירונג אין וואשינגטאן. פון וועמען ס׳איז געמאכט געווארן דער אנפרעג אין לאנדאפיס פון די פארייניקטע שטאטן ווערט ניט איבערגעגעבן. ס׳איז בארעכטיקט די מיינונג, אז דער בריוו איז געשיקט געווארן פון פיישאטאן ערב דער בריסעלער קאנפערענץ. א געזעלשאפט פאר מאסן־עמיגראציע, מיט אזא קאפיטאל אין איר רשות, האט ניט עקסיסטירט ניט דעמאלט און ניט שפעטער. א פנים האט דער בריוושרייבער געריידט וועגן א פראיעקט צו שאפן אזא געזעלשאפט.

באריכטן וועגן יידישע קאלאניזיר־פראיעקטן אין אמעריקע זײַנען געווען געדרוקט אויך אין אייראפעישע צײַטונגען, צו״אנד אין *Augsburgische Zeitung*.

מיט א יאר שפעטער האבן זיך אויף ס׳נײַ געגרומען פארשפרייטן קלאנגען וועגן דער שאפונג פון א קאלאניע פון רומענישע יידן, דאס מאל אין נעבראסקא. מעלדונגען וועגן דעם זײַנען געווען געדרוקט אין דער יידישער פרעסע און אויך אין גרויסע אינטערנאציאנאלע צײַטונגען ווי די *Times* און *Journal de Débats*.[7]

אמעריקאנער באריכטן וועגן יציאת רומעניע

דער באריכט וועלכן עס האט אפגעגעבן דער ספעציעלער דעלעגאט פון דער אמעריקאנער רעגירונג ראבערט וואטשארן[8] (זע זז׳ 42—43) גיט א בילד וועגן דעם קאלאסאלן פארנעם פון דער עמיגראציע־באוועגונג און וועגן דער גוואלדיקער אויפרודערונג, וואס עס האט ארויסגערופן אין לאנד ספעציעל די פוסגייער־באוועגונג. אט נאר איין קורצער אויסשניט פונעם באריכט:

„דעם לעצטן אפריל און מײַ זײַנען געשאפן געווארן געזעלשאפטן פון בעלגים אויף עמיגראציע. מען האט זיי געפירט אין דעמאנסטראטיוון פארבאנד דורך די יידישע קיבוצים. זיי זײַנען געגאנגען ניט מיטן דירעקטן וועג, נאר אויף זײַטיקע לענגערע וועגן, ארויסרופנדיק אומעטום א געפיל פון אלגעמיינעם אומרו. צי קאן מען פארשאבל האבן אויף ארעמע יידן — אין א לאנד, וווּ זיי מוזן בלײַבן פרעמדע, אפהענגיק פונעם חסד פון זייערע [קריסטלעכע] שכנים — וואס זייער אומרו איז געווארקסן, הערנדיק קלינגען די נשמה־באוועגנדיקע טענער פון „וואנדערגדיקן ציון״, וואס זײַנען געזונגען געווארן פון זייערע רעליגיע־חברים אויפן וועג צום געלויבטן לאנד?...״

אין אן אנדער ארט פון זײַן באריכט זאגט ער:

„וען אט די מענטשן האבן נאר אנגעהויבן זייער וואנדערשאפט, זײַנען זיי שוין געווען אין אזא ביטערער נויט, אז זיי האבן איינגעארדנט קאנצערטן אין שטעטלעך און

---

[7] Cf. *L'Univers Israélite*, Paris, 15 Décembre 1872; *Archives Israélites*, XXIV, No. 11, 1 Juin 1873; *Allgemeine Zeitung des Judentums*, 37, 3. Juni 1873.

[8] *The American Hebrew*, LXVII, No. 23, 24, New York, October 19, October 26, 1900.

פון דארט איז דער באריכט איבערגעזעצט און איבערגעדרוקט געווארן אין:
Dr. Blochs Oesterreichische Wochenschrift, XVIII, No. 7, Wien, 15. Februar 1901; *L'Univers Israélite*, 56, No. 24, 25, Paris, 1 Mars, 8 Mars 1901.

דערפֿאַר אויף זייער וועג קיין מערב און געבעטן נדבות בשם עולם וואָס האָט זיך צו־זאַמענגעקליבן צו אַז די אומגעוויינטלעכע ספעקטאַקלען.״

און אַט איז אַ קורצע שילדערונג פֿון דער באַוועגונג, פֿון דער זעלביקער צייט, פֿונעם דירעקטאָר פֿון דער ניו־יאָרקער Educational Alliance דור בלוישטיין, וועלכער איז געווען אין רומעניע אין יאָר 1900 און האָט נאָך זײַן צוריקקומען קיין אַמעריקע געשריבן:[9]

„...אין די קאַפֿעען [וועגן וועלכע דער שרײַבער האָט זייער אַ שלעכטע מיינונג] זײַנען עס געשאַפֿן געוואָרן די מאַרשירנדיקע מחנות וואָס האָבן זיך פֿלוצעם באַוויזן אין איטלעכן דערפֿל ביז דער אונגעוויסער גרענעץ. פֿראָפּאַגאַנדיסטן האָבן זיך געזוכט באַשרײַבן די גדולות פֿונעם גאַלדענעם לאַנד פֿון האַפֿענונג. זייערע ווערטער זײַנען אַרײַנגעדרונגען אין אויערן וואָס זײַנען שוין געשטימט אויף דעם טאָן, אַז רומעניע איז ניט זייער לאַנד. אָט די פּראָפּאַגאַנדיסטן האָבן אַ וויכטיקע אויפֿן יידישן טעאַטער, אַזוי אַז די לידלעך וואָס ווערן דאָרטן געזונגען זײַנען אינספּירירט פֿונעם געדאַנק „קיין מערב, הייַ!״ אין יעדער שטאָט זײַנען עמאַצט געוואָרן פֿלעגער פֿאַר דער „ציאת רומעניע״. זיי האָבן אויפֿגעשטורעמען די וועלט מיט זייער געוואָגטקייט... פֿון זינט דער טערקיש־רוסישער מלחמה זײַנען די קהילות ניט קיין אַזוינס אויפֿגערו־דערט. ווי באַלד זיי האָבן זיך נאָר געלאָזט אין וועג אַריין, האָט זיך געדוכט, אַז די וועלדער זײַנען פֿאַרפֿוסט געווען מיט די מחנות, וואָרעם זיי האָבן ניט געוואָגעדערט דירעקט צו דער גרענעץ. זיי האָבן אויפֿגעמונטערט די אַרעמסטע טאַרבע־טרעגערס וועלכע האָבן פֿריער ניט געהאַט קיין ברעקל מוט אַפֿילו בײַ די שווערסטע רדיפֿות. די וואַנדערנדיקע מחנות זײַנען אומעטום אויפֿגענומען געוואָרן מיט הלל און מיט אויפֿמונטערנדיקע אויסרופֿן, אַפֿילו מיט געלעזאַמלונגען, און הייסע רעדעס זײַנען געהאַלטן געוואָרן וועגן דער ליכטיקער צוקונפֿט פֿון די מוטיקע וואַנדערערס״.

באַריכטן פֿונעם „אַליאַנס״־שליח מ. אַסטרוק

מ. אַסטרוק, וועלכער איז געשיקט געוואָרן פֿון דער „אַליאַנס איזראַעליט״ ערב דער קאַנפֿערענץ אין פּאַריז (ז׳ 38), אויסצופֿאָרשן די לאָגע און צוצוגרייטן די העלפֿאַקציע פֿון „אַליאַנס״ אין רומעניע, הייבט אָן זײַן ערשטן באַריכט מיט די ווערטער, אַז ווען ער איז נאָר אַראָפּ פֿון באָן און האָט דערזען דאָס בילד פֿון מאַסנוויס און מאַסן־הונגער, האָט ער זיך ניט געקענט קאָנטראָלירן און טרערן האָבן אים געגנומען שטראָמען איבערן פּנים. ער דער־ציילט, אַז יעדע באַנסטאַנציע איז פֿאַרפֿליצט מיט וואַנדערערס וואָס בעטן אויף הוצאות אָדער נדבות אויף ברויט. „דאָס זײַנען ניט גלאַט אַרעמע־לײַט, — זאָגט ער — דאָס זײַנען הונ־געריקע מענטשן־מאַסן, . . . פֿרויען מיט עופּעלעך אין די אַרעמס, וואָס גייען אויס פֿאַר הונגער אָן, דוכט זיך, אויך פֿאַר דאָרשט...״ ער באַשרײַבט אַ סצענע אין דער פֿאָלקסקיך פֿון דער „אַליאַנס״ אין גאַלאַץ, וווּ הונדערטער אויסגעהונגערטע מענטשן שלאָגן זיך אָרום אַ טעלער זופּ און אַ המון מענטשן אין הויף שפּאַרט זיך אין די טירן פֿון דעם איבערגע־פּאַקטן עסנזאַל און וויל זיך אַרײַנרײַסן איבער גוואַלד. פֿאַראַן צווישן זיי מענטשן וואָס זײַנען געווען פֿאַרמעגלעך און האָבן אַלץ פֿאַרלוירן...

אין איינעם פֿון זײַנע באַריכטן באַשרײַבט ער אַזאַ בילד:

„....אויף אַ פֿאַרלאָזענעם בית־עולם האָבן זיך פֿאַרקליבן 60 פֿאַמיליעס, אָרום 300 מענטשן, פֿרויען און קינדער, וואָס וווינען דאָרט אונטערן פֿרײַען הימל. ווי הונ־געריקע וועלף בלאָנדושען זיי אָרום אויפֿן בית־עולם, בײַ טאָג אונטער די אומבאַרחמנות־דיקע שטראַלן פֿון דער ברענענדיקער זון, בײַ נאַכט געפֿרוירן פֿון פֿליגן וועלכע לאָזן זיך ניט אָפּטרײַבן. אומגליקלעכע, בארוועסע, קראַנקע באַשעפֿענישן. עטלעכע וויינען, אַנדערע קרעכצן, פֿרויען וואַרפֿן זיך ווי אין קדחת, ניט האָבנדיק קיין מילך פֿאַר זייערע פֿאַרשמאַכטנדיקע עופּעלעך... אַ מיידעלע וויינט. די מאַמע האָט זי געשלאָגן. פֿרעג איך די מוטער, פֿאַר וואָס, ענטפֿערט זי, ווײַל דאָס קינד האָט פֿאַרלאַנגט עסן און זי האָט ניט קיין ברויט, און דער פֿאָטער, וואָס שטייט דערבײַ, קערט זיך אַוועק און באַהאַלט דאָס פּנים וואָס שוימט אין טרערן...״

וועגן דער עמיגראַציע גופֿא שרײַבט אַסטרוק:

„אָלע וועגן פֿון רומעניע זײַנען פֿאַרפֿליצט מיט וואַנדערנדיקע מאַסן, וואָס טייל

---

[9] *The American Hebrew*, LXVIII, No. 23, New York, October 19, 1900.

מאָל לאָזן זיי זיך אין וועג אַרײַן אויף גאָטס באַראַט. דאָס איז דאָס אויפֿרודערנדיק־סטע בילד, וואָס מען קאָן זיך אויסמאָלן...

די אידעע פֿון עמיגראַציע איז פֿאַראַנקערט אין אַלע מוחות און קיינער וועט זי שוין ניט קענען אויסוואַרצלען. אָט די משוגעת האָט אַרומגעכאַפּט די יידישע באַפֿעל־קערונג און טרײַבט זי דורכ־פֿאַרטן גרויסע מאָסן אומגליקלעכע וואָס צינען זיך צו דאָס אומבאַקאַנטע. דערפֿון נעמט זיך אומגליק, צרות און לייד אָן אַ שיעור...״

און אָט איז אַ שילדערונג פֿון אַן אַרגאַניזירטער פֿוסגייער־גרופּע:

„אַ האַלבן קילאָמעטער הינטער דער שטאָט [גאַלאָץ] זינגען אויפֿגעשטעלט צוויי געצעלטן. יונגע־לײַט לערנען זיך מאַרשירן. פֿיל נײַגעריקע האָבן זיך פֿאַרקליבן צו־צוקוקן. די יונגע־לײַט — 110 איז זייער צאָל — שטעלן זיך אויס אין שורות. דער וואָס ווײַזט אויס צו זײַן דער פֿירער זאָגט מיר, אַז זײַן מחנה וועט זיך לאָזן אין וועג אַרײַן באַגיגענ. זיי גייען קיין האַמבורג. דער גאַנצער וועג וועט געמאַכט ווערן צו פֿוס. עס וועט געדויערן נײַנציק ביז הונדערט טעג. איין אייניציקער פֿערד־און־וואָגן וועט מיטגעפֿירט. ער דאַרף דינען פֿאַר אַן אַמבולאַנס... איך בין ממש דערקוויקט געוואָרן פֿון דער גוטער שטימונג און פֿון דעם פֿרעכטיקן אויסזען פֿון דער חבֿרה. אָבער זײַנען זיי אומבאַוויסבטע, געזונטע, שטאַרקע, פֿעסטע יונגען, שוין פֿאַר־ברענט פֿון דער זון. ניטאָ צוויפֿל זיי קיין איינער וואָס זאָל ניט קענען עפּעס אַ מלאָכה. וויפֿל פּוח פֿאַרלירט רומענײַ אויף אַזאַ לײַכטזיניקן אופֿן! פֿאַראַן עפּעס אין דעם באַשלוס פֿון אָט די יונגע־לײַט וואָס טרייסלט אײַך אויף אין די טיפֿענישן פֿון האַרצן. מען דאַרף זען אָט די מוטיקע יונגע מענטשן, יעדערער מיט אַ זאַק אויף די פּלייצעס, מיט מילימעריישע גאַרשלען אַרום לײַב, אין געשונדערוועטע שטיוול (כּדי גרינגער צו מאַרשירן), מען דאַרף אַרײַנקוקן אין אָט די אויגן, וואָס באַמײַנן זיך צו קוקן גלײַכגילטיק, וואָס זײַנען אָבער פֿײַכט פֿון טרערן פֿון עמאָציע, בשעת די מענטשן רעדן צו אײַך. איר שטעלט זיך די פֿראָגע: צי גייען אָט די מענטשן צו פֿרײַהייט צי צו נײַעם אומגליק, צי וועלן זיי געפֿינען אַ נײַ פֿאָטערלאַנד אַדער צי וועלן זיי חרטה האָבן, וואָס זיי האָבן פֿאַרלאָזט דאָס אַלטע? זיי גייען צו דאָס אומבאַקאַנטע, מיט דעם מוט פֿון דער יוגנט, פֿעסט באַשלאָסן בײַ זיך פּטור צו ווערן פֿון די דערנידערונגען און פֿונעם איצטיקן אומגליק, וואָס עס זאָל זיך מיט זיי ניט פֿאַרלויפֿן וויַטער. איך וואָלט קיינעם ניט געראָטן צו פֿרוון זיי אפּצוהאַלטן...״

מיט עטלעכע טעג שפּעטער שרײַבט ער פֿון בראָזלע:

„די 110 יונגע־לײַט, וועגן וועלכע איך האָב געשריבן פֿון גאַלאָץ, האָבן געמאַכט זייער ערשטן אָפּשטעל אין בראָזלע. זיי זײַנען אויפֿגענומען געוואָרן מיט אַוואַציע. די גאַנצע יידישע באַפֿעלקערונג פֿון בראָזלע, אָפֿילו אַ גרויסע צאָל רומענער, האָבן געפֿאָלגט פֿאַר נייטיק צו קומען צו זיי אין „לאַגער״. מען גיט מיר איבער, אַז די מתנות וואָס מען זיי געגעבן באַטרעפֿן העכער 2,000 פֿראַנק. פֿיל קריסטלעכע סוחרים האָבן זיי געבראַכט עסנוואָרג. איינער, אַ גרעק, האָט זיי געגעבן 200 לאָבן ברויט, אַן אָפּטייקער האָט זיי געשאַנקען אַ קעסטל מיט מעדיקאַמענטן. אָט די סימ־פּאָטיע־דעמאָנסטראַציע זײַנען געפֿאָלגט. זיי ברענגען אַנדערע יונגע־לײַט אויפֿן געדאַנק זיך צו לאָזן אין וועג אַרײַן אונטער די זעלביקע באַדינגונגען, האָפֿנדיק אַז מען וועט זיי צוהילף קומען אומעטום וווּ זיי וועלן פֿאַרבײַגיין, אָבער איך בין זיכער, אַז דער עפֿנטלעכער חסד וועט באַלד מיד ווערן...״

די עמיגראַנטן אין וועג

איינער פֿון די גרעסטע צענטערס פֿון דער מאַסן־וואַנדערונג (אָהוץ די איראָפּעיש־פֿאַרטשטעט) איז געוווען ווין. אין דער וויינער פֿרעסע זײַנען יעמאָלט געווען געדרוקט שיל־דערונגען וועגן דעם לעבן פֿון די עמיגראַנטן אין דער דאָזיקער שטאָט. מיר ברענגען דאָ אַ קיצור פֿון צוויי אַזעלכע שילדערונגען.

פֿון אַ באַריכט אין דער ציוניסטישער „וועלט״:

„פֿראַכטזאָל צור שענען שפּעריין״ אין דער זעקס־שימל־גאַס. אַ שטיקיקע לופֿט. דער „פֿראַכטזאָל״ מאַכט דעם אײַנדרוק פֿון אַ לאַגער פֿון ציגײַנער. אין מיטן זאָל געפֿינט זיך אַ קופּע שטרוי. אַ מאַן מיט אַ פּנים פֿאַרברענט פֿון דער זון שלאָפֿט אויפֿן שטרוי מיט אַן אָפּגענעם מויל. אַרום אים שפּילן זיך קינדערלעך. אַרום די וועגן זיצן פֿרויען און מיידלעך. אַ פֿרוי האָט אַ קינד בײַ דער ברוסט. מידע פּנימער, גע־קנייטשטע שטערנס. זיי רעדן פֿאָטש ניט. זיי וואַרטן, דוכט זיך, אויף עפּעס... פֿאַראַן אויבן שלאָפֿן פֿרויען און מיידלעך... דער פֿירער פֿון דער גרופּע איז אַ יִד

מיט אַ גרויסער בארד. ער דערציילט אונדז, אַז די גרופּע באַשטייט פון 140 פּערזאָנען. זיי קומען פון בוקאַרעשט, פּיאַטראַ און יאַס. כּמעט אַלע זענען זיי פון בעל־מלאָכישן שטאַנד. פֿאַראַן צווישן זיי אויך עלטערע מענטשן, עטלעכע טאָקע גאַנץ אַלטע...

אין דער תּלמוד־תּורה פון דער מאַלך־גאָס איז פֿאַראַן אַ גרופּע וועלכע מאַכט שוין נאָר אַן אַנדער איינדרוק. ניטאָ צווישן זיי קיין אַלטע, קיין פֿרויען און קינדער, בלויז יונגע, אַלע פון קראַאָווע: בלעכערס, שנײדערס און אַנדערע. אַלע גלײַך אָנגעטאָן: אַרבעטער־בלוזן, קורצע הויזן ביז די קניִעס, אַ היטל פון דעם זעלביקן מאַטעריאַל און שוארצע זאָקן. פֿעסטע בריטפּלייציקע געשטאַלטן. זיי זײַנען „פֿאַרשווירענע", ד״ה פֿאַרן אויסקומען האָבן זיי געגעבן אַ שבּועה צו בליבן צוזאַמען אויפֿן גאַנצן וועג ביז קיין ניו־יאָרק. אין אַמעריקע מוז יעדער אָפּגעבן אַ טייל פון זײַנע פֿאַרדינסטן, ביז אַלע וועלן האָבן אַרבעט. דאָס איז אַ פֿעסטע ארגאַניזאַציע, מיט אַ פּרעזידענט און מיט צוויי סעקרעטאַרן. איינער פון די סעקרעטאַרן פֿירט מיט זיך אַן „ארכיון", אַ לעדערנע טעקע מיט כּתבים. אַ מאָן מיטן נאָמען רוהיג איז דער „ערן־פּרעזידענט", ער איז אַ פֿאַרבער פון קראַאָווע...

די זון איז אונטערגעגאַנגען. אין הויף פון תּלמוד־תּורה ווערט טונקל. פֿאַר די שמאָלע טרעפּ פון אַ טעראַסע ווערן אויפֿגעשטעלט עטלעכע בענק. דאָרט קלײַבט זיך אויף וויגער פובליקום. אויף די שטיינערנע טרעפּ שטעלט זיך אַוועק אַ כאָר פון די עמיגראַנטן און נעמט זיך זינגען; צווישן עולם ווערט ארומגעטראָגן אַ טעלער. מען הערט זיך צו מיט גרויס פֿאַראינטערעסירונג צו די אומעטיקע לידער. צווישן אַנדערע וועלן געזונגען לידער פון גאָלדפֿאַדענען... אויף דער אייבערשטער טרעפּ שטייט אַ מאָן מיט אַ ליכט אין האַנט. דער ווינט באַוועגט דעם פֿלאַם אַהין און אַהער, און דער פֿלאַקער באַלויכט די פּנימער פון די זינגערס. עפּעס קלינגט אין די לידער אַ טאָן וווּ פון קינות. פֿאַראַן אַ צוזונג אין איינעם פון די לידער: „גיי, ייִדעלע, גיי..." די זינגערס האָבן ניט קיין געשאלטע שטימעס, דיסאָנאַנצן רײַסן זיך אַרײַן אין די לידער, אָבער צוליב דעם ווערט די ווירקונג נאָך מער וויי־טאָגדיק..."

פון אַ באַריכט אין דער „נײַע פּרעסע":

„ווען די שיף איז נעענטער צוגעקומען צום ברעג, האָט מען געזען די עמיגראַנטן פֿאַרזאַמלט אויפֿן אייבערשטן דעק, אין אַ געדיכטער קופּע. ווען די שיף איז צוגעשטעפּט געווארן צום ברעג, האָט מען געהערט, וי איינער צווישן זיי, וועלכער האָט אויסגעזען צו זײַן דער פֿירער, האָט געהאַלטן אַ קורצע רעדע און באַלד האָט זיך געלאָזט הערן אַ דרײַמאָליקער אויסגעשריי „הורא". קודם זײַנען פֿון דער שיף די אַנדערע פּאַסאַזשירן, דערנאָך זײַנען געקומען די עמיגראַנטן. מען האָט געהאָט דעם אײַנדרוק, אַז נויט אין אַלע מעגלעכע עגשטאַלטן קומט דאָ צו גיין. קודם זײַנען גע־גאַנגן די קינדער, געפֿירט בײַ די הענט, איינציקע בעגראָבן אויף די הענט פון זייערע מוטערס. מיט אויפֿגעריסענע אויגן האָבן זיי געקוקט ארום זיך און זיך געלאָזט אַוועקפֿירן, ניט ארויסזאָגנדיק קיין וואָרט. דערנאָך זײַנען געקומען יונגלעך און מיידלעך אָן האָבן געשלעפּט גרויסע פּעק מיט אַלערלייַ בעל־הבתישקייט. זיי האָבן גע־שלעפּט מיט גרויס אָנשטרענגונג. אין די פּנימער פון די פֿרויען האָבן די יסורים ארײַנ־געגראָבן טיפֿע קנייטשן. מיט פֿינצטערע בליקן זײַנען זיי געגאַנגען, זוכנדיק אויס־צומײַדן די בליקן פון דער גרויסער צאָל נײַגעריקע מענטשן... די מענער וויזן ארויס שטרענגע באַשלאָסנקייט. פּנימער ערנצטע, פֿאַרבראָנטע פון דער זון. די מערסטע זײַנען נאָך יונגע, פֿאַראַן אָבער אויך אַלטע וואָס גייען שוין מיט אײַנגע־בויגענע פליצעס..."[10]

אין זומער 1900, וען די צאָל צוזאַמענגעשטראָמטע ייִדישע עמיגראַנטן פון רומע־ניע אין וויַן איז געווען אַזאַ גרויסע, אַז ס׳איז אַלץ שווערער געווארן זיי צו פֿאַרזאָרגן, האָט די וויַנער „אַליאַנץ" זיך געווענדט צו דער קהילה־פֿאַרוואַלטונג אין בודאָפּעשט מיטן פֿאַרלאַנג, זי זאָל זיך משתדל זײַן בײַ דער אונגעריישער רעגירונג, אַז עס זאָל פֿאַרמאַכט ווערן די גרענעץ פֿאַר ייִדישע עמיגראַנטן פון רומעניע. די בודאָפּעשטער קהילה־פֿאַרוואַלטונג האָט געענטפֿערט מיט דעם ווײַטערדיקן בריוו:[11]

---

[10] *Die Welt* פון 13טן און 20סטן יולי 1900.

[11] דער בריוו איז פֿאַרעפֿנטלעכט געווארן אין *Die Welt* פון 2טן נאָוועמבער 1900 און האָט ארויסגערופֿן אַ גרויסן טומל אין דער ייִדישער עפֿנטלעכקייט. זע: *Die Welt* פון 9טן נאָוועמבער, 7טן און 21סטן דעצעמבער 1900 און *Dr. Blochs Oesterreichische Wochenschrift* פון 30סטן נאָוועמבער 1900.

$\frac{1039}{900}$ sz.

צו דער חשובֿער פֿאַרוואַלטונג פֿון דער אידזאַליטישער אַליאַנץ, ווין.

אין שייכות מיט אייער חשובֿן בריוו פֿון 10טן יולי האָבן מיר דעם כּבֿוד אויס־צודריקן אונדזער מיינונג, אַז ס׳איז פּשוט אויסגעשלאָסן, אַז מיר, ווי אַ ייִדישע אינסטיטוציע, זאָלן פֿאַרלייגן אונדזער רעגירונג, זי זאָל אָנווענדן קעגן אונדזערע רומענישע ברידער מאָסמיטלען צו באַגרענעצן זייער פֿרייַע באַוועגונג. דאָס וואָלט געווען ממש אַן אומגלויקלעכער אויפֿטו, אויף וועלכן די שׂונאים פֿונעם ייִדישן פֿאָלק וואָלטן יעטווידער מאָל אָנגעוויזן. מיר בעטן אייך צו פֿאַרשטיין דעם דאָזיקן שטאַנד־פּונקט אונדזערן און צו זיין איבערגעצייגט, אַז מיר נעמען אויף זיך אַלע מי אָן קרבנות, כּדי צו העלפֿן בייַם דורכפֿאָרן פֿון אונדזערע גלויבנס־ברידער. אין אָט דעם זינען האָבן מיר אויך געשריבן צו די ייִדישע קהילות פֿון די גרעניצערטער.

די פֿאַרוואַלטונג פֿון דער פּעסטער אידזאַליטישער רעליגיעזער קהילה.

בודאַפּעשט, דעם 13טן יולי 1900.

(געחתמעט) בוימגאַרטן, פֿאַרוויצער.

מאַקס נאָרדוי ווענט בירגערלעכע און פּאָליטישע רעכט פֿאַר רומענישע ייִדן

די גרעסטע אינטערנאַציאָנאַלע צייטונגען האָבן יעמאָלט געדרוקט פּראָטעסטן קעגן דער רומענישער רעגירונג פֿאַר איר ענלעכן זיין אויפֿן אַרט׳ 44 פֿון בערלינער טראַקטאַט, אָבער — „אַ שאַד בלויז, וואָס די דאָזיקע פּראָטעסטן שטיצן זיך ניט שטענדיק אויף אַ גוטער באַהאַוונט־קייט אין דער פֿראַגע״, קלאָגט זיך דער „אוניווער איזראַעליט״,[12] פֿאַרריכטנדיק אַ גרעסן פֿון „לע טאַן״, וועלכער האָט אויסגעטיטשט דעם אַרטיקל 44 פֿון בערלינער טראַקטאַט ווי אַ פֿאַרוויכערונג בלויז פֿון בירגערלעכע רעכט פֿאַר ייִדן און ניט אויך פֿון פּאָליטישע רעכט. משמעות, דער „טאַן״ האָט געהאָט פֿאַר די אויגן די יוריסטישע סיטואַציע פֿון די רומענישע ייִדן נאָך דער „פּאַריזער קאָנווענץ״ (1858), וועלכע עס זיינען זיי פֿאַרזיכערט געווארן בירגערלעכע רעכט, בשעת די פּאָליטישע גלייַך־בארעכטיקונג איז אָפּגעליגט געווארן פֿאַר „שפּעטערדיקע געזעצלעכע דיספּאָזיציעס״. אָדער אפֿשר האָט אים דער האַלב־אָפֿיציעלע צייטונג פֿון דער פֿראַנצייזישער רעגירונג בכּיוון געמאַכט אַ „טעות״, געבנדיק צו פֿאַרשטיין דער רומענישער רעגירונג, אַז די סיגנאַטאַר־מלוכות וועלן זיך באַנוגענען בלויז מיט בירגערלעכע רעכט פֿאַר ייִדן? „לאוניווער״ רופֿט וויטער צו פֿירן די פּראָפּאַגאַנדע און אויפֿצוקלערן פֿאַר דער וועלט די רומענישע ייִדן־פֿראַגע, וואָס איז „אינגעהילט אין טונקלקייט און פֿאַרדרייט דורך שקרים און סאָפֿיזמען״.

אין דער פֿראַגע וועגן פּאָליטישע רעכט פֿאַר רומענישע ייִדן האָט דעמאָלט אָנגעפֿירט אַ שאַרפּע קאָמפּאַניע פֿאַר ייִדישער גלייַך־בארעכטיקונג. האָט זיך דער רעדאַקטאָר, פּראָפֿעסאָר מ. מאַטרו, געוועזנדט מיט אַן אָנקעטע צו אָנגעזעענע פּערזענלעכקייטן אין אויסלאַנד וועגן זייער מיינונג. די ענטפֿערס זיינען אָפּגעדרוקט געוואָרן אין זשורנאַל. צווישן אָנדערע זיינען אַרויסגעקומען מיט וואָרעמע פֿאַדערונגען פֿאַר פֿולער גלייַך־בארעכטיקונג: עמיל זאָלאַ און דער פּרעזידענט פֿון דער ליגע פֿאַר מענטשנרעכט אין פֿראַנקרייך טראַריע.[13] עמיל זאָ־לאַ האָט געענטפֿערט מיט אַ רוף צו דער וועלט, אַז זי זאָל פֿאַראייניקן אירע באַמיונגען צו באַפֿרייַען די רומענישע ייִדן. טראַריע האָט, אין נאָמען פֿון דער ליגע פֿאַר מענטשן־ און בירגער־רעכט, געשריבן: „אומעטום, וווהין עס זיינען דערגאַנגען די פּרינציפּן פֿון דער פֿראַנצייזישער רעוואָלוציע, אויך אין רומעניע, קאָן די מענטשהייט באַשטיין נאָר פֿון מענטשן וואָס זיינען גלייַכע פֿאַר די געזעצן פֿון זייער פֿאָטערלאַנד״. נאָרדויס ענטפֿער איז געווען אַ

---

[12] *L'Univers Israélite*, 55, No. 46, 3 Août 1900.
[13] Trarieux.

נעגאטיוער. מאטרו האָט אין זײַן בריוו צו אים אויסגעדריקט די מיינונג, אַז עס האָלט ניט וויט דערפון, די רומענישע יידן זאָלן באַקומען זייערע רעכט. ער האָט געשריבן:

„די לאָגע איז הײַנט אַזאַ, אַז מען האָלט, דוכט זיך, ערב אַ שינוי! אין דער געזעץ־געבונג לגבי דער יידישער נאַציע וועלכע איז בײַ אירצט געווען אויסגעשלאָסן פון פאָליטישע רעכט און פֿונעם רעכט אויף עדבאַזיז. א, זאָל מען כאָטש הערן די שטים פון שׂכל־הישר בײַ אָט דעם שינוי!...“

נאַרודוי האָט געענטפֿערט:

„איר האָט געהאַט די פֿרײַנדלעכקייט מיך צו פֿרעגן, צי וואָלט געווען מײַן עצה צו די רומענער, אַז זיי זאָלן געבן יידן פֿולקומע גלײַכהייט פון בירגערלעכע און פאָליטישע רעכט. טא ענטפֿער איך קאָטעגאָריש „ניין!“ איך וואָלט אײַך דאָס ניט געעצהט, לכל־הפחות ניט אין איצטיקן מאָמענט, און דאָס סײַ אין אײַער אינטערעס, סײַ אין אינטערעס פון די יידן, מײַנע ברידער“.

בלויז בירגערלעכע רעכט האָט ער געפֿאָדערט פֿאַר יידן, אָבער פאָליטישע רעכט וואָלטן, לויט זײַן מיינונג, עמעוט פֿירן צו א פֿאַרשאַרפֿונג פונעם אַנטיסעמיטיזם.[14]

די שטימונג וואָס דער דאָזיקער בריוו האָט אַרויסגערופֿן בײַ רומענישן יידן קומט צום אויסדרוק אין א בריוו פון בוקאַרעשט, וועלכער איז געווען אָפּגעדרוקט אין דער „עסטרײַכישער וואָכנשריפֿט“ פון 14טן דעצעמבער 1900. מיר לייענען דאָרטן:

„...ד״ר מאָקס נאַרודוי האָט אָפּגעגעבן זײַן שטים קעגן אונדז און קעגן אונדזער פאָליטישער עמאַנציפּאַציע. ווען איר וועט נעמען אין אַכט, אַז די גערודפֿטע און געפּײַניקטע יידן פון רומעניע שטיצן זייערע האָפֿענונגען אויפֿן אויסלאַנד, גלייבנדיק, אַז די רעגירונג און די הערשנדיקע קאָסטע וועלן אָנהייבן זיך צו שעמען פֿאַרן אויסלאַנד, און וואַרטנדיק, אַז די אויסלייזונג וועט סוף־כל־סוף קומען פון אויסלאַנד, וועט איר יעמאָלט פֿאַרשטיין, וואָס פֿאַר א באַטיט עס האָט אָט דער בארעכטיקונג־בריוו וועלכן נאַרודוי האָט אַרויסגעגעבן אונדזערע שׂונאים... נאַרודוי האָט זיך ניט באַנוגט גלאָט מיט א „ניין“, ער האָט נאָך צוגעגעבן, אַז עס וואָלט געווען קיין בא־ א י נ ט ע ר ע ס ן פֿונעם רומענישן פֿאָלק, ווען מען וואָלט געגעבן יידן פאָליטישע רעכט.“

פֿרוון פֿון קאָלאָניזאַציע אין אַנאַטאָליע און אויפֿן אינדוס קיפּראָס

אין דער צײַט פון דער יידישער „ציאת רומעניע“ איז אַנגעגאַנגען אַן עמיגראַציע־באַוועגונג אויך פון טערקישע באַווינערס פון רומעניע (פּראָווינץ דאָברודזשע) קיין אַנאַטאָליע. די טערקישע רעגירונג האָט אויפֿגענומען די מוסולמענישע עמיגראַנטן פון רומעניע וויַ צורקגעקומענע ברידער פון דער פֿרעמד (אויף טערקיש: מוכאַדזשיר), זי האָט זיי געגעבן אומזיסטע ערד אין אַנאַטאָליע און מיט א בריייטער האַנט געשטיצט זייער קאָלאָניזאַטאָרישע טעטיקייט. האָבן אויך יידן פון רומעניע זיך אָנגעהויבן צינען קיין טערקיי וויַ אַמאָליקע „אונטערטאַנער פון סולטאַן“. מיט איינער אַזאַ קאָלאָניזאַטאָרישער עקספּעדיציע האָט אָנגעפֿירט א יידּ מיטן נאָמען כאַסקל שוואַרץ, באַזיצער פון א קאָפּע אין טולטשעא (Tulcea); מיט א צוויי־טער — א יידּ מיטן נאָמען בערגער, א געוועזענער אָנגעשטעלטער פון דער נײַער אַנאַטאָלישער אײַזנבאַן. די אונטערנעמונג איז געמאַכט געוואָרן אָן געלט און אָן צוגרייטונג. נאָר דעם וויַ עס זײַנען אָנגעקומען די ערשטע טראַנספּאָרטן יידן קיין קאָנסטאַנ־טינאָפּאָל, האָט מען זיך משתדל געווען בײַ דער רעגירונג און געפּועלט, אַז די יידישע קאָלאָ־ניסטן זײַנען אָנגענומען געוואָרן מיט די זעלביקע פּריוויליגיעס וויַ די מאַכמאָדאַנישע עמי־גראַנטן פון רומעניע. אין באַריכטן אין דער יידישער פּרעסע ווערט געשאָצט די צאָל

---

[14] נאַרודוים ענטפֿער אין בוקאַרעשטער זשורנאָל (מיר גיבן אים איבער לויט זײַן אייגענער איבערזעצונג אין *Die Welt* פון 23סטן נאָוועמבער 1900) האָט געמאַכט א שווערן רושם אין דער יידישער עפֿנטלעכקייט. ס׳האָבן פּראָטעסטירט א סך רומענישע ציוניסטן. נאַרודוי האָט געענטפֿערט מיט א פֿעסטשטעלונג אין *Die Welt* (דעם 26סטן אָקטאָבער 1900), אַז ער אַליין טראָגט דאָס אָחריות פֿאַר דעם אַרטיקל, ניט די ציוניסטישע אַרגאַניזאַציע. ער האָט פֿאַרעפֿנטלעכט נאָך אַרטיקלען אין דער פֿראַגע אין *Die Welt* פון 30סטן נאָוועמבער און 14טן דעצעמבער 1900. זע אויך *Dr. Blochs Oesterreichische Wochenschrift* פון 7טן, און 21סטן דעצעמבער 1900.

רומענישׁ־ייִדישע קאָלאָניסטן אין אַנאַטאָליע אויף אָרום טויזנט.[15] עס האָבן זיך אָבער געלאָזט אין וועג ארײַן עטלעכע טויזנט. איין מאָל געפֿינען מיר אַפֿילו אַ באַריכט וועגן אַ גאַנצן שיפֿטראַנספּאָרט מיט ייִדן אין גאָלאָצער פּאָרט.

באַלד ווי עס זײַנען נאָר אָנגעקומען די ערשטע קאָלאָניסטן אין אַנאַטאָליע, האָט זיך באַווײַזן אין דער ייִדישער פּרעסע[16] אַן אויפֿרוף צו העלפֿן דער קאָלאָניזאַציע, אָבער קיין הילף איז ניט געקומען. זומער 1900 ברענגט די שפּאַניאָלישע צײַטונג פֿון קאָנסטאַנטינאָפּאָל על ס׳עמפּאָ אַ קאָרעספּאָנדענץ פֿון באָרוסע, אין וועלכער עס ווערט געמאָלט אַזאַ בילד פֿון דער ייִדישער קאָלאָניע בעוולִיק אַכיר:

„הונדערט צוואַנציק ייִדישע קאָלאָניסטן האָבן ניט קיין דאָך איבערן קאָפּ און זײַנען אויסגעשטעלט אויף אַלע סכנות פֿון די קומעדיקע האַרבסטוועטערן; מאָסן קינ־דער שטאַרבן פֿון הונגער בפֿועל־ממש, און זעקס הונדערט דערווײַקסענע זײַנען אין סכנה פֿון הונגערטויט; העכער הונדערט קאָלאָניסטן זײַנען קראַנק, און ס׳איז נישטאָ ניט קיין דאָקטאָר, ניט קיין שום מעדיצינישע הילף...“

אין דער זעלביקער צײַט איז געפֿירט געוואָרן אַ קאָלאָניזאַטאָרישע אונטערנעמונג אויפֿן אינדזל קיפּראָס. די פּרעסע רופֿט אָן די צאָל פֿון: 60, 259, 360 פּערזאָן און איין מאָל די צאָל 52 פֿאַמיליעס, וואָס זײַנען געפֿאָרן קיין קיפּראָס. אָזוי ווי די רעגירונג האָט געפֿאָדערט, די עמיגראַנטן זאָלן ווײַזן, אַז זיי פֿאַרמאָגן לכל־הפּחות פֿינף פֿונט אָדער דרײַסיק דאָלאָר און זייער ווייניק עמיגראַנטן האָבן פֿאַרמאָגט אָזוי פֿיל געלט, האָט מען דעם גרעסטן רוב צוריקגעשיקט. אין גריכישן פּאָרט פּירעוס האָט זיך באַלד אָנגעקליבן אַ היפּשע צאָל צוריק־געשיקטע עמיגראַנטן פֿון קיפּראָס. די לאָגע פֿון די אַרײַנגעלאָזטע איז אויך געווען אַ טרויעריקע. לויט באַריכטן אין דער ייִדישער פּרעסע האָבן זיי געמוזט טאָג די שווערסטע אַרבעטן ווי האָקן שטיינער אד״גל פֿאַר זייער נידעריקע לוינען.

דער דורכפֿאַל פֿון דער „קאָלאָניזאַטאָרישער עקספּעדיציע“ קיין קיפּראָס האָט אַרויס־געוואָלן אַ גרויסן טומל אין דער עפֿנטלעכקייט. פֿאַר דעם שולדיקן האָט מען געהאַלטן דייוויס טריטש, פֿון וועלכן עס איז געקומען דער גאַנצער פּראָיעקט. אין אַ קאָרעספּאָנדענץ פֿון בוקאָרעשט[17] וועלט דערציילט, אַז „טריטש, דער פֿראָמאָטאָר פֿון דער קאָלאָניזאַציע אין קיפּראָס, האָט גערעטעוועט זײַן כּבֿוד און פֿאַרלאָזן דאָס לאַנד מיט אַ טאָג פֿריִער, איידער ס׳איז אָנגעקומען דער אָרויסיק־באַפֿעל [פֿון דער רומענישער רעגירונג]...“ די רעדאַקציע פֿון דער צײַטונג גיט צו פֿון זיך, אַז טריטש איז נאָר וואָס געקומען אין לאָנדאָן און לייקנט די קלאָגעז, מען זאָל אים האָבן אַרויסגעשיקט פֿון לאַנד.[18]

אָרום יולי 1900 האָבן זיך באַווײַזן וואָרענונגען פֿון טריטשן אין דער ייִדישער פּרעסע, מען זאָל זיך ניט לאָזן קיין קיפּראָס אָן געלט און אָן אָרגאַניזאַציע. מיט עטלעכע חדשים שפּעטער האָט טריטש אָפּגעדרוקט אַ גרעסערן אַרטיקל,[19] קעגנטיק ווי אַ פֿאַרטיידיקונג. ער שילדערט דעם קיפּראָס־פּראָיעקט ווי אַן אידעע, וואָס איז געבוירן געוואָרן אין זײַן מוח, בשעת ער האָט דערפֿילט, אַז די אימטסטיד אין ניו־יאָרק איז שוין איבערגעפּאַקט מיט ייִדן. הגם ער איז ניט געווען באַהאַוונט אין ייִדישע ענינים, איז ער פֿאָרט געקומען צום באַשלוס, אַז די פֿאַרעטפֿערונג פֿון דער ייִדן־פֿראַגע דאַרף זײַן עמיגראַציע קיין אָריענט. אַזוי ווי ער האָט פֿון דער פּריסטער יוגנט אַ שוואַכקייט פֿאַר אינדזלען, און דעמאָלט זײַנען אומגעגאַנגען קלאָנגען, אַז ענגלאַנד וויל זיך אָפּזאָגן פֿון קיפּראָס, איז אים געקומען דער גדאַנק, אַז דאָס

---

[15] *Ost und West*, 3, März 1901.
[16] *Jewish Chronicle*, February 9, 1900.
[17] *Jewish Chronicle*, January 26, 1900.
[18] דער אַמעריקאַנער ייִד דוד בלוישטיין וועלכער האָט אין יענער צײַט באַזוכט רומעניע שטעלט פֿאָר אין זײַן באריכט (זע: הערה 9) די קאָלאָניזאַטאָרישע עקספּעדיציע קיין קיפּראָס ווי אַ לײַכטזיניקע אונטערנעמונג פֿון דייוויס טריטשן. טריטש האָט דאָס געטאָן, מיינט ער, ווײַל ער איז „אויפֿגעטראָגן אויפֿן ציוניסטישן עקזעקוטיוו־קאָמיטעט, ווי מען זאָגט, מחמת דעם וואָס מען האָט אים פֿרוּמ־בכּבֿוד געוועון אויפֿן לעצטן ציוניסטישן קאָנגרעס...“
[19] Davis Trietsch, "Die Cypernfrage", *Allg. Zeitung des Judentums*, 64, No. 41, Oktober 1900.

איז דאָס פאַסיקע אָרט פֿאַר יידישער קאָלאָניזאַציע. האָט ער געשאַפֿן אַ קאָמיטעט אין בערלין פֿון באַרימטע יידישע כלל־טוערס (די נעמען וועלן ניט אָנגערופֿן) אאַ״וו.

די אַמעריקאַנער צירקולאַר־נאָטע פֿון 1902 [20]

די צירקולאַר־נאָטע פֿונעם שטאַט־סעקרעטאַר דושאַן היי (פֿון 11טן אויגוסט 1902) הענגן דער לאַנג פֿון יידן אין רומעניע איז געווען געוועדט צו די סיגנאַטאַר־מלוכות פֿונעם בערלינער טראַקטאַט, ניט צו רומעניע דירעקט. אָט איז דער אָריגינעלער טעקסט פֿון דער נאָטע:

DEPARTMENT OF STATE,

Washington, August 11, 1902.

SIR: In the course of an instruction recently sent to the minister accredited to the Government of Roumania in regard to the bases of a negotiation begun with that Government looking to a convention of naturalization between the United States and Roumania, certain considerations were set forth for the minister's guidance concerning the character of the emigration from that country, the causes which constrain it, and the consequences so far as they adversely affect the United States.

It has seemed to the President appropriate that these considerations, relating as they do to the obligations entered into by the signatories of the treaty of Berlin of July 13, 1878, should be brought to the attention of the Governments concerned and commended to their consideration in the hope that, if they are so fortunate as to meet the approval of the several powers, such measures as to them may seem wise may be taken to persuade the Government of Roumania to reconsider the subject of the grievances in question.

The United States welcomes now, as it has welcomed from the foundation of its Government, the voluntary immigration of all aliens coming hither under conditions fitting them to become merged in the body politic of this land. Our laws provide the means for them to become incorporated indistinguishably in the mass of citizens, and prescribe their absolute equality with the native born, guaranteeing to them equal civil rights at home and equal protection abroad. The conditions are few, looking to their coming as free agents, so circumstanced physically and morally as to supply the healthful and intelligent material of free citizenhood. The pauper, the criminal, the contagiously or incurably diseased are excluded from the benefits of immigration only when they are likely to become a source of danger or a burden upon the community. The voluntary character of their coming is essential; hence we shut out all immigration assisted or constrained by foreign agencies. The purpose of our generous treatment of the alien immigrant is to benefit us and him alike—not to afford to another state a field upon which to cast its own objectionable elements. The alien, coming hither voluntarily and prepared to take upon himself the preparatory and in due course the definite obligations of citizenship, retains thereafter, in domestic and international relations, the initial character of free agency, in the full enjoyment of which it is incumbent upon his adoptive State to protect him.

The foregoing considerations, whilst pertinent to the examination of the purpose and scope of a naturalization treaty, have a larger aim. It behooves the State to scrutinize most jealously the character of the immigration from a foreign land, and, if it be obnoxious to objection, to examine the causes which render it so. Should those causes originate in the act of another sovereign State, to the detriment of its neighbors, it is the prerogative of an injured State to point out the evil and to make remonstrance;

---

[20] *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States*, Washington, D. C., 1902, p. 42.

for with nations, as with individuals, the social law holds good that the right of each is bounded by the right of the neighbor.

The condition of a large class of the inhabitants of Roumania has for many years been a source of grave concern to the United States. I refer to the Roumanian Jews, numbering some 400,000. Long ago, while the Danubian principalities labored under oppressive conditions, which only war and a general action of the European powers sufficed to end, the persecution of the indigenous Jews under Turkish rule called forth in 1872 the strong remonstrance of the United States. The treaty of Berlin was hailed as a cure for the wrong, in view of the express provisions of its forty-fourth article, prescribing that "in Roumania the difference of religious creeds and confessions shall not be alleged against any person as a ground for exclusion or incapacity in matters relating to the enjoyment of civil and political rights, admission to public employments, functions, and honors, or the exercise of the various professions and industries in any locality whatsoever," and stipulating freedom in the exercise of all forms of worship to Roumanian dependents and foreigners alike, as well as guaranteeing that all foreigners in Roumania shall be treated, without distinction of creed, on a footing of perfect equality.

With the lapse of time these just prescriptions have been rendered nugatory in great part, as regards the native Jews, by the legislation and municipal regulations of Roumania. Starting from the arbitrary and controvertible premise that the native Jews of Roumania domiciled there for centuries are "aliens not subject to foreign protection," the ability of the Jew to earn even the scanty means of existence that suffice for a frugal race has been constricted by degrees until nearly every opportunity to win a livelihood is denied, and until the helpless poverty of the Jew has constrained an exodus of such proportions as to cause general concern.

The political disabilities of the Jews in Roumania, their exclusion from the public service and the learned professions, the limitations of their civil rights and the imposition upon them of exceptional taxes, involving as they do wrongs repugnant to the moral sense of liberal modern peoples, are not so directly in point for my present purpose as the public acts which attack the inherent right of man as a breadwinner in the ways of agriculture and trade. The Jews are prohibited from owning land or even from cultivating it as common laborers. They are debarred from residing in the rural districts. Many branches of petty trade and manual production are closed to them in the over-crowded cities where they are forced to dwell and engage, against fearful odds, in the desperate struggle for existence. Even as ordinary artisans or hired laborers they may only find employment in the proportion of one "unprotected alien" to two "Roumanians" under any one employer. In short, by the cumulative effect of successive restrictions, the Jews of Roumania have become reduced to a state of wretched misery. Shut out from nearly every avenue of self-support which is open to the poor of other lands and ground down by poverty as the natural result of their discriminatory treatment, they are rendered incapable of lifting themselves from the enforced degradation they endure. Even were the fields of education, of civil employment, and of commerce open to them as to "Roumanian citizens," their penury would prevent their rising by individual effort. Human beings so circumstanced have virtually no alternatives but submissive suffering or flight to some land less unfavorable to them. Removal under such conditions is not and can not be the healthy, intelligent emigration of a free and self-reliant being. It must be, in most cases, the mere transplantation of an artificially produced diseased growth to a new place.

Granting that, in better and more healthful surroundings, the morbid conditions will eventually change for good, such emigration is necessarily for a time a burden to the community upon which the fugitives may be cast. Self-reliance and the knowledge and ability that evolve the power of

self-support must be developed, and, at the same time, avenues of employment must be opened in quarters where competition is already keen and opportunities scarce. The teachings of history and the experience of our own nation show that the Jews possess in a high degree the mental and moral qualifications of conscientious citizenhood. No class of immigrants is more welcome to our shores, when coming equipped in mind and body for entrance upon the struggle for bread, and inspired with the high purpose to give the best service of heart and brain to the land they adopt of their own free will. But when they come as outcasts, made doubly paupers by physical and moral oppression in their native land, and thrown upon the long-suffering generosity of a more favored community, their migration lacks the essential conditions which make alien immigration either acceptable or beneficial. So well is this appreciated on the Continent that even in the countries where anti-Semitism has no foothold it is difficult for these fleeing Jews to obtain any lodgment. America is their only goal.

The United States offers asylum to the oppressed of all lands. But its sympathy with them in no wise impairs its just liberty and right to weigh the acts of the oppressor in the light of their effects upon this country and to judge accordingly.

Putting together the facts now painfully brought home to this Government during the past few years, that many of the inhabitants of Roumania are being forced, by artificially adverse discriminations, to quit their native country; that the hospitable asylum offered by this country is almost the only refuge left to them; that they come hither unfitted, by the conditions of their exile, to take part in the new life of this land under circumstances either profitable to themselves or beneficial to the community; and that they are objects of charity from the outset and for a long time—the right of remonstrance against the acts of the Roumanian Government is clearly established in favor of this Government. Whether consciously and of purpose or not, these helpless people, burdened and spurned by their native land, are forced by the sovereign power of Roumania upon the charity of the United States. This Government can not be a tacit party to such an international wrong. It is constrained to protest against the treatment to which the Jews of Roumania are subjected, not alone because it has unimpeachable ground to remonstrate against the resultant injury to itself, but in the name of humanity. The United States may not authoritatively appeal to the stipulations of the treaty of Berlin, to which it was not and can not become a signatory, but it does earnestly appeal to the principles consigned therein because they are the principles of international law and eternal justice, advocating the broad toleration which that solemn compact enjoins and standing ready to lend its moral support to the fulfillment thereof by its cosignatories, for the act of Roumania itself has effectively joined the United States to them as an interested party in this regard.

You will take an early occasion to read this instruction to the minister for foreign affairs and, should he request it, leave with him a copy.

I have the honor, etc.,

JOHN HAY.

אַן ענטפֿער פֿון דער רומענישער רעגירונג אויף דער אַמעריקאַנער צירקולאַר־נאָטע

אַ שטיק צייט האָט רומעניע ניט רעאַגירט. מיט אַ יאָר שפּעטער האָט זי געגעבן אַן אומדירעקטן ענטפֿער אויף דער דאָזיקער נאָטע, אין אַ שמועס פֿונעם פּרעמיער־מיניסטער סטורדזאַ מיטן אַמעריקאַנער אַמבאַסאַדאָר אין בוקאָרעשט דושאָן ב. דושאַקסאָן. וועגן דעם דאָזיקן שמועס וועלכער האָט ניט געהאַט קיין שטרענג אָפֿיציעלן, נאָר גיכער אַ פּריוואַטן

כאראקטער, האט דער אמבאסאדאר ארייגעשיקט א באריכט קיין וואשינגטאן[21], פון וועלכן מיר נעמען ארויס עטלעכע וויכטיקע אפשניטן:

„איך האב דעם כבוד אייך צו מעלדן, אז דער רומענישער פרעמיער־מיניסטער מ״ר סטורדזא האט נעכטן אין א שמועס באריכות צווישן זיך וועגן דער צירקולאר־נאטע״ פון 11טן אויגוסט 1902 און וועגן דער ידישער פראגע. ער האט געזאגט, אז עס זיינען פאראן צוויי־עראלי יידן אין רומענין: די שפאנישע יידן, וואס זיי געהערן צו א העכערן קלאס, און די יידן וועלכע מען באגעגנט בעיקר אין מאלדעווע (און אין די שכונתדיקע טיילן פון עסטרייך און רוסלאנד) און וועלכע זיינען, לויט ווי ער זאגט, לחלוטין ניט קיין איזראעליטן, נאר מאגנאלן וואס האבן זיך מגייר געווען מיט יאהרהונדערטער צוריק. פון אט די יידן איז נאר א קליינע צאל פאראן יאר 1828 געווען אויף דער טעריטאריע וואס איז הייבט רומענין, און די וואס זיינען דארט געווען אין יענער צייט האבן פארמאגט די שוץ אדער פון עסטרייך אדער פון רוסלאנד. ביזן טראקטאט פון פאריז האט קיין ייד, טערק אדער ארמענער ניט געקענט באזיצן קיין ערד אין לאנד. פון דעמאלט אן אבער האבן זיך די ארמענער ראמאניזירט, איז ניט קיין געווען קיין שום מניעה צום שינוי וואס איז געמאכט געווארן 1856, אז יעדער קריסט קאן באזיצן ערד. שפעטער, ווען דאס לאנד איז געווארן זעלבשטענדיק, איז געמאכט געווארן א וויטערדיקער שינוי, און יעדער „רומענער״ האט באקומען דאס רעכט צו באזיצן ערד. לסוף, נאכן טראקטאט פון בערלין 1878, איז די פולקומע אומאפהענגיקייט פון רומענע אנערקענט געווארן פון די איראפעישע מלוכות... פון יענער צייט אן שטייט רומענין ניט מער אונטער דער אפוטרופסות פון די טראקטאט־מלוכות און איצטער אנערקענט זי ניט מער זייער רעכט זיך ארייצומישן...

מ״ר סטורדזא האט געזאגט, אז ניט צוליב דעם האט רומענין זיך באפריט פון דער טערקישער סוווערעניטעט, כדי צו נעמען אויף זיך די סווווערעניטעט פון יידן. רומענין האט מיטגעטיקע שכנים, זי מוז טאן אלץ אין אירע פוחות . . . צו דערהאלטן און צו אנטוויקלען איר נאציאנאליטעט. ער האט געזאגט, אז כדי צו געבן יידן פאליטישע רעכט אדער צו נאטוראליזירן זיי אין מאסן, — אפילו ווען דאס וואלט געווען גע־וועלטשן — וואלט זיך געפאדערט א שינוי אין דער קאנסטיטוציע, און ער איז ניט קיין פריינד פון אפטע שינויים אין א זאך וואס דארף זיין פון א פערמאנענטן און מער וויניקער הייליקן כאראקטער. ער האט געזאגט, אז דא שפילן רעליגיעזע פאר־אורטיילן קיין שום ראלע ניט. ער האט דערמאנט מערערע פאלן פון יידן וואס זיי־נען געווארן רומענער און האבן זיך נאטוראליזירט און דערגרייכט פראמינענטע פאליטישע שטעלעס סיי אונטער ליבעראלע סיי אונטער קאנסערוואטיוע רעגירונגען. איין פאל האט ער דערמאנט, ווען ער און אנדערע מיניסטארן זיינען בייגעווען אין דער סינא־נאגע אין בוקארעשט „אין פארא־אוני־פארם און מיט מעדאלן״, ווי אן אויסדרוק פון רעספעקט צו א מאן וואס האט חתונה געמאכט זיין טאכטער. ער האט אבער געזאגט, אז יידן באטראכטן זיך אליין ניט ווי רומענער, אז זיי באטראכטן זיך ווי צוגעהעריקע צו א „ידישער נאציע״, אז זיי האלטן זיך פאר א העכערער ראסע ווי די קריסטן, און אז זיי האבן זיך זייערע אייגענע געווינטשאפטן, שפראך און אמביציעס און אז ניט זיי קענען, ניט זיי ווילן זיך אסימילירן מיט די עבוירענע רומענער. זיי ווילן נאטוראל־ליזירט ווערן (אדער ריכטיקער: מען וויל, אז זיי זאלן נאטוראליזירט ווערן), כדי צו דערגרייכן פאליטישע רעכט און פארמאגן ערדבאזיץ. דאס איז אגב ניט בלויז א פראגע פון די יידן וואס עפענען זיך שוין אין רומענין, נעמענדיק אין אכט, אז מחמת פיל סיבות איז זייער לאגע א סך א בעסערע ווי פון זייערע רעליגיע־חברים אין עסטרייך און רוסלאנד, און אויב מען וואלט אפגעשאפט די באגרענעצונגען, וואלט עוועון א גרויסער צופלוס פון אט די לעצדער. אין רומענין איז נישטא קיין רעליגיעזע פאר־פאלגונג, דא זיינען ניט פאראקומען קיין שחיטות און דא זיינען ניט נייטיק קיין פאספארטן פאר רייזעס אינעווייניק אין לאנד. יידן טארן אין אלגעמיין ניט ווויינען אין דארפישע דיסטריקטן, ווייל די פראקטיק האט געוויזן, אז זעלטן ווען ווערן זיי עדבארבעטערס, אפשר לחלוטין ניט, נאר זיי ווילן בלויז עקספלואטירן זיי ארבעטערס ווי אונטערמערס אזא״ו אדער זיי האלטן אכסניות אדער קרעטשמעס.

נאך דער דאזיקער אלגעמיינער שילדערונג איז מ״ר סטורדזא צוגעטראטן צו באשרייבן די ספעציעלע אומשטאנדן ווען האבן געפירט צו דער פארשטארקטער יידי־שער עמיגראציע מיט עטלעכע יאר צוריק. ער האט געזאגט, אז די רעגירונג האט קיין מאל ניט געשטיצט אזא עמיגראציע און האט ניט געהאט דעם פארלאנג ארויסצו־טרייבן יידן פונעם לאנד. די עמיגראציע, האט ער געזאגט, איז פארגעקומען איבער

[21] *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States.* Washington, D. C., 1903, p. 704.

דער שוערער צייט וואָס האָט געהערשט מחמת פֿאַרשיידענע סיבות, ספּעציעל אָבער מחמת דער טריקענישׂ און די שלעכטע געזעצענישן. העכער אַ יאָר צייט איז די אַרבעטער־באַפֿעלקערונג פֿון רומעניע ניט געווען ביכולת זיך אַליין צו דערהאַלטן. די רעגירונג און די עדבאַזיצערס האָבן געטאָן אַלץ וואָס ס׳איז געווען אין זייערע כוחות, אָבער עס זיצען געווען פֿיל צרות און לייד. די שלעכטע צייט האָט מען באַקומען צו פֿילן ספּעציעל אין די שטעט, ווייל די בויאַרבעט האָט זיך אָפּגעשטעלט און מענטשן האָבן קיין געלט ניט געהאָט צו קויפֿן אין די קלייטן. פֿאַרשטייט זיך, אַז אַ סך מענטשן איז געקומען אויפֿן געדאַנק אויסצוואַנדערן, ספּעציעל צוישן יידן וואָס האָבן וויניק צובונד צו זייער ווויניאַרט, און באַלד האָט מען אַ דער באַוועגונג געגעבן אַ פּאָליטישן כאַראַקטער. אַנשטאָט צו פֿאָרן מיט דער אימיגראַן האָבן יידן אָנגעהויבן מאַכן דעמאָנסטראַטיוון מאַרשן אינעם לאַנד, זינגענדיק און שטערנדיק די רו אויף אַנדערע אופֿנים. פֿיל צוישן זיי האָט מען ניט דערלויבט צו גיין וויטער וי ביז בודאַפּעשט אדער ווין, אַ סך צוישן זיי האָבן פֿיל געליטן, אָבער מער אדער וייניקער איז דאָס אַלץ געווען אינעריק. יענע וואָס מען האָט ניט אַרײַנגעלאָזן האָט די רומענישע רעגירונג צוריקגעבראַכט אויף אירע הוצאות און זי האָט אויסגעגעבן אויף אָט דעם צוועק עטלעכע הונדערט טויזנט פֿראַנק. דאָס לאַנד איז דעמאָלט געווען אין נויט, און מען האָט אַנגעוועגט פֿרעמדן אימיגראַנט, כדי עס צו דיסקרעדיטירן. וועגן מען וואָלט געווען בעצוווּנגען דאָס לאַנד צו געבן יידן פּאָליטישע רעכט, וואָלטן פֿיל רומענער געצוווּנגען געווען צו פֿאַרקויפֿן זייער פֿאַרוואָס־עטען אָבער צוליב דעם וואָלט זיך ניט פֿאַרבעסערט די לאַגע פֿון יידן, ספּעציעל פֿונעם ארעמען קלאַס״.

צום סוף פֿון זיין רעפֿעראַט גיט דזשאַקסאָן איבער וועגן זיין נסיעה איבערן לאַנד, וווּ ער האָט געטאָן „דאָס מעגלעכסטע זיך צו אינפֿאָרמירן וועגן דער אמתער לאַגע״, און ער פֿאַרענדיקט:

„דער אַלגעמיינער אײַנדרוק איז, אַז די נאַטוראַליזאַציע פֿון יידן מוז זיין אַ זאַך פֿון פֿאַמעלעכער אַנטוויקלונג — אויף וויִ ווייט יידן וועלן דערצויגן צו זיין רומענער״.

באַריכט

פֿון דער סאַציאַל־דעמאָקראַטישער גרופּע „לומינאַ״, פֿאַרגעלייגט דעם אינטערנאַציאָנאַלן סאַציאַליסטישן אַרבעטער־ און געווערקשאַפֿט־קאָנגרעס — לאָנדאָן, 1896. [22]

מיר באַדויערן זייער, וואָס מחמת דעם דוחק אין פֿינאַנציעלע מיטלען האָט ניט געקאָנט מקוים ווערן אונדזער פֿאַרלאַנג צו זיין פֿאַרטרעטן אויפֿן קאָנגרעס דורך אייגענע דעלעגאַטן. מיר באַדויערן אָט דעם פֿאַקט נאָך מער דערפֿאַר, וויִל עטלעכע פֿראַגעס וואָס זיצנען געשטעלט געוואָרן אויפֿן סדר־היום פֿונעם קאָנגרעס האָבן אַ לעבנס־וויכטיקע חשיבות פֿאַר דער אַנטי־וויקלונג פֿון אַ מעכטיקער סאַציאַל־דעמאָקראַטישער פּאַרטיי אין רומעניע.

כדי צו געבן די דעלעגאַטן אַ מיגלעכקייט צו באַטראַכטן אויך די „ייִדישע פֿראַגע״ פֿון רומעניע בײַם דיסקוטירן די שטעלונג פֿון דער אינטערנאַציאָנאַלער סאַציאַל־דעמאָקראַטיע צו די אונטערדריקטע פֿעלקער און זיך אַרויסצוואָגן וועגן אָט דער פֿראַגע, וועלן מיר דאָ וואָס מער מקצר זיין יענעם טייל פֿון אונדזער באַריכט, וואָס פֿאַרנעמט זיך מיט דער טעטיקייט פֿון אונדזער גרופּע, און דערפֿאַר בריישטער אַרומריידן די סאַציאַל־פּאָליטישע לאַגע אין רומעניע, וואָס דאָס דאַרף דינען פֿאַר אַ יסוד בײַם באַטראַכטן די דערמאָנטע פֿראַגע.

I

אונדזער אָרגאַניזאַציע עקסיסטירט זינט מײַ 1895. זײַענדיק אינבערצייגט, אַז צו די ייִדישע אַרבעטערס קען מען דערלאַנגען פּראַפּאַגאַנדיסטיש נאָר אין זייער דיאַלעקט, אין

---

[22] איבערגעזעצט פֿון דײַטשן אָריגינאַל. — די ווײַטערדיקע הערות שטייַען אַלע אין דאָקומענט גופֿא און הייבן זיך אָן איבער אַ נײַס מיט נומ׳ 1.

„יידיש־דײַטשן" זשאַרגאָן, האָט דער פֿאַראײַן [1] „לומינאַ" (יאָס) אָפּגעגעבן דעם גרעסטן טייל פֿון זײַן אַרבעט אויף אַ פּראָפּאַגאַנדע־אַרגאָן אין אָט דער שפּראַך. אַזאָ פּראָפּאַגאַנדע־אַרגאָן גייט אַרויס אַלע וואָך אונטערן נאָמען „דער וועקקער", אָנגעהויבן פֿונעם 1טן מײַ 1896. דאָס בלאָט האָט אָן ענטוזיאַסטישן קבלת־פּנים בײַם יידישן פּראָלעטאַריאַט. עס וועקט אין דעם יידישן אַרבעטער דאָס שלאָפֿנדיקע קלאַסן־געפֿיל, עס לערנט אים דערקענען די שאָנד פֿון זײַן נאַציאָנאַלער און קולטורעלער אונטערדריקונג, עס לערנט אים רעאַגירן אויף רעכט־לאָזיקייט און באַרבאַריזם, און רופֿט אים זיך צו אַרגאַניזירן צום פֿאַליטישן קאַמף.

אָנדערש דעם „וועקקער" גיט דער פֿאַראײַן אַרויס אָן אָפֿיציעלע צײַטשריפֿט אין דער רומע־נישער שפּראַך, וואָס גייט אַרויס פֿון צײַט צו צײַט, איין מאָל אָדער צוויי מאָל אין חודש, אונטערן נאָמען „לומינאַ" (דאָס ליכט). אָט די צײַטשריפֿט פֿאַרנעמט זיך מיט דער טעאָרע־טישער אָנפֿירונג פֿון אונדזער באַוועגונג וואָס שטייט פֿרינציפּיעל און טאַקטיש אין גאַנצן אויפֿן באָדן פֿון דער אינטערנאַציאָנאַלער סאָציאַל־דעמאָקראַטיע.

אונדזער גרופּע האָט נאָך ניט אויסגעבויט קיין פֿאָרמעלע פּאַרטיי־אָרגאַניזאַציע; דאָס איז נאָך ניט מיגלעך געווען פֿאַר דער קורצער צײַט פֿון אונדזער עקסיסטענץ. אָבער אין דער שטאָט יאַס, וווּ עס פֿונקציאָנירן גאַנץ נאָרמאַל עטלעכע פּראָפֿעסיאָנעלע אָרגאַניזאַציעס, גע־גרינדעט פֿון אונדז, פֿאָרמאָגן מיר כמעט אין אַלע שטעט און שטעטלעך פֿון מאָלדעוו־געגנט (די צפֿון־העלפֿט פֿון רומעניע) היפֿשע אָנהענגער־גרופּעס וואָס געפֿינען זיך איצטער אין פֿראָצעס פֿון קאָנסטיטוירן זיך און זײַנען וואָקסנדיקע עלעמענטן פֿון אַ שפּראָצנדיקער אָרבעטער־פּאָרטיי, פֿון אַ נײַעם גליד אין דער אינטערנאַציאָנאַלער סאָציאַל־דעמאָקראַטיע.

„פֿאָרויס!" איז אויך אונדזער שטענדיקער לאָזונג.

II

די צאָל אײַנגעוויגענערס אין רומעניע האָט באַטראָפֿן אין יאָר 1889: 5,038,342; אין יאָר 1894: 5,405,249.

דערפֿון האָבן געלעבט אין יאָר 1889:

אין די שטעט — 885,700 (דערפֿון 63% אָנאַלפֿאַבעטן); אין די דאָרפֿישע געמיינדעס — 4,152,642 (דערפֿון 92% אָנאַלפֿאַבעטן).

פֿון יידישן אָפּשטאַם זײַנען געווען:

אין 1889 — 215,533; אין 1894 — 243,225, דערפֿון:

אין די שטעט: אין 1889 — 163,771 (=20%); אין 1894 — 173,014; אין די דאָרפֿישע געמיינדעס: [2] אין 1889 — 51,762 (=1¼%); אין 1894 — 70,211.

ניט וויניקער וויַ אַ פֿינפֿטל פֿון דער שטאָטישער באַפֿעלקערונג איז בכן פֿון יידישן אָפּשטאַם. דאָס איז ניט קיין שיכט וואָנדערנדיקע פֿרעמדע, נאָר עס זײַנען תּושבֿים וואָס לעבן אין רומעניע טיילווײַז שוין הונדערטער יאָרן און זײַנען צונויפֿגעוואַקסן מיטן סאָציאַל־עקאָנא־מישן אָרגאַניזם פֿון לאַנד, אַזוי אַז עס קען זיך שוין מער ניט באַגיין אָן זיי. פֿון דעסט וועגן איז דאָס וווינערעכט פֿון אָט דעם פֿערטל מיליאָן [יידן] און בכלל זייער פּאָליטישע סיטואַציע אַזוי אומזיכער, וויַ פֿון אַ וואָנדערנדיקער מחנה שלעפֿערס. ניטאָ אין גאַנץ אייראָפּע קיין אײַנע אַזאַ מיגלעכקייט וואָס זאָל אַזוי גרויסע־ניקט וועלן אויפֿן מלוכה־רעכטלעכן געביט וויַ דאָס יידישע פֿאָלק אין רומעניע. אין דער מלוכה פֿונעם צאַרישן אבסאָלוטיזם פֿאָרמאָגן די אײַנגעזעסענע יידן דאָס רעכט — און נוצן עס אויס — צו זאָגן אַ דעה אין געמיינדע־ענינים; אין דער קאָנ־סטיטוציאָנעלער רומעניע אָבער — אין דער „בעלגיע פֿון אָריענט" — איז די יידישע באַפֿעל־

---

[1] Cercul, *cercle*.

[2] באַזעצן זיך אין די דערפֿער איז פֿאַר יידן פֿאַרבאָטן געוואָרן דורך מיניסטעריישע פֿאַראָרדענונגען. די אויבן דערמאָנטע 51,762 (אָדער 70,211) יידישע נפֿשות זײַנען דאָס רובֿ אויך שטאָטישע אײַנוווינערס, זיי לעבן אָבער אין ערטער וואָס פֿאַרמאָגן וווייניקער וויַ 5,000 אײַנוווינערס און רעכענען זיך מחמת דעם אָפֿיציעל פֿאַר דאָרפֿישע געמיינדעס.

קערונג, וואָס זי מוז טראָגן אַלע בירגערלעכע פֿליכטן און חובֿות, אויסגעשלאָסן פֿון אַלע בירגערלעכע רעכט. אויף דעם שענדלעכסטן אופֿן נוצט מען אויס דעם יורידישן באַגריף strāin (פֿרעמד): וועגן ס׳גייט וועגן צאָלן שטײַערן, דינען אין מיליטער, גיין אויף מלחמה — דעמאָלט זײַנען יידן ניט קיין פֿרעמדע; נאָר וען ס׳גייט אין צוטריט אין די שולן, וועגן וווינ־רעכט, וועגן אויפֿנעמען אין שפּיטאָלן, וועגן אַוואַסירן אין מיליטער־דינסט, וועגן שטעלעס אין דינסט פֿון דער רעמעניגדע אָדער פֿון דער מלוכה — זאָל זײַן אַפֿילו נאָר ווי גאָסן־קערערס —— מיט איין וואָרט: יעדער מאָל, וען ס׳גייט וועגן רעכט (פֿון ריין־פֿאָליטישע רעכט שוין אין גאָנצן אָפּגערעדט), דעמאָלט געהערן יידן צו דער קאַטעגאָריע „פֿרעמדע", ניט געקוקט דערויף, וואָס זיי האָבן ניט קיין שום שײַכות צו וועלכער ס׳איז אַנדערער מלוכה־צוגעהע־ריקייט, אַחוץ דער רומענישער. אַדוואָקאַטור, אַפּטיקערײַ, שענקעריי אין די דערפֿער זײַנען פֿאַרשלאָסענע פֿרנסות פֿאַר יידן.

דאָס סיסטעמאַטישע אויסשליסן יידן פֿון יעטוועדן מלוכה־אַמט נעמט אַרום אויף אַלע פֿאַלן, וען די מלוכה טרעט אַרויס ווי אַן אַרבעט־געבער, ווי אַ פֿריוואַטער עקספּלואַטאַטאָר, למשל אין דער טאַבאַק־פֿראַדוקציע, וואָס פֿון איר פֿלעגן יידישע אַרבעטערינס אין די פֿרײַערדיקע צײַטן זייער חיונה; וויבאַלד אַלע אונטערגעמונגען, וואָס זײַנען אָפּהענגיק פֿון דער מלוכה אָדער וואָס ווערן סובסידירט דורך דער מלוכה (לעדער־, פּאַפּיר־אינדוסטריע א״א). ווײַנען אין די דערפֿער איז יידן פֿאַרווערט געוואָרן דורך מיניסטעריישע פֿאַראָרדענונגען.

נאָך טרויעריקער אָבער איז דער אופֿן, ווי אַזוי עס ווערן דורכגעפֿירט אָט די געזעצלעכע באַשטימונגען. דער ווילדווילן און עם־הארצות פֿון די חוצפּהדיקע רומענישע באַאַמטע פֿירט פֿון איין זײַט צו ברוטאַליטעט און עקסצעסן[3] און פֿון דער אַנדערער זײַט — עפּנט עס אויף טיר און טויער פֿאַר קאָרופּציע און שאַנטאַזש. אינעם רובֿ פֿאַלן האָבן יידן קיין שום אַנדערע ברירה ניט ווי אַלץ אַריבערצוטראָגן מיט הכנעהדיק אײַנגעבויגענע קעפּ. פֿרײַהייט פֿון פֿאַראָמלונגען און פֿאַראײַנען, רעדע־ און פּרעסע־פֿרײַהייט, וואָס זײַנען פֿאַרזיכערט דורך דער קאָנסטיטוציע פֿאַר יעדן בירגער, עקסיסטירן ניט פֿאַר יידן אײַבער דעם אַרויסשיק־געזעץ וואָס גיט דער רעגירונג די מיגלעכקייט יעדן „פֿרעמדן" אַרויסצושיקן אײַבערן גרענעץ אין משך פֿון 24 שעה צײַט.

מיר האָבן אָבער ניט אין זינען צו שילדערן פֿאַרן קאָנגרעס דעם מצב פֿון אַן אומגליק־לעך פֿאָלק, כדי צו געווינען פֿאַר אים סימפּאַטיעס אין נאָמען פֿון הומאַניטעט, ציוויליזאַציע און ערעכטיקייט: מיר באַטראַכטן די לאָגע אין דער ערשטער ריי פֿונעם שטאַנדפּונקט פֿון עקאָנאָמישן מאַטעריאַליזם, און מיר קומען צום אויספֿיר, אַז די יידישע באַפֿעלקערונג פֿון רומעניע, וואָס איז פֿונאַנדערגעשיילט אויף אַ בירגערלעכן, אַ מיטלקלאַס און אַן ארבעטער־קלאַס, איז פֿאַר אָט דעם לאָגד אַן עקאָנאָמישער פּאַקטאָר פֿון אַ דעציזידירנדיקער וועדעג. פֿון די סטאַטיסטישע ציפֿער וואָס מיר גיבן דאָ איבער איז בעדרוגנגן, אַז די פּויעריש באַפֿעלקערונג וואָס נעמט ניט און קאָן ניט נעמען קיין אַנטייל אין פּאָליטישן לעבן פֿון דער מלוכה באַטראַפֿט אַריבער 4/5 פֿון דער אַלגעמיינער באַפֿעלקערונג. די עקאָנאָמישע און פּאָליטישע טעטיקייט פֿונעם לאָגד קאָנצענטרירט זיך בעצם אויסשליסלעך אין די שטעט, וואָס זיי זײַנען די בעצם־דיקע, די אײַנציקע אַנשויקלונגס־פֿונקטן פֿאַר מיסחר און אינדוסטריע, פֿאַרן קאַפּיטאַליסטישן

---

[3] אַ געוויסע צאָל ארויסגעשיקטע יידן וואָס מען האָט ניט ארײַנגעלאָזט אויף יענער זײַט דונעי זײַנען פֿון די באַאַמטע ארײַנגעוואָרפֿן געווארן אין טײַך און דערטרונקען געוואָרן. מיט אַ באַזונדערער אַכזריות וועלן יידן ארויסגעטריבן פֿון די דערפֿער, אפֿט מאָל אין מינט ווינטער. דאָס רובֿ זײַנען דאָס פּראָלעטאַריישע און קליינבירגערלעכע עלעמענטן, וואָס באַשעפֿטיקן זיך אין יענע דערפֿער שוין דורות לאָנג מיט זייערע אַרעמע מלאָכות. פֿון צײַט צו צײַט דרינגט דורך אין דער עפֿנטלעכקייט די ידיעה וועגן עקסצעסן אין גרעסערע ערטער; למשל דאָ ניט לאָנג זײַנען געווען ידיעות וועגן פּײַניקונגען אין באַקאָ (אַפּריל 1896) און אין סאָווען (יוני 1896); אינעם רובֿ פֿאַלן אָבער ווערט דער יאָמער־געשריי פֿון די אונטערדרוקטע פֿאַרהילכט און פֿון קיינעם ניט געהערט. צום באַדויערן מוזן מיר זיך אָפּזאָגן דערפֿון איבערצוגעבן דאָ די אומ־ענדלעך גרויסע רשימה פֿון די שוידערהאַפֿטע עקסצעסן.

רעזשים און סאַרן איראַפּיזשן שטייגער לעבן בכלל. אין די שטעט בילדן אַבער יידן די מער־הייט,[4] אין איינציקע ערטער זײַנען זיי דער איינציקער עלעמענט וואָס סאַרנעמט זיך מיט מיסחר און מלאָכה. עס איז סאַרשטענדלעך דערביבער די שטאַרקע ראַלע פֿונעם דאָזיקן עלעמענט.

פֿון דער אַנדער זײַט פּאַסן זיך ניט אַרײַן די שטאַטישע שיכטן פֿון דער רומענישער נאַציע (ריכטיקער געזאָגט: פֿון דער קריסטלעכער[5] רעליגיע) אין דעם גאַנג פֿון דער מאָדער־נער קאַפּיטאַליסטישער אַנטוויקלונג. זיי באַשטייען פֿון גרויסע גרונטבאַזיצערס וואָס גייען מאַטעריעל צו גרונט איבער דער אויסערן־איראַפּיזשער קאָנקורענץ, פֿון אַן אומפֿעיקער און דעמאָראַליזירטער ביורוקראַטיע[6] און פֿון אַ קינסטלעך אויפֿגעבאָוועטער בורזשואַזיע וועלכע איז ווײַט אָפּגעשטאַנען אין איר פּראָפּאָסאָנעלער צוגעפּאַסטקייט לגבי דער ירידשער בורזשואַזיע.

אין מאָלדעוע איז אָט די „רומענישע" בורזשואַזיע סאָראָ אין אַ גאַנץ קליינער צאָל; אַזוי למשל רעכענען זיך אין יאַס ניט קיין גאַנצע 40 ריכטיקע רומענישע סוחרים, און זיי סאַרנעמען זיך אויך מיט אַזעלכע פּראָפֿעסיעס ווי אָפּטיקערײַ, בוכדרוקערײַ וכדומה. דאָס אייגענע אין באַשאַאַן, פּיאַטראַ־נ' (ניאָמץ), פֿאַלטישטען, באַקאָו אאַז"ו.

דער קאַמף[7] פֿון אָט די קלאַסן קעגן דער ירידישער באַפֿעלקערונג איז אין דער זעלביקער צײַט אַ קאַמף פֿון די פֿעאַדאַל־רעאַקציאָנערע סאַציאַלע קלאַסן קעגן דעם וויכטיקסטן שטאַטישן עלעמענט. שטארן אָט דעם עלעמענט אין זײַן אַנטוויקלונג הייסט אָבער צוריקשטויסן דעם מאָדערנעם איראַפּיזשן קאַפּיטאַליסטישן וויכטשאַפֿט־אופֿן, הייסט דערשטיקן אין סאָמע אָנהייב די אַנטוויקלונג פֿונעם פּראָלעטאַריאַט וואָס האַלט ערשט אין פֿאַרמירן זיך. די סתּירותדיקע יורידישע לאַגע פֿון יידן אין רומעניע רירט אָן, הייסט עס, ניט בלויז די אינטערעסן פֿון דער ירידישער בורזשואַזיע, דער שוועסטער עול ליגט אויפֿן יידישן פּראָלעטאַריאַט, ווײַל אָט די לאַגע נעמט בײַ אים אַוועק די מיגלעכקייט זיך צו אַרגאַניזירן פּראָפֿעסיאָנעל, קולטורעל און פּאָליטיש.

מיר האָבן דאָ איבערגעגעבן אַ קורצע סקיצע פֿון דעם קלאַסן־מצב אין רומעניע, פֿון וועלכער ס'איז צו זען, אַז די ירידישע בורזשואַזיע און דער ירידישער פּראָלעטאַריאַט, ווײַל אָט די לאַגע נעמט בײַ אים אַוועק די מיגלעכקייט זיך צו אַרגאַניזירן פּראָפֿעסיאָנעל, קולטורעל און פּאָליטיש.

---

[4] פּראָצענטועל באַטרעפֿט די ירידישע באַפֿעלקערונג: אין פֿאַלטישטען — 63%, דאָראָהאָי — 59%, באַקאָו — 54%, באַקאַו — 52%, יאַס — 50%, פּיאַטראַ־נ' — 48%, וואַסלוי — 44%, רעמאַן — 40%. אָט די ציפֿער זײַנען באַרעכנט לויט דער צאָל פֿון דער גאַנצער באַפֿעלקערונג אין די דערמאָנטע שטעט. אין פֿאַרגלײַך צו דער ריין רומענישער באַפֿעלקערונג זײַנען דאָס אַ סך העכערע פּראָצענטן.

[5] מיטן נאָמען „פֿרעמד" באַנוצט מען זיך ספּעציעל שטרענג קעגן יידן. קריסטן פֿון אַנדערע נאַציעס (למשל גריכן, בולגאַרן און אַנדערע) קענען לײַכט אַרײַנדרינגען, אַפֿילו אַן אַ פֿאַרמעלער נאַטוראַליזאַציע, אין רומענישן מלוכה־דינסט. ווי ווײַט ס'גייט אָט די אומפֿאַר־שעמטע אומגעזעצלעכקייט, קאָן מען זען דערפֿון, וואָס טייל מאָל האָבן אַזעלכע פּסעוודאָ־רומענער, אַ דאַנק זייערע פֿאַמיליע־באַציונגען, זיך געלאָזט אויסווייזן אין דער רומענישער קאַמער.

[6] דער געוועזענער מיניסטער קאַרפּ האָט כאַראַקטעריזירט אויף אַ טרעפֿיקן אופֿן דעם רומענישן ביירגער מיט די ווערטער: „דער רומענער וועלט געבוירן אַ סטיפּענדיאַט, לעבט ווי אַ באַאַמטער און שטאַרבט אַ פּענסיאָנער".

[7] די הערשנדיקע רומענישע קלאַסן וואָס זײַנען אַנטיסעמיטיש מחמת זייער אינסטינקט פֿון אַליין־אויפֿהיטונג און באַקעמפֿן אויפֿן שאַרפֿסטן אופֿן ניט נאָר די פֿאַדעראַלע וועגן ביירגער־רעכט פֿאַר יידן, נײַערט זיי פֿרוווען אויך שטענדיק צו אַגאַרנעצן די רעכט, צו וועלכע יידן האָבן זיך שוין דערשלאָגן, שטעלן זיך אָפֿטע דער ירידישער בורזשואַזיע און דעם יידישן פּראָלעטאַריאַט אַלס אַ געשלאָסענע גאַנצקייט יעדעס מאָל, וען עס האַנדלט זיך וועגן פֿאַרפֿאַלגן די יידן און בײַ זיי אַוועקצונעמען די לעצטע רעכט, הגם די אייגענע הערשנדיקע קלאַסן באַ־קעמפֿן זיך איינע די אַנדערע וויּ ליבעראַלן און קאָנסערוואַטיוון.

שלאָגן פּאָליטישע רעכט אין דער רומענישער מלוכה. כל־זמן דער יידישער פּראָלעטאַריאַט — אין רומעניע דער פּראָלעטאַריאַט „פּאַר עקסעלאַנס“[8] — וועט ניט באַקומען די מינימום פּאָליטישער טעטיקייט, וועט די סאָציאַל־דעמאָקראַטיע אין רומעניע ניט קאָנען ווערן קיין שטאַרקע אַרבעטער־פּאַרטיי. אויסקומען בירגערלעכע רעכט — אַז וואָס ס׳מוז זיין דער קאָמפּלאָזונג פֿון דער יידישער אַרבעטערשאַפֿט, ווי באַלד זי האָט זיך דערוועקט צום קלאָסן־באַווּסטזיין. אין אַז דעם קאָמף האָט די יידישע אַרבעטערשאַפֿט אַ נאַטירלעכן מיט־קעמפֿער אין דער יידישער בורזשואַזיע. די דאָזיקע לאַגע פֿאָדערט אַ געהעריקע טאַקטיק פֿון דער סאָציאַל־דעמאָקראַטישער פּאַרטיי.

מען האָט צו אונדז אַ טענה, אַז ס׳איז ניט נוציק פֿאַר די אַרבעטער־אינטערעסן צו לייגן די הויפּטוואָג פֿון דער סאָציאַל־דעמאָקראַטישער פּראָפּאַגאַנדע אויפֿן קאָמף פֿאַר די פּאָליטישע רעכט פֿון דער יידישער באַפֿעלקערונג, דערפֿאַר וואָס די יידישע גרויס־בורזשואַזיע וואָלט באַקומען די אייבערהאַנט, אויב יידן וואָלטן געקראָגן בירגערעכט.

דאָס וואָלט אָבער געווינטשענער פֿאַרשריט פֿאַרן לאָגד און וואָלט געשטופּט דעם פּראָלעטאַריאַט פֿאָרויס. די יידישע בורזשואַזיע איז אין רומעניע דער וויכטיקסטער אָגענט פֿונעם מאָדערנעם קאַפּיטאַליזם, וועלכער נייטיקט זיך אין פּאָליטישע רעכט, כדי צו קאָנען אינוועסטירן געלט־קאַפּיטאַלן אין אינדוסטריעלע און אַלע אַנדערע מיגלעכע אונטערנעמונגען, זיינענדיק דערבּיי זיכער מיט דער בירגערשאַפֿט. די יידישע בורזשואַזיע האָט „אַ שוין רעאַק־ציאָנערע“, אָבער אויך „אַ נאָך רעוואָלוציאָנערע“ זיינ. לגבי דער יידישער בורזשואַזיע מוז מען פֿאַרנעמען די אייגענע שטעלונג, ווי מאַרקס און ענגעלס האָבן פֿאַרנומען אין יאָר 1847 לגבי די שוהפֿותדיקע רעכט פֿון דער פּרייסישער בורזשואַזיע און דעם פּרייסישן פּראָלעטאַריאַט.[9] אַז דעם אייגענעם שטאַנדפּונקט פֿאַרנעמט אויך דער „קאָמוניסטישער מאַניפֿעסט“ לגבי דעם נאָך אָפּגעשטאַנענעם בירגערטום: די היסטאָרישע אַנטוויקלונג באַרעכטיקט די דאָזיקע שטעלונג. אַז די בשותפֿותדיקע פּלאַטפֿאָרם פֿאַר דער יידישער בורזשואַזיע און פֿאַרן יידישן פּראָלעטאַריאַט שאַפֿט ניט אָפּ דעם קלאַסן־היפּוך צווישן זיי, און ס׳איז אַ חובֿ פֿון דער סאָציאַל־דעמאָקראַטיע ניט צו פֿאַרגעסן די עקאָנאָמישע היפּוכים, בשעת זי לערנט דעם יידישן פּראָלע־טאַריאַט באַנוצן זיך מיט דער מאַכט פֿון דער יידישער בורזשואַזיע אין קאָמף פֿאַר דערשלאָגן זיך צו פּאָליטישע רעכט.

*

אַזוי ווי יעדע קאַפּיטאַליסטישע מלוכה וואָס איז אָפּגעשטאַנען אין דער קאַפּיטאַליסטישער אַנטוויקלונג, איז אויך רומעניע אַרונטערגעפֿאַלן אונטער דער השפּעה פֿונעם גרויס־אינדוס־טריעלן מערב. איבער איר עקאָנאָמישער אָפּגעשטאַנענקייט איז זי געצוווּנגען אַראָפּצוווּארפֿן פֿון זיך דאָס אַזיאַטישע און זיך צוצופּאַסן, ניט געקוקט אויף די קעגנווירקונגען, צום אינטער־נאַציאָנאַלן אופֿן פֿון לעבן. זי וואַרפֿט זיך אונטער אָט דעם „מוז“ קודם נאָר פֿאַרמעלט, די אַנטוויקלונג הינקט פֿאַמעלעך נאָך. אָט פֿון וואַנען עס נעמט זיך דאָס אויבנאויפֿיקע פֿון אַלע אַינערייכונגען, די פֿאַרשליירטע וויילדקייט פֿון די פֿאַרהעלטנישן אין רומעניע. כאַראַקטע־ריסטיש פֿאַרן רומענישן פּאָליטיק־מאַכער איז די פֿראַגע וועלכע ס׳שטעלט זיך דער פּשוטער

---

[8] אין רומעניע איז די יידישע אַרבעטערשאַפֿט דער קאָמפּאַקטסטער און וויכטיקסטער טייל פֿונעם פּראָלעטאַריאַט. די יידישע אַרבעטערשאַפֿט פּאַסט זיך צו צום בעסטן צו די פֿאַדערונגען פֿונעם בירגערלעך־קאַפּיטאַליסטישן אַרבעטס־אופֿן. אויך קולטורעל שטייט די יידישע אַרבע־טערשאַפֿט העכער און פֿאַרמאָגט מער אַנטוויקלונגס־מיגלעכקייט פֿונעם רומענישן־קריסטלעכן פּראָלעטאַריאַט; כמעט יעדער יידּ קאָן לייענען און שרייבן לכל־הפּחות די העברעישע שריפֿט. עס דאַרף נאָך דערמאָנט ווערן, אַז די יידישע יוגנט קאָן זיך לייכט אויסלערנען די דייטשע שפּראַך און אַז זי איז מסוגל צו זיין אַ צילבאַווּסטע פֿאַרטרעטערין פֿון דער דייטשער סאָציאַל־דעמאָקראַטיע אין די דונעי־לענדער.

[9] דעמאָלט, וועז דער פּרייסישער לאַנדטאָג האָט אָפּגעוואָרפֿן די הלוואה, וואָס איז פּראַיעקטירט געווען פֿון דער פֿעאָדאַלער רעגירונג פֿאַר בויען די מיזרח־באַן. (*Neue Zeit*, XIV, II, 399).

רומעניש־ער קליינבירגער: „וואס זשע וועט זאגן דערצו אייראפע?!“ אייראפע איז פאר די רומעניש פאליטיק־מאכערס דער שפיגל, אין וועלכן זיי זעען ערשט דאס בילד פון דער היימישער רויקייט. פאר אייראפע וואלטן זיי געוואלט באהאלטן — ניט זעלטן מיט דער הילף פון שווינדל און שקר — אלע זייערע היימישע עוולות און חטאים. פארן בליק פון אייראפע ציטערט דאס בייזע געוויסן פון די כיטרע נאציאנאליסטישע צבועקעס. ביז איצטער האט עס זיך אזוי־גוט צו פארדעקן מיט שטילשווייגעניש די „ייִדישע פראגע“. אַ ייִד וואס וואלט זיך דערוועגט צו רעדן אין אויסלאנד וועגן זיין רעכטלאזער לאגע וואלט באהאנדלט געוואָרן ווי אַ „פארראטער“. זינט דעם בערלינער שלום־אפמאך זינען אריבער שוין באלד 20 יאר (1878), און נאך ביז היינט זינען ניט דורכגעפירט געוואָרן די דיפלאמאטישע הבטחות וואס רומעניע האט דעמאלט געגעבן. די ספעציעלע „ייִדישע פראגע“ פון רומעניע, וועלכע באשטייט אין דעם, וואס עס פעלן מענטשנרעכט, היימרעכט און בירגעררעכט פאר ייִדן אין רומעניע, טאר ניט פארבליבן ווערן מיט דער אלגעמיינער ייִדיש־נאציאנאלער פראגע. די רומע־נישע „ייִדישע פראגע“ איז נאך וויניק ארומגערעדט געוואָרן אין אויסלאנד, זי איז נאך ניט באקאנט אין אייראפע.

*

באלייכטנדיק דעם עקאנאמיש־פאליטישן מצב אין רומעניע האבן מיר, דוכט זיך, גענוג קלאר דערווייזן, וויִ שטארק פאראינטערעסירט ס׳דארף זיין די אינטערנאציאנאלע סאציאל־דעמאקראטיע, אז ס׳זאל פארעמטפערט ווערן די „ייִדישע פראגע“. זאל דער קאנגרעס אין שיכות מיטן פארשלאג פון דער פראנצייזישער ארבעטער־פארטיי און די אויספירונגען פונעם חבר זשארעס ארייַנצוזען אויך די ייִדישע פראגע פון רומעניע אין דער דיסקוסיע און אויסדריקן זיין שטעלונג לגבי דעם ייִדישן פאלק אין רומעניע אזוי ווי לגבי אלע אונטערדריקטע פעלקער.

זאל לעבן די אינטערנאציאנאלע סאציאל־דעמאקראטיע!

די אנפירונג פונעם פאראיין „לומינא“ (יאס)

מ. חיימאוויטש, ל. געלערטער, לעאן געלער, ראובן שוואַרץ, מאקס וועקסלער.

זוכצעטל פֿון נעמען

אַוועראַסקו, געאָרגע — 85
אַזיעל — 56
אַטאַנאַסיו, י. ק. — 85, 91
אי־גרעק, ד״ר (גליקסמאַן) — 68
איוואַנאָווסקי, וואַסילי — 55
איסטראַטע, מיניסטער — 36
אַלעקסאַנדער דער צוויטער — 55
אַלעקסאַנדראָוו, פּיאָטר — 55
אַסטרוק, מ. — 28, 38, 48, 97
אַקסעלראָד, פּאָוועל — 54, 55, 56, 91, 117
אַרבאַרץ, זאַמפּיר — 55

באַדאַראָ — 69
באַנגעראַנו — 87
בוזשאָר, מ. ג. — 91
בוכנער, א. — 95
בילאָוו, שטאַט־סעקרעטאַר — 25
ביסמאַרק — 25, 42, 64
בלאָך, ס. — 94
בלוישטיין, דוד — 97, 102
בלײַכרעדער, יוליוס — 25
בעק, ד״ר ראַבינער — 35, 36
בעקער חיים — 79
בערגער, לודוויג — 95
בערגער — 101
בראַנישטיין, ב. — 90
ברוינשטיין, ב. — 65, 68, 90

גאָלדנבערג, לאָזאַר — 55
גאָלדסמיט, פֿרענסיס — 22, 24, 93
גאַסטער, מ. — 33, 56
גוטמאַן, ריטער פֿאָן — 41
גינסבערג — 29
גליקסמאַן (אי־גרעק) — 68
געלער, לעאָן — 63, 65, 68, 73, 84, 86, 90, 112, 117
געלערטער, ל. ד״ר — 63, 65, 68, 69, 72, 73, 78, 84, 88, 90, 112, 117
געניטיליס (מ. וועקסלער) — 70
גראַנט, יוליסעס, פּרעזידענט — 22, 23, 118
גרין, העניר — 44

דאַבראַדזשאַנו גערעאַ, ק. — 11, 53, 54, 55, 56, 58, 117
דזשאַקסאָן, דזשאָן ב. — 105
דיאַמאַנדי — 66

האַהענצאָלערן, אַנטאָן פֿאָן — 15
הייַ, דזשאָן — 43, 103, 105, 117
הירש באַראָן — 43, 64, 78
העלמאַן — 73, 74, 78
הערצל, טעאָדאָר — 41, 80

וואַטשאָרן, ראָבערט — 42, 43, 96, 117
וועקסלער, מאַקס — 63, 65, 68, 69, 70, 73, 84, 90, 112, 117
וועקסלער, ס. — 88

זאָלאָ, עמיל — 100
זאָרעסקו, ד״ר — 36
זובקאָוו, ניקאָלײַ — 55
זובקו־קאָדרעאַנו — 55
זשאָרעס, זשאָן — 84, 85, 112

חיימאָוויטש, מאָריס — 63, 65, 84, 88, 112

טראַריץ — 100
טריטש, דייוויס — 102
טשאַנדלער, וואַלטער מ. — 44

לאַזאַרעאַנו באַרבו — 56, 89
לאַצאַרוס, מ. פּראָפֿ׳ — 25, 94
לוענער, קאַרל — 38
ליפּע, ק. ד״ר — 69

מאַטרו, מ. — 42, 100, 101
מאַרצון — 58, 72, 87, 88
מאַרקולעסקו — 85
מור, י. העמפּטאַן — 44

נאַדעזשדע, יאַאַן — 54, 55, 58, 61, 65, 66, 72
נאַדעזשדע, סאַפֿיאַ — 54
נאַרדוי, מאַקס — 100, 101
נעגרעאַנו — 92

סאַלאַנטער, שמואל — 79, 80
סטורדזאַ, פּרעמיער־מיניסטער — 105, 106
סטענקאַ (שטיין) — 56, 57, 58, 72
סודזילאָווסקי, ניקאָלייַ (ד״ר ראָסעל) — 54
ספּעראַנצאַ — 54

עדעלשטיין (שלמה?) — 61, 62, 63

פּיישאָטאַ, בענדושאַמין פֿרענקלין — 22, 23, 24, 93, 95, 96, 118
פּריפּטו — 36

פֿיקשינעסקו — 87
פֿענעסטער — 72
פֿרימו, ק. — 89, 116

ציסער — 88

קאַגאַלניטשעאַנו — 59
קאַהאַן, אב. — 85
קאַנטאַקוזינאַ — 36
קאַנאַנאַו — 28
קאַץ (דאַבראַדזשאַנו־נעראַ) — 53, 55, 117
קאַראָל דער ערשטער — 15, 23
קאַרפּ, פּעטרע — 27, 36, 37, 110, 117
קוזאַ, פֿירשט — 15
קוירטיס, ו. ו. — 96
קרעמיץ — 24

ראַאַוויטש — 58, 87, 88
ראָזנצוויג — 88
ראָזעטי, ק. א. — 15, 59
ראַטשילד — 64, 79
ראַלי זעמפּירי (אַרבאַרע) — 55
ראָסעל, ד״ר — 54, 55, 56
ראַקאָווסקי, כ. ד״ר — 56, 89, 90, 91, 116
רוקח ל. — 36

שוואַרץ, ראובן — 63, 84, 112
שוואַרץ, כאַסקל — 101
שוואַרצפֿעלד, ע. ד״ר — 14, 45, 56
שטיג, יוסף — 70
שטיין (סטענקאַ) — 56, 58
שטערן, אַדאָלף ד״ר — 23, 30, 36

דאָס אַחריות פֿאַר די וויסנשאַפֿטלעכע שטאַנדפּונקטן וואָס ווערן אַרויסגעזאָגט אין די אויסגאַבעס פֿון יזוא״ טראָגן די מחברים גופֿא

---

the party. In 1895 the Jewish group issued a periodical, *Lumina,* and in 1896 a Yiddish weekly, *Der Vekker.* Jewish socialist groups from all over Moldavia joined with the Jassy group which became progressively more influential.

In 1896 the *Lumina* presented to the International Socialist Congress at Brussels a memorandum on the Jewish question.

In 1899 the official socialist party in Rumania collapsed entirely, after the leaders had gone over to the liberal party then in power on the theory that it was necessary to develop capitalism first before attempting to build an influential socialist organization. Their two principal leaders became members of the cabinet. The Jewish socialist group did not long survive the shock of the resignation of the Rumanian socialist leaders.

In 1910 a new socialist party was founded under the leadership of C. Frimu and Dr. C. Rakovsky, which at its first convention adopted a program including a demand for "equal civil and political rights for the Jews of Rumania."

A wave of emigration on a much larger scale started at the end of the nineteenth century and gave the impression of a general exodus of the Jews. Thousands upon thousands left the country by rail, by river boat on the Danube and in organized groups marching on foot to the border. These left a lasting impression on the spiritual life of the Rumanian Jews because of their appearance and their enthusiasm.

Since the capitals and great ports of Europe were flooded with Rumanian emigrants, public opinion of the entire world was aroused against the actions of the Rumanian government in violation of the treaty of Berlin. The question was taken up in the world press and debated on the floors of European parliaments. This proved to be particularly embarrassing to the Rumanian government which was then engaged in negotiations for a loan. The loan was eventually refused and the government fell. Petre Carp, who was friendly to the Jews, headed the new government. But by this time the mass emigration could not be stopped and furthermore the new government did not last very long.

In July 1900 the United States government sent a special immigration inspector, Mr. Robert Watchorn, to Rumania to gather information "as to the causes leading to the exodus of Rumania's Jews, the number and character of those likely to come to the United States, and the condition which surrounds the people there generally and which contribute to their leaving their native land." Two years later the Secretary of State, Mr. John Hay, brought to the attention of the seven signatory powers of the treaty of Berlin the situation in Rumania, through the circular note of August 11, 1902, in the hope "that they may take measures to persuade the government of Rumania to reconsider the subject of the grievances in question."

The Alliance Israélite and the Jewish Colonization Association organized relief work to alleviate the sufferings of the Jews in Rumania and to stem the flood of emigration and also gave aid to the emigrants already on their way.

Two experiments at colonization, on Cyprus and in Anatolia, were complete failures.

By 1905 the emigration had subsided to a smaller but steady flow.

Five statistical tables show that the Jewish emigration from Rumania to the United States was proportionately by far the largest as compared with any other country.

Chapter III

The first socialist clubs in Rumania were organized by Russian emigrants. The most important among them were Pavel Axelrod and Constantin Katz, who later settled in Rumania under the name of C. Dobrogeanu-Gherea and became famous for his economic and literary writings. He is considered the father of the socialist movement in Rumania.

In 1895 a group of Jewish socialists organized in Jassy under the name of *Lumina.* Their program contained, in addition to socialist slogans, a demand for Jewish emancipation. The leaders of *Lumina* were L. Ghelerter, M. Wechsler, and L. Geller. The group soon came into conflict with the official socialist party in Rumania on the Jewish question, since the leaders of that party were against raising the issue of Jewish rights to citizenship at that time. Internal dissension grew more bitter and rapidly came to a head when the Jewish group was excluded from

SUMMARY

This study consists of three chapters: Old Rumania and Its Jews; Jewish Emigration up to 1914; the Beginnings of the Jewish Labor Movement in Rumania. Parts of the second and third chapters were written for the *Yivo Bleter* (vol. XIX, 1942) and the Yivo *Studies in History*, vol. III (published in 1939) and appear now in a revised form with the addition of new material. The first chapter appears here for the first time. Photographs and photostats illustrate the text.

CHAPTER I

An analysis of economic life in Rumania and the part the Jews played therein is presented. The antagonism between the agrarian feudalism of eastern Europe and rising capitalism is given as background. The Jews, who constituted 4.5 per cent of the total population, fulfilled important functions in industry, commerce and handicraft in a greater proportion than their number in the total population. The status of the country's economy and the occupational structure of the Jews augured well for their development, but the anti-Semitic policy of the regime frustrated their efforts. Although full civil rights were guaranteed the Jews by Article 44 of the Berlin treaty of 1878, they were treated as "aliens without foreign protection."

The exceptional character of Rumanian anti-Semitism, emanating almost entirely from the ruling class of boyars, is shown in that it had less of a popular following than anti-Semitism in other countries, since the element of direct competition between Jews and Rumanians on a large scale was lacking in this economically undeveloped country. The only real social antagonism, which silenced practically all other social conflicts, was between the land-starved peasantry and the boyars. Despite the fact that the violent anti-Jewish outbreaks, always organized by the police, were much more frequent than in Czarist Russia, they had only a negligible popular support, whereas a genuine popular movement such as the agrarian uprising of 1907 was directed solely against the boyars regardless of the efforts of the government to deflect the popular ire onto the Jews. It was this governmental policy which caused the mass emigration of the Jews from Rumania.

CHAPTER II

The first records of Jewish emigration from Rumania stem from 1872 when rumors of an alleged desecration of the cathedral in Ismail resulted in bloody anti-Semitic excesses, leading to trials in which innocent Jews were convicted while obviously guilty hoodlums were cleared. It was then that President Ulysses Grant appointed a Jew, Mr. B. F. Peixotto, as consul general of the United States to Rumania, with the special mission to come to the aid of the Jews. Peixotto proposed mass emigration of all the Jews to the United States, but his plan was rejected by a convention in Brussels (1872) of the representatives of the leading Jewish organizations of various countries.

Yidisher Visnshaftlekher Institut/Yivo

Yoisef Kissman

Shtudyes tsu der geshikhte fun rumenishe yidn in 19tn un onheyb 20stn jorhundert

STUDIES IN THE HISTORY OF RUMANIAN JEWS IN THE 19th AND THE BEGINNING OF THE 20th CENTURIES

by
DR. JOSEPH KISSMAN

Summary in English, p. 118

1944
YIDDISH SCIENTIFIC INSTITUTE/YIVO
531-535 W. 123rd St., New York 27, N. Y.